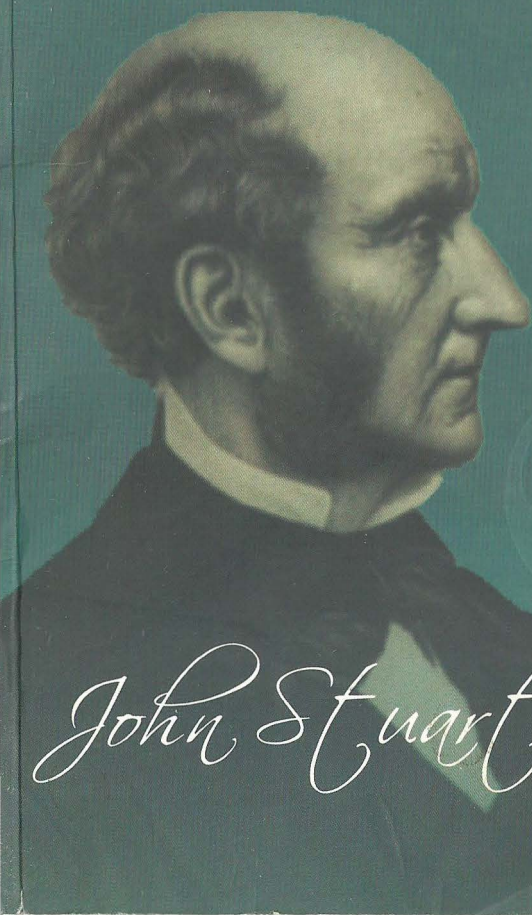

Ö Z G Ü R L Ü K K L A S İ K L E R İ

Hürriyet Üstüne

On Liberty

John Stuart Mill

LIBERTE

Hürriyet Üstüne

On Liberty

Çeviren: M. Osman Dostel

Sadeleştiren: Ömer Çaha

John Stuart Mill

John Stuart Mill
Hürriyet Üstüne
On Liberty (1859)

Liberte Yayınları: 109

1. Baskı: Ekim 2004

2. Baskı: Mart 2009

Tüm hakları saklıdır.

10 Haneli ISBN: 975-6877-99-5

13 Haneli ISBN: 978-975-6877-99-5

© Liberte Yayınları

Çeviren: *Mehmet Osman Dostel*

Sadeleştiren: *Ömer Çaha*

Sayfa Düzeni: *İbrahim Ayyıldız*

Tashih: *Selçuk Durgut*

Kapak: *Muhsin Doğan*

Baskı: *Cantekin Matbaası*

Liberte Yayınları

GMK Bulvarı No: 108/16

06570 Maltepe - Ankara

Tel: (312) 230 80 03

Faks: (312) 230 80 03

Web: www.liberte.com.tr

E-mail: info@liberte.com.tr

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
JOHN STUART MILL ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	11
ÇEVİRENİN NOTU	35
GİRİŞ	43
BİRİNCİ BÖLÜM	
DÜŞÜNCE VE TARTIŞMA ÖZGÜRLÜĞÜNE DAİR.....	65
İKİNCİ BÖLÜM	
MUTLULUĞUN UNSURLARINDAN BİRİ OLARAK BİREYCİLİK	127

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMUN BİREY ÜZERİNDEKİ

OTORİTESİNİN SINIRLARI..... 157

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

UYGULAMALAR 189

ÖNSÖZ

M Osman Dostel tarafından 1955 yılında *Hürriyet* ismiyle Türkçe'ye çevrilen John Stuart Mill'in *On Liberty* (*Hürriyet Üstüne*) adlı bu çalışması tarafımdan günümüz Türkçe'sine aktarılmıştır. Mill'in ağır ve karmaşık olan üslubunu Türkçe'de tam olarak yakalamak gerçekten çok güçtür. Dostel, bu üslubu, elli yıl önceki Osmanlıca ağırlıklı Türkçe'si ile kısmen başarmıştır. Çevirmen, Mill'in, anlatmak istediklerini Türkçe'nin kendine özgü dil kuralları içinde aktarmaktan çok, üslup yapısını aynen koruma kaygısını gütmektedir. Bu da, bazen yarım sayfaya varan uzunlukta cümlelerle donatılmış bir metnin anlaşılır olmasını ve rahatça okunmasını epey zorlaştırmıştır. Metni aynı şekilde bugünkü Türkçe'ye aktardığımızda hem anlam bütünlüğünü korumak hem

de çalışmayı akıcı biçimde okumak hayli zorlaşmaktadır. Bu bakımdan metni günümüz Türkçesine aktarırken, çevirmenin hoşgörüsüne sığınarak sadeleştirme de yapmak zorunda kaldım. Bunun bir sonucu olarak Mill'in anlattığı düşünceleri sade ve yalın bir Türkçe ve kısaltılmış cümlelerle aktararak daha rahat okunmasını ve anlaşılmasını sağlamaya çalıştım.

Bu bakımdan, bu çalışmaya katkımın, günümüz Türkçesine aktarmanın yanında, sadeleştirme konusunda da olduğunu söyleyebilirim. Bunu yaparken Dostel'in çevirisini esas aldım. Ancak, anlaşılamayan ifade, cümle ya da paragrafları tam olarak anlamak için, *Hürriyet Üstüne*'nin Elizabeth Rapaport tarafından derlenen ve 1978 yılında Hackett Publishing Company tarafından yayımlanan İngilizcesini de kullandım. Hatta bazı yerlerde yeniden çeviri yapmak zorunda kaldım. Mill'in, bu çalışmadaki temel sorunları ortaya attığı kitabın Giriş Bölümü'nü büyük ölçüde yeniden çevirdiğimi söyleyebilirim. Bu çalışmayı yaparken, Alime Ertan tarafından yapılan sadeleştirmeden de epey yararlandım. Alime Ertan, Dostel'in çevirisini, hiçbir cümle yapısına dokunmadan günümüz Türkçesine aktarmış, ancak ne yazık ki, Belge Yayınları arasında, kendi adına yayınlamıştır. Bunu, entelektüel emeğe karşı gösterilmesi gereken saygının göz ardı edilmesinin yanı sıra, kendisine ait olmayan bir şeyi sahiplenme konusunda gösterilen ah-lâkî zafiyet bakımından da son derece üzücü bulduğumu belirtmek durumundayım. Bu hususu, çevirmenin emeğine ve bilimsel etiğe olan saygının bir gereği olarak burada açıklamayı gerekli görüyorum.

Çalışmayı yaparken başta Mehmet Dikkaya olmak üzere çok sayıda meslektaşımın yardımından yararlandım. Hepsine teşekkürü borç bilirim.

Ömer Çaha
İstanbul, 2003

JOHN STUART MILL ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

1 806 yılında dünyaya gelen John Stuart Mill, Faydacılık ekolünün kurucusu olan Jeremy Bentham ve bu ekolün ileri gelenlerinden biri olan babası James Mill tarafından faydacılık felsefesinin temel ilkeleri doğrultusunda yetiştirildi. Babasının dizleri dibinde özel bir eğitime tâbi tutulan Mill, daha üç yaşında Eski Yunanca'yı, sekiz yaşında da Lâtince'yi öğrendi. Yaşıtlarına göre henüz bir çocuk sayılacak yaşta (on iki yaşında) iktisat, mantık ve matematikle tanıştı. Yine genç sayılabilecek bir yaşta (on yedi yaşında) iken yaşamının en önemli basamaklarından birini oluşturan India House'da yazıcı olarak göreve başladı. Mill, yirmi yaşındayken ciddî bir depresyon geçirdi. Bu depresyon yaşamının aşağı yukarı beş yılına mal oldu.

Mill, yirmi beş yaşına geldiğinde yaşamının en önemli olaylarından biri gerçekleşir ve Harriet Taylor ile tanışır. Taylor evli olmasına rağmen onunla uzun süren bir aşk hayatı yaşar. Eşinin ölümünden sonra evlendiği Taylor, Mill'in düşünceleri üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Sıkı bir feminist olan Taylor, Mill'i genel olarak "eşitlik", özel olarak da kadın-erkek eşitliği konusunda etkilemiştir. Mill'in kendi döneminde işçi sınıfına oy hakkı verilmesini desteklemesi ve kadınlara siyasî eşitlik tanınması konusunda önemli eserler vermiş olması, çoğunlukla bu etkiye bağlanır. Mill, *Hürriyet Üstüne* adlı çalışmasını eşi Taylor'un desteğiyle yazdığını belirtir. Eşinin ölümünden sonra yayınlanan bu kitap Mill tarafından Taylor'a adanmıştır.

Mill, yaşamının son yıllarında siyasetle ilgilenir ve 1865 yılında milletvekili olarak Westminster'a girer. Ancak üç yıl sonra 1868'de yapılan seçimde kazanamayınca emekliye ayrılarak kendisini tamamen felsefî ve edebî çalışmalara adar. Yaşamını kaybettiği 1873 yılına kadar bu alanda önemli eserler vererek bazı filozoflar tarafından, rasyonalist akımın önemli mabetlerinden biri olarak tanımlanacak bir noktaya gelir.

Mill, her biri kendi alanında ses getiren yirminin üzerinde kitap yazmıştır. Bununla birlikte uzun süre *Westminster Review* adlı dergide yazılar yazmıştır. Burada yayınlanan yazılarının bir kısmı kendi ölümünden sonra müstakil kitaplar olarak basılmıştır. Mill'i, çok sayıdaki çalışması arasında özel olarak popüler yapan dört çalışması bulunmaktadır. Bunlar, *Utilitarianism* (Faydacılık), *On Liberty* (*Hürriyet Üstüne*), *The Principles of Political Economy* (Politik Ekonomi-

nin İlkeleri) ve *Considerations on Representative Government* (Temsilî Hükümet Üzerine Düşünceler) isimli eserlerdir. Bu dört çalışma Mill'in bütün felsefesi hakkında yeterli bilgiyi vermektedir. Zira, burada yapacağım değerlendirme de bu dört çalışmadan hareketle yapılmıştır. Mill, gerçekte çok geniş ve değişik alanlarda ürünler vermiştir. Hatta denebilir ki, Mill, kendi zamanında problem olarak tartışılan hemen her konuda bir şeyler söylemiş ve yazmıştır. Bu kabilden olmak üzere, kadınlarla ilgili yazdığı iki çalışma dikkate değerdir. Bu çalışmalardan biri olan *On the Subjection of Women* (Kadınların İkincilliği Üzerine) adlı çalışması, düşünce tarihi içinde kadın haklarını savunmak üzere bir erkek tarafından kaleme alınmış ilk çalışmadır. Mill, bu tür sosyal konuların yanı sıra, dinsel konularla da felsefî bağlamda ilgilenmiştir. Bu çerçevede tabiat, Tanrı ve dinin yararları gibi konularda yazdığı eserler de dikkate değerdir.

Mill, faydacılık ekolünün sıkı ilkeleri doğrultusunda eğitilmiş olmasına rağmen, bu ekolün sınırlarını çok aşmış bir felsefî miras bırakmıştır. Faydacılık ekolünün yanı sıra, çok değişik kaynaklardan ve felsefî anlayışlardan da etkilennmiştir Mill. Bunların başında Alman romantik felsefesi, August Comte'un pozitivizmi ve Alexis De Tocqueville'in plüralist (çoğulcu) yaklaşımı gelmektedir. Ancak, Mill'in bu akımlardan hiçbirine tam anlamıyla teslim olmadığını; bunların, kendi anlayışı bakımından olumlu taraflarını alarak bütüncül bir felsefeye ulaşmaya çalıştığını belirtmeliyiz. Oldukça farklı ve hatta birbiriyle çelişen kaynaklardan yararlandığı için Mill birçok filozof tarafından "tutarsız" ve "sistemsiz" bir felsefe geliştirmekle suçlanmıştır. Gerçekte de, aşağıda analiz edeceğimiz üzere, Mill'in birbiriyle çeli-

şir gibi gözüken düşünceleri vardır. Örneğin, *Hürriyet Üstüne* adlı eserinde ortaya koyduğu mutlak müdahalesizlik anlayışını, *Politik Ekonominin İlkeleri* adlı eserinde önemli ölçüde terk ettiğini rahatlıkla görebilmekteyiz.

Mill, J. Bentham'ın Faydacılık ekolüne sert eleştiriler yöneltmekle birlikte faydacı bir filozof olarak bilinmektedir. Ancak, aşağıda verileceği üzere, Mill'in faydacılığı Bentham'inkinden önemli ölçüde ayrılmaktadır. Bu ayrılığa yol açan temel neden Mill felsefesinde önemsenen "çoğulculuk", "farklılık", "duygu", "sezgi" ve "inanç" gibi kavramlardan kaynaklanmaktadır. Romantizm ve plüralizmin etkisi altında felsefesine ulaşan bu kavramlar, Mill'e evrensel psikolojik bir ilke olarak tanımlanan Bentham faydacılığının psikolojik ve sosyolojik açıdan yetersizliğini öğretmiştir. Bu bakımdan Mill faydacı felsefenin sınırları içinde kalmakla birlikte, Bentham'ın faydacılığına sert eleştiriler yönelten bir filozof olarak da dikkat çekmektedir. Yukarıda zikredilen kavramları insan yaşamının vazgeçilmezleri olarak kabul eden Mill, bireyi belli bir topluluğun mensubu olmaktan dolayı evrensel psikolojik dürtülerle hareket eden bir varlık olarak kabul etmez. Mill, bu yönüyle bireyi her hâlükârda rasyonel olarak davranan bir aktör olarak kabul eden klâsik liberal anlayışın dışına da çıkmakta ve birçok kişi tarafından "sosyal" liberal bir filozof olarak tanımlanmaktadır. Cumhuriyet tarihi boyunca, entelektüel hayatı önemli ölçüde sağ ve soldan gelen "kollektivist" yaklaşımın etkisinde şekillenen ülkemizde, hiçbir klâsik liberalin eseri bilinmezken, Mill'in eserinin 1950'li yıllarda (hem de devlet eliyle) okuyucu karşısına çıkmasının nedeni, büyük ölçüde Mill felsefesindeki bu boyuttur.

Mill, kendisinden önce gelen faydacı düşünürleri, toplumun kurumsal organizasyon boyutuyla tarihsel boyutunu ihmâl etmekle suçlamıştır. Mill'e göre, bu filozoflar bireylerin belli bir toplum ve tarih parçası içinde oluşan motivasyon kaynaklarını ve kültürel değerlere bağımlı olarak hareket ettiklerini göz ardı etmişlerdir. Bu filozoflar ahlâkî, sosyal ve ekonomik tüm davranışları bireyin toplumdan bağımsız evrensel psikolojik dürtülerine dayandırmışlardır. Mill, ayrıca tabîi hukuk doktrininin toplumsal yaşamın tüm alanlarına uyarlamaya çalışan Locke, Hobbes ve Rousseau gibi filozofları da eleştirmiştir. Mill'e göre, insan zihni birbirini takip eden tarihsel aşamalara bağlı olarak sürekli olarak gelişen bir süreç izlemektedir. Bu bakımdan siyasî sorunların tümü görecelidir ve insanlık tarihinin değişik aşamaları göreceli sorunların üstesinden gelmek için değişik kurumlar üretmek zorundadır.

Mill, A. Comte'un pozitivist felsefesinden önemli ölçüde etkilenmiş olmakla birlikte, Faydacılık ekolüne yönelttiği eleştiriyi bu felsefeye de yöneltir. Mill'e göre, pozitivism sadece maddî olgular üzerinde durmakla bireyin manevî boyutunu ihmâl etmiş; bu yönüyle de bireyi, dolayısıyla da toplumu tam manasıyla anlamamızı engellemiştir. Comte'un empirist felsefesinin yerine, Mill tümevarımla tümdengelim bileşimi olan bir felsefî yöntem önermektedir. Mill birincisine "doğrudan", ikincisine ise "dolaylı" tümdengelim yaklaşım adını vermektedir. Doğrudan tümdengelimci yöntem, dolaylı olanı kullanıp psikolojik kuralları keşfederek bireyin toplum içindeki davranışlarını anlayabilir.

Mill, Comte'a metodolojik açıdan eleştiri yöneltmektedir. Oysa Bentham'ı aynı zamanda felsefesinin sonuçları ba-

kımından da eleştirmektedir. Mill'e göre, Bentham'ın teorisi insan yaşamındaki manevî unsurları göz ardı etmekle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda çoğunluğun diktatörlüğüne de kapı aralamaktadır. Haddizatında Mill'in Bentham'a yönelttiği eleştirinin nirengi noktasını bu husus oluşturur. O bakımdan Mill'in felsefesini analiz etmeden önce Bentham'ın faydacı yaklaşımını analiz etmek gerekiyor.

Bentham'ın Faydacı Felsefesi

Bentham'ın faydacı felsefesinin temeli insandaki evrensel "haz" ve "elem" kavramlarına dayanmaktadır. Bu iki kavram sadece insan davranışlarına yön veren iki temel unsur olmakla sınırlı değildir, bu kavramlar aynı zamanda ahlâkî değerlerin de ölçüsünü oluştururlar. Daha da önemlisi, bu iki değer aynı zamanda siyasal meşruiyetin de temel dayanağını oluşturmaktadırlar. Bentham'ın, insan davranışının temeline yerleştirdiği bu iki evrensel psikolojik dürtü ile ilgili söylediği şey gayet basittir: İnsana haz veren her şey ahlâkî olarak "iyi" dir, haz vermeyen şeylerse iyi değildir. Başka bir deyişle, insana acı ve üzüntü veren ya da hazdan mahrum bırakan değerler ahlâken "kötü" değerlerdir. İnsan yaşamında yer alan tüm deneyimler ya mutluluk verme ya da acı ve ıstırap verme potansiyeline sahiptir. Bu bakımdan Bentham'a göre, zevk verici özelliği olan her şey *prima facie* olarak doğru ve iyi olarak kabul görmelidir. Bentham bu iki dürtünün insanı sadece yönlendirmekle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda ahlâken bu doğrultuda hareket etmek zorunda bıraktığını ifade eder.

Bentham bu iki psikolojik dürtüyü bir aşama sonra topluma ve siyasal düzene de uyarlamaya çalışır. Birey tek

başına bu dürtünün güdümünde hareket ettiğinde sorun kalmaz. Ancak, bireyin toplumsal bir varlık olduğunu düşündüğümüzde ve toplumsal eylemlerin de tek tek bireysel eylemlerin bir toplamından ibaret olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, “toplumun tümüne referans noktası oluşturacak olan kimin değeridir” sorusu anlam kazanmaya başlıyor. Başka bir deyişle, toplumsal mutluluğun yolu hangi tür değerlerden ve hangi bireylerin değerlerinden geçer? Bentham’ın bu soruya verdiği cevap da gayet basittir: “Mümkün olan en büyük mutluluk”. Mümkün olan en büyük mutluluk, bir toplumda “çoğunluğun” tercihini anlatan bir kavramlaştırmadır. Bentham’a göre, bir değer ya da bir davranışın toplumsal ve siyasal bakımdan doğruluğunu ve tercih edilebilirliğini belirleyen ölçüt, onun toplumun çoğunluğu tarafından tercih edilmesidir.

Bentham’a göre, zevklerin toplamı rahatlıkla hesaplanabilir. Bu hesaplama yoluyla toplumsal ve siyasal bazda en büyük mutluluğun ne olduğunu tespit edebiliriz. Zevklerin hesaplanmasında dört nokta göz önünde bulundurulmalıdır: Zevklerin yoğunluğu, sürekliliği, bir eylemden sonra ortaya çıkma kesinliği ve meydana geldiği zamanın uzaklığı. Bir zevk ya da acı, bir başka zevk veya acıya başlangıç oluşturacağı için, bu noktayı göz önünde bulundurarak toplumun ne kadarının zevk ya da acının arkasındaki eylemlerden etkilenebileceğini hesaplayabiliriz. Bentham, “mümkün olan çoğunluk” konusuyla hükümetin ve yasal düzenlemelerin meşruiyet temelini bulmak için ilgilenmektedir. Başka bir deyişle, hükümet ve yasalar çoğunluğun tercihiyle meşruiyet temeline kavuşmuş olur.

Bu bakımdan çoğunluğa hitap eden siyasal değerler, kurumlar ve eylemler meşruiyet temeline kavuşmuş olur.

Bu noktadan hareketle Bentham yasal, ekonomik, siyasal ve sosyal tüm konuların ve eylemlerin çoğunluğun mümkün olan en yüksek tercihinin bir ürünü olduğunu kabul eder. Dolayısıyla, “çoğunluğun tercihi” kavramı hem bireysel ahlâkın hem de kamu politikalarının “rasyonel” bir rehberini oluşturur. Başka bir deyişle, çoğunluğun tercihi sadece kamusal iyi ve kötülerin, doğru ve yanlışların ölçüsü olmakla sınırlı kalmaz; aynı zamanda, özel yaşam alanında geçerli olan değerlerin de temel ölçütü hâline gelmiş olur. Buradan hareketle, Bentham, hükümetin temelinin klâsik liberalizmin fikir babası olan John Locke’ta olduğu gibi, “sözleşme” ya da “rıza” kavramına değil; “insan ihtiyaçlarına” ve ihtiyaçların tatmin edilme derecelerine bağlamaktadır. Bu noktanın Bentham’ı klâsik liberal düşünceden uzaklaştıran bir husus olduğunun altını çizmemiz lâzım.

Bentham’a göre, devlet, çoğunluğun yararının tespiti ve devamı için oluşturulan bir insan organizasyonudur. Başka bir deyişle, devlet, çoğunluğun tercih ettiği zevkleri ve mutluluğu korumaya çalışan bir kurumdur. Bu, aynı zamanda bireyin devlete itaat etmesini de açıklayan bir husustur. Bireyin devlete itaatının arka plânında yatan şey, devletin kendisine de hizmet sağlayan bir mutluluk koruyucusu olmasıdır. Devlet mutluluğumuzu koruduğu için ona itaat ederiz. Bu anlamda, devlet, temel görevi “hukuk yapmak” olan bir kurumdur. Bu yönüyle devlet, toplumun çoğunluğunun hemfikir olduğu “yarar”ı ihlâl eden ya da zarar verenlerin davranışlarını sınırlandıran, dolayısıyla çoğunluğu koruyan bir kurumdur.

Hukuk, Bentham'a göre "emir" ve "sınırlandırma"lardan ibarettir. Bu nedenle, bunların şiddeti ne kadar az olursa, bir toplumda özgürlüğün sınırı o oranda geniş olur.

Bentham özgürlüğü ana hatlarıyla iki genel kategoriye ayırır: "tabîî özgürlük" ve "sivil özgürlük". Tabîî özgürlükler bireyin yaşamıyla ilgilidir. Bireyin toplumdan ve siyasal düzenden bağımsız olarak hareket ettiği alandaki özgürlüğü burada geçerlidir. Sivil özgürlükler ise, bireyin toplumsal yaşam boyutuyla ilgilidir. Bentham'a göre, hukukun temel amacı bireyin sivil özgürlüklerini arttırmak olmalıdır. Başka bir deyişle, yasaların doğruluğunun kriteri de bu olmalıdır. Burada yine, çoğunluğun tercihi bir kriter olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir yasanın doğruluğunun ölçüsü çoğunluğa hitap etmesidir. Bentham bu noktada da yine, her tür meşruiyetin ölçüsü olarak bireyin tabiatından kaynaklanan tabîî hukuku esas alan klâsik liberallerden ayrılmaktadır. Klâsik liberallerde meşruiyetin ölçüsü çoğunluk değil, temel hak ve hürriyetlerdir.

Mill ve Faydacılık Anlayışı

Felsefesinin ana çerçevesi faydacılık olan Mill, bu akımın kurucusu Bentham'a iki noktada eleştiri yöneltmektedir. Birincisi, Bentham'ın zevkleri bireylerden, onların deneyimlerinden bağımsız olarak kabul etmesi; ikincisi ise, Bentham'ın çoğunluğun tercihini toplumsal ve siyasal referans hâline getirmesidir. Bentham zevklerin nitelik bakımından birbirinden farklı olduğunu kabul etmekte, ancak bu farklılığı zevklerin kendisinde aramaktadır. Oysa Mill, Bentham'ın zevklerin nitelik bakımından birbirinden

farklı olduğu yolundaki düşünçesine katılmakta, ancak bu farklılığın insanların yaşadığı kültürel ve tarihsel deneyimden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Bu noktadan hareketle Mill, zevklerin kişiden kişiye değişebileceğini, dolayısıyla aynı zevkin herkeste aynı davranışa yol açmayacağını kabul etmektedir.

Mill, zevklerin nicelik olarak hesaplanabileceği ilkesine de şiddetle karşı çıkmaktadır. Zevkler, Mill'e göre, nitelik bakımından birbirinden farklı olabileceği gibi, nicelik bakımından da birbirinden köklü biçimde ayrılırlar. Bu bakımdan bunları objektif biçimde ölçecek ölçüler getirmemiz mümkün değildir. Mill'i faydacılık okulunun sınırlarını zorlamaya yönelten temel nokta ise, onun insanın nihaî amaçları hakkındaki görüşleridir. Mill, yaşamın amacının "fayda ilkesi" değil, "insan haysiyeti" olduğunu kabul etmektedir. İnsan yaşamında önemli olan şey, sadece insanın elde ettikleri değildir; bunların nasıl elde edildiği de en az onun kadar önemlidir. Oysa Bentham ve Mill'in babası James Mill, insan yaşamının nihaî hedefinin zevk peşinde koşmak ve elem veren şeylerden uzaklaşmak olduğunu kabul etmekte, bu zevkleri de genel olarak maddî zevkler olarak ele almaktaydılar. Başka bir deyişle, zevkin algılanışındaki temel referansı bedensel haz olarak kabul ettikleri için bu zevklerin herkeste olduğunu varsayılmaktaydılar. Oysa Mill, bunların aksine, insan haysiyetini ön plâna çıkaran bazı zevklerin maddî zevklerden daha önemli olabileceğini kabul etmektedir. Bununla birlikte, insanın kendini var etme çabası, basit zevkler elde etmekten daha önemli olabilmektedir. Bu anlamda, Mill'de sa-

natsal, kültürel ve hatta dinsel etkinlikler bedensel zevkleri tatmin etme çabasının önüne geçebilmektedir.

Mill, buradan hareketle Bentham'dan farklı bir ahlâkî değerler sistemine ulaşmaktadır. İnsanı, bedensel güdülerin etkisinde hareket eden basit bir psikolojik varlık olarak kabul eden Bentham'ın aksine, Mill, insanı ahlâkî bir varlık olarak kabul etmekte ve bu yönüyle de ahlâkî değerlerin insan yaşamında zevklerden daha anlamlı olabileceğinin altını çizmektedir. Bu bakımdan, insan yaşamının temel amacı, bireye maddî tatmin duygusu veren hedonist zevkler değil, manevî haz veren ahlâkî erdemlerdir. Kısaca, erdem kavramı Mill'de yarar kavramının önüne geçmektedir. Ahlâkî sorumluluk kavramını da Mill, bireyin yarar beklentisiyle değil, vicdanını tatmin edecek olan ahlâkî amaçlarıyla açıklamaktadır. İnsanda korku, saygı, hatıra, kişisel saygınlık, aşk, sevgi, sempati, empati, dinî duyarlılık ve inanç gibi değerler yarar kavramının çok ötesinde olan değerlerdir ve gerçekte yaşama bazen yarar ilkesinden daha fazla yön verebilmektedirler. Bentham'dan farklı bir ahlâk sistemine ulaşan Mill, devleti de bu çerçevede tanımlamaktadır. Devlet çoğunluğun yararını temsil eden bir organizasyon değil, ahlâkî bir varlıktır. Bu bakımdan devletin temel görevi, ahlâkî değerleri gözetlemesidir.

Mill, zenginlik peşinde olanla, felsefî sorunlara cevap arayışı içinde olan iki kişi arasında yaptığı karşılaştırma ile tezini güçlendirmeye çalışır. Mill için felsefî sorunlara cevap bularak zihinsel açlığını tatmin etmek bir insan için bedensel açlığını tatmin etmekten çok daha önemlidir. Bu bakımdan bir filozofun bir işadamından her zaman çok

daha mutlu olabileceğini ileri sürer. Mill, bu düşüncüyü *Faydacılık* adlı eserinde şu ifade ile dile getirmektedir: “Doyuma ulaşmış bir domuz olmaktansa, doyuma ulaşmamış bir insan olmak; doyuma ulaşmış bir budala olmaktansa doyuma ulaşmamış bir Sokrates olmak daha iyidir. Çünkü domuz ve budala sadece kendilerini düşünürler; oysa diğerleri hem kendilerini hem de başkalarını düşünürler.” Mill, bu ifade ile Bentham’ın, sadece kendi hedonist zevklerinin tatmini peşinde koşan insan tanımlı faydacılık anlayışından epey uzaklaşmakta ve insanı ahlâken sorumlu bir varlık olarak kabul etmektedir.

Bütün bunlardan sonra Mill’i hâlâ bir yararcı düşünür olarak kabul etmek doğru mudur? Yukarıda altını çizdiğim gibi, Mill ana hatlarıyla faydacı bir filozoftur. Ancak, o, Bentham’ın yararcılık düşüncesinden hareketle ulaştığı sosyal ve siyasal sonuçları kabul etmemektedir. Mill de Bentham gibi zevk veren şeylerin iyi, acı veren şeylerinse kötü olduğunu kabul etmektedir. Ancak, onun Bentham’dan ayrıldığı nokta şudur: Zevkler hem nicelik hem de nitelik bakımından farklıdırlar. Ancak bu farklılık zevklerin sayısıyla bağlantılı değildir. Dolayısıyla, Bentham’da olduğu gibi, sayısal olarak fazla olan zevkler mutlak anlamda doğru olanlardır sonucu, Mill’e göre doğru değildir. Bazı zevkler nicelik olarak azınlıkta, hatta marjinal konumda kalabilir. Ancak, bu zevkler nitelik olarak sayısal çoğunluğu olanlardan üstün olabilirler.

Mill’in Bentham yararcılığına getirdiği eleştirilerden, hatta köklü eleştirilerden biri de, Bentham’ın “mümkün olan büyüklük” anlayışına yönelik olandır. Mill, “çoğunluğu”

deyim yerindeyse arızî bir koşul olarak kabul etmektedir. Şayet tek ölçü olarak çoğunluğu alırsak o zaman çoğunluğun kendisi bir tiranlığa dönüşebilir. Haddizatında Mill'in *Hürriyet Üstüne* adlı çalışmasının odak noktasını, kamuoyunun, çoğunluk adı altında, azınlıkta kalan düşünceleri bastırma kaygısı oluşturmaktadır. Mill'e göre, tek bir kişinin hakikat iddiası bile dinlenmeye ve özgürce ifade edilmeye değerdir. Bunun toplumsal yararı, çoğu zaman beklediğimizden çok daha fazla olabilmektedir. Ancak, salt bir yarar beklentisi içinde azınlıkta kalan düşüncelere kendilerini ifade etme imkânı vermemiz gerekmez; bu ahlâken yapılması gereken bir şeydir. Mill, *Hürriyet Üstüne* adlı çalışmada yasaların korumasına rağmen kamuoyunun, çoğunluk olarak azınlıkta kalan düşünceleri nasıl bastırabildiğini, dolayısıyla bir tiranlığa nasıl dönüşebildiğini uzun uzadıya tartışmaktadır.

Mill ve Özgürlük

Birçok filozof, düşünce ve ifade özgürlüğü üstüne Mill kadar kapsamlı biçimde duran ve onları hararetle savunan bir düşünürün daha bulunmadığı konusunda hemfikirdir. Gerçekten de, Mill'in birazdan okumaya başlayacağınız *Hürriyet Üstüne* adlı çalışması düşünce, ifade ve tartışma özgürlüğü konusunda felsefe literatüründe yazılmış olan bir şaheser olarak dikkat çekmektedir. Aşağıda analiz edileceği gibi, Mill'in ekonomi ve demokrasi anlayışı bugün itibariyle büyük ölçüde artık demode olmuştur. Ancak, özgürlükle ilgili söyledikleri bugün, Mill'in kendi zamanından çok daha önemli bir konu olarak görünmektedir. Mill'in kendisi zaten *Hürriyet Üstüne*'nin ilk paragraflarında "geleceğin hayatî konularından birini" ele aldığını ifade etmektedir.

Mill, insan zihnine verdiği değeri vurgulayarak konuya giriş yapar. Mill'e göre, toplumun hem kurucu gücü hem de değışim dinamiği insan zihnidir. Zihnin ürünü olan düşünce ve bunun özgürce ifadesi ve tartışılması, toplumun ve tarihsel değışimin motor gücünü oluşturmaktadır. Devlet dahil olmak üzere tüm toplumsal kurumların temeli de insan düşüncesine dayanır. Ancak, serbest tartışmanın düşünce zenginliğini getirebileceği düşüncesinden hareket eden Mill, tüm insanlık bir araya gelse bile onların tek bir kişiyi susturma hakkına sahip olmadığına inanır. Mill bu düşünceyle, özellikle düşünce özgürlüğü söz konusu olduğuunda Bentham'dan köklü biçimde ayrılır. Şayet, çoğunluk bir insanın düşüncesini bastırmaya kalkışırsa, bu, insan soyuna yapılabilecek kötülüklerin en büyüğü anlamına gelmektedir Mill için.

Mill, özgürlük düşüncesini ortaya koyarken, bireyi toplumun temeli olarak kabul eder. Başka bir deyişle, Mill için toplumun bütünü değil, tek tek bireyler önemlidir. Toplumsal gelişme, ancak bireysel gelişmeyle mümkün olabilir. Bireyleri tekamüle ermeyen bir toplum, Mill'e göre, bir medeniyet ortaya koyamaz. Kişisel gelişmenin yolu ise ancak ve ancak "özgürlük"ten geçmektedir. Özgürlük bireysel gelişmeyi sağladığı gibi, bireysel mutluluğu da sağlayan temel güçtür. Bu bakımdan, Mill'e göre, toplumsal mutluluk da bireysel mutluluğa bağlıdır. Mill özgürlüğü salt yarar sağlayan bir değer olarak kabul etmez. Ona göre, düşünce ve ifade özgürlüğü bugün kestiremeyeceğimiz kadar yararlı sonuçlarını, bugün olmasa bile ileriki tarihlerde ortaya koyabilir. Ancak, özgürlüğü bir yarar beklentisi ile savunmak doğru olmaz. Bu değeri, ahlâken gerekli

olduğu için savunmak durumundayız. Çünkü insanı diğer varlıklardan ayıran temel unsur, insanın düşünme kapasitesidir. O hâlde düşünce ve ifade özgürlüğü, insanî, dolaşısıyla ahlâkî bir değer olarak savunulmalıdır.

Her tür düşünceye savunma hakkı verilmeli midir? Ya da her düşünce bizi doğru sonuçlara götürür mü? Mill'in bu soruya cevabı onun izafiyetçi anlayışında saklıdır. Mill'e göre, bir düşünceye özgürlük hakkı vermek ondan beklediğimiz yarardan dolayı olmamalıdır. Haddizatında bir düşünce bugün kestiremediğimiz ya da tahmin edemeyeceğimiz kadar önemli sonuçlar da barındırabilir. Başka bir deyişle, bir düşünce çoğunluk tarafından bugün yanlış olarak kabul edilse bile, yarın bir başka çoğunluk tarafından son derece yararlı görülebilir. Bu bakımdan bir düşüncenin yararlı olup olmadığını bugünden kestirmemiz mümkün değildir. Tarihte bunun örnekleri çok olmuştur. Bir yüzyılda mahkûm edilen, bastırılan, yok edilmeye çalışılan bir düşünce; bir başka yüzyıl hatta yüzyıllarda baş tacı edilebilmiştir. Sokrates, bilindiği gibi, zararlı düşüncelerinden dolayı idama mahkûm edildi. Aslında Sokrates'in ölümüyle birlikte öldürülmek, yok edilmek istenen onun düşüncesi idi. Ama iki bin beş yüz yıllık tarihe dönüp baktığımızda insanlığın vicdanında daima kazanan Sokrates olmuştur. Sadece vicdanlarda yaşamakla kalmamış, aynı zamanda Sokrates'in mezara gömülmek istenen düşüncesi üzerinde birçok medeniyetin itici gücü filizlenmiştir. Sokrates'in düşüncesindeki insanî değerler kendisinden sonraki Grek, Helen, Roma, İslâm ve bugünkü Batı medeniyetinin çekirdek değerleri olmayı hep başarmıştır.

Mill, düşünce ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasını hiçbir şekilde kabul etmez. Ancak eylem özgürlüğü ile ilgili kabul ettiği bir sınır vardır. Mill, insan davranışlarını, “kendisini” ve “başkasını” ilgilendiren davranışlar olmak üzere ikiye ayırır. Kendisini ilgilendiren davranışları konusunda insan kendi kendisinin efendisi ve yegâne egemeni olmalıdır. Kendisiyle ilgili tüm kararlarını verecek olan insanın kendisidir. Buna hiç kimsenin hiçbir şekilde karışma, müdahale etme hakkı yoktur. Mill, başkasını ilgilendiren davranışlarda ise, başkasına zarar verecek noktaya gelinceye kadar özgür olunmasını savunur. Başka bir deyişle, eylem özgürlüğümüzün sınırı, başkasının özgürlüğünün tehlikeye düştüğü noktadır. Bu tehdit, ancak somut bir hâle dönüştüğü zaman sınırlandırılabilir.

Mill’in *Hürriyet Üstüne* kitabı gerçekten bir özgürlük manifestosu niteliğindedir. Ancak bu kitabın bir yerinde Mill, kitabın ruhuyla bağdaşmayan bir anlayışı dile getirir. O da medenî olmayan bir toplumla ilgili söyledikleri. Mill, medenî olmayanları medenîleştirmek için istibdat tarzı bir yönetimi doğru olarak kabul eder. *Hürriyet Üstüne*’de birkaç cümlelik yer işgal eden bu anlayış, Mill’in Politik Ekonominin İlkeleri adlı çalışmasının neredeyse ana çerçevesini oluşturmaktadır. Mill üzerine yapılan bir değerlendirmede, Mill’in değişik kitaplarında ortaya koyduğu tüm düşünceleri vermemek doğrusunu söylemek gerekirse ahlâkî olmayacaktır. Bu bakımdan, *Hürriyet Üstüne* adlı çalışmasıyla özgürlük yanlıları için eşsiz bir kariyere sahip olan Mill, ekonomi ve demokrasi konusundaki görüşleri itibarıyla bu kariyerine gölge düşürmektedir. Değerlendirmemin başında Mill’in bazı düşünürler tarafından tutarsızlık ve sistem-

sizlikle itham edildiğini söyledim. Farklı kaynaklardan ve düşüncelerden beslendiği için birbiriyle çelişkili düşünceler ortaya atması doğal karşılanırsa bile, bunun bir filozof için talihsizlik olduğunu belirtmeliyim. Aynı talihsizliği birçok büyük filozof yaşamıştır maalesef. Meselâ bunlardan biri de Rousseau'dur. Liberal bir noktadan, başka bir deyişle bireylerin karşılıklı rızasından hareket eden Rousseau, neredeyse totaliter bir devlet düzenine ulaşmıştır.

Mill, *Politik Ekonominin İlkeleri* (bazı baskıları *Politik Ekonomi* adıyla yayınlanmıştır) adlı çalışmasında, özgürlüğü "insanın talep ettiği şey" anlayışından hareketle müdahaleye kapı aralayan bir anlayış ortaya koyar. Aslında *Hürriyet Üstüne*'de, medenî olmayanlarla ilgili söylediği şey de bu düşünceden kaynaklanmaktadır. Özgürlüğün bir boyutu insanın talep ettiği, ancak elde edemediği şey olunca birinin ona bunu bahşetmek için müdahalesi kendiliğinden meşru hâle gelir. Örneğin, bir köprü üzerinde yürüyen bir insanın amacı köprüyü sağ salım geçmektir. Ancak, köprünün bir yerden çatlak olduğunu ve bu şahs o noktaya geldiğinde çökeceğini biliyorsanız o zaman güvenliği için o şahsa müdahale ederek köprüden geçmesine izin vermeme hakkınız doğar. Bu da Mill'i, birilerini medenîleştirmek ya da özgürleştirmek için müdahalenin meşru olduğu düşüncesine götürmektedir.

Mill, bu anlayışı adı geçen iktisat kitabında sosyalistlere sempatik gelecek bir düşünce örgüsü içinde ortaya koyar. İnsanların güç bakımından birbirinden farklı olduğunu düşünen Mill, mevcut mal varlıklarının da tarihsel birikimin sonucunda oluştuğunu, dolayısıyla insanların eşit koşullardan hareketle yarışa geçemediklerini ileri sürer. Toprak,

sanayi, sermaye, hatta bilgi küçük bir azınlığın elinde yoğunlaşmıştır. Bu noktadan hareketle Mill, devlet müdahalesinin kitlelerin lehine olmak üzere kabul edilebilir olduğunu kabul eder. Devletin kitlelerin lehine harekete geçeceği en belirgin alan ise eğitimidir. Devlet, kitlelerin eğitim düzeyini, dolayısıyla entelektüel seviyesini yükseltmekle yükümlüdür. Bu bakımdan sonuçları kitlelerin lehine olduğu için “zorunlu eğitim” devlet eliyle yürütülen bir faaliyet olmalıdır. Bununla birlikte, devlet ekonomik faaliyetin en baskın kurumu hâline gelerek, bu faaliyet alanını toplumun talep ettiği sonuçlar istikametinde yönlendirmelidir.

Mill’in Demokrasi Anlayışı

Mill, *Temsilî Hükümet Üzerine* adlı çalışmasında, bazı sakıncalarına rağmen demokratik sistemin önemini hararetle savunur. Mill’e göre, insanın kişisel gelişiminin yanı sıra, toplumsal gelişmeyle özgürlük arasında kaçınılmaz bir ilişki olduğu için özgürlüğün mümkün olabildiği siyasal yönetimler de kaçınılmaz olmaktadır. Mill’e göre, liberal demokrasi, mevcut yönetim şekilleri içinde özgürlüğe en fazla müsait olan yönetim biçimidir. Ancak demokratik bir yönetim içinde bireyler kendi iyilerini ve çıkarlarını arama özgürlüğüne sahip olabilirler. Toplumsal mutluluk ve zenginlik tek tek bireylerin mutluluğundan ve zenginliğinden geçtiğine göre, demokrasi, Mill’e göre, hem mutluluk hem de zenginlik ortamı yaratabilen tek sistemdir. Mill için hava hayvanlar için ne anlam ifade ediyorsa, siyasal özgürlük de insanlar için o anlamı ifade etmektedir. Siyasal özgürlükse, ancak buna müsait olan bir siyasal ortamda elde edilebilir.

Mill'e göre, insanlar demokratik sistem içinde kendi çıkarlarını gözeterек tercihte bulunuyorlarsa da, onları toplumun tümüne karşı sorumlu tutan ahlâkî sorumlulukları vardır. Mill, bu noktada Alexis de Tocqueville'in etkisi altındadır. Tocqueville'in Amerikan toplumu üzerindeki gözlemleri Mill'e şunu öğretmiştir: Bir toplum demokrasiye yöneldiğinde siyasal sistem düzensizliğe ya da anarşiye doğru yol almaz; aksine çoğulculuk içinde karşılıklı rızaya dayalı dinamik bir ahenk ve birliktelik oluşur. Bununla birlikte, demokrasi maddî ve manevî zenginliğin ortamını oluşturmaktadır. Amerikan sisteminde inisiyatif ana hatlarıyla devletin elinde değil, toplumun elindedir. Dolayısıyla, Avrupa'daki geleneksel düzenin sembolleri olan kraliyet, asalet, aristokrasi gibi kurumlar olmaksızın da bir toplum ahenkli bir birliktelik oluşturabilmekte ve bunu da maddî bir zenginliğe dönüştürebilmektedir.

Mill, demokrasi ile ilgili görüşler ileri sürdüğü dönemlerde başta İngiltere olmak üzere, Avrupa sathında "genel oy hakkı" ile kadınların siyasal eşitliği konuları sıcak tartışma konularını teşkil etmekteydi. Mill, genel oyla ilgili ciddî kaygıları bulunmakla birlikte, her iki konuya da destek vermiştir. Özellikle kadın konusuyla yakından ilgilenmiştir. Kadınların seçme ve seçilme yönündeki mücadelelerini (*suffrage movement*) desteklemekle yetinmemiş, aynı zamanda yukarıda ifade ettiğim gibi *Kadınların İkincilliği* adlı bir çalışmayla, kadınların tarih içinde neden ikinci plânda kaldıklarını tahlil etmeye çalışmış, buradan hareketle de kadınların her alanda erkeklerle eşit olmasını savunmuştur.

Mill, “demokrasiyi insanlığın yararına işleyen bir sistem hâline nasıl getirebilirim” kaygısını taşıyan bir düşünürdür. Demokrasinin bazı zaaflarının bu sistemi bozma kapasitesine sahip olduğunu düşündüğü için, bu soru kendisi için daha anlamlı hâle gelmektedir. Bu kaygıdan hareketle Mill, “yanlış” ve “doğru” olmak üzere iki tür demokrasi tanımlar geliştirir. Yanlış demokrasinin iki uygulaması bulunmaktadır. Bunlardan birincisi eşit oy uygulaması, ikincisi ise çoğunluktur. Mill’e göre, insanlar ahlâkî varlıklar olarak eşit olmakla birlikte, demokratik sisteme katılımları itibariyle eşit olarak alınmamalıdır. Eşit katılım imkânı “entelektüel” kapasiteyi göz ardı etmektedir. Bununla birlikte, eşit oydan hareketle demokraside çoğunluk iradesinin esas alınması, demokratik sistemi bir “çoğunluk tiranlığına” dönüştürebilir. Mill, bu tür demokratik bir sistemin, bireyler arasındaki ahlâkî ve entelektüel mükemmelliği göz ardı ettiğini, dolayısıyla erdem kavramını ihmâl ettiğini düşünür.

Mill, bu görüşleriyle demokrasiye karşı mücadele eden Plato ve Aristo’ya yaklaşıyor gibi görünmektedir. Ancak, onlardan farklı olarak, Mill’in kendisine göre bir demokrasi tanımlar geliştirdiğinin ve bu tanım içinde demokrasiyi savunduğunun altını çizmemiz gerekir. Plato, Atina merkezli demokratik blokun, Sparta merkezli aristokratik bloka karşı Pelloponezia Savaşı’nı kaybetmesinden birinci blokun sahip olduğu demokrasi yönetimini sorumlu tuttuğu için demokrasiye hiçbir zaman sempatik bakmamıştır. Aynı şekilde, Aristo da demokrasiyi bir çapulcu rejimi olarak gördüğü için, demokrasi yerine, özel olarak eğitilmiş bir grubun yönetimi anlamına gelen aristokrasiyi önermiştir.

Mill'in önerdiği yönetim biçimi, adı "demokrasi" olmasına rağmen, aslında Aristo'nun yönetim biçimine yakındır.

Mill bir "doğru" demokrasi tanımı geliştirerek yönetim anlayışını ortaya koyar ve bu anlayış temeli üzerinden demokrasiyi savunur. Mill'in doğru demokrasisi "elit demokrasi" olarak tanımlanabilir. Mill'e göre, doğru bir demokrasi nispî temsil sistemine dayalı olmalı, ancak herkese niteliğine göre oy hakkı vermelidir. Bunu somutlaştıracak olursak, ilkokul mezunu birinin bir oy hakkı olacaksa, bir üniversite mezununun beş oy hakkının olması lazım geldiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte, entelektüel olarak yüksek niteliğe sahip olanların, sıradan temsilcilere göre daha az oy oranıyla seçilmesini sağlayacak nitelikte bir nispî temsil sistemi geliştirilmelidir. Böyle bir sistemde "çoğunluk" değil, "nitelik" ön plâna çıkacak, dolayısıyla böyle bir demokratik sistem içinde ahlâkî mükemmelliği ve erdemi yakalama imkânı daha fazla olacaktır. Bu sistem, aynı zamanda çoğunluğun tiranlığını önleyecek olan bir sistemdir. Mill'e göre, eşit oy hakkı ekseninde gelişen liberal demokrasi, çok ciddî biçimde çoğunluk tiranlığına dönüşmeye müsaittir. Bu da ancak iki yoldan önlenabilir: Ya entelektüel ve ahlâkî olarak üstün olan seçkin insanların yönetime gelmesini sağlamalıyız ya da kitlelerin eğitim seviyesini yükseltmeliyiz.

Mill'in yazdığı dönemin, klâsik liberalizmin altın dönemini yaşadığı dönem olduğunu göz önünde bulundurmalıyız. Klâsik liberallerin demokratik sistemin bir çoğunluk diktatörlüğüne dönüşmesini önlemeye yönelik önerdikleri temel ölçüt anayasal hükümettir. Başka bir de-

yişle, klâsik liberaller hükümeti anayasal bir çerçeve içinde tutarak bir diktatörlüğe dönüşmesini engelleyebileceklerini düşünmüşlerdir. Bununla birlikte, klâsik liberaller piyasa ekonomisine güvenmişlerdir. Devletin ekonomik gücü olmayınca, yöneticiler elinde zaten despot bir aygıt dönüşme şansı da olmaz. Bu bakımdan, klâsik liberaller toplumun genelinin eğitim düzeyiyle ilgilenmekten çok, daha dinamik bir önlem üzerinde yoğunlaşmışlardır. O da piyasa ekonomisidir. Mill, klâsik liberallerin aksine, devletin ekonominin yanı sıra, eğitime de el atmasını önerir ve kitlelerin eğitim düzeyini yükseltme görevini devlete yükler. Devlet böylece demokrasinin de kendisinin istediği bir şekle kavuşmasını sağlayan kurum olmaktadır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Mill, özgürlük düşüncesine katkı sağlayan en önemli düşünürlerden biridir. Mill'in özgürlük anlayışı aslında klâsik liberallerin özgürlük anlayışına yakındır. Mill'de özgürlük, klâsik liberallerde olduğu gibi gerek devletin, gerekse kamuoyunun herhangi bir düşünceye hiçbir şekilde "müdahil" olmaması esasını kapsar. Dolayısıyla, klâsik liberalizmin müdahalesizlik anlayışının, Mill'in özgürlük anlayışını oluşturan bir çerçeve olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, Mill, klâsik liberallerin, eğitim düzeyi ne olursa olsun güvendikleri rasyonel bireye aynı ölçüde güvenmez. Bu bakımdan bireylere ait olanın bir kısmını "üstün bireylerin" denetiminde olan devlete devreder. Bunu belirgin biçimde ekonomi ve eğitimde yapar.

Ömer Çaha

İstanbul, 2003

ÇEVİRENİN NOTU

İnsanın maddî ve manevî neyi varsa en değerlisinin özgürlük olduğu konusunda kuşku yoktur. Güvenilir ah-lâk ile gerçek bilim, küçük büyük her insan topluluğunun esenliğinin bu en önemli iki iklim şartı dahi, ancak onun gölgesinde gelişebilir. Bu en değerli şey hakkında John Stuart Mill gibi değerli bir zihnin düşünmüş olduğunu bilmenin Türk okuyucularının gözünde özel bir değeri olacağını düşündüm. Diğer yandan, bundan önce Milli Eğitim Bakanlığı'nın (İngiliz Klâsikleri) 61 seri numarası altında yayınlanan, Thomas Paine'in *İnsan Hakları*'nı dilimize çevirdikten sonra, bu hakların en başında geleni olan hürriyet hakkında Mill'in meşhur denemesini dilimize çevirmeden bırakmak, bana âdeta bir görevi yarıda bırakmak gibi geldi. Bu mülâhazalarla bu eseri de çevirdim.

Bu çevirideki üslubun yüzde doksanı Mill'in kendi üslubudur. Bir taraftan eserin genel havasını bozmamak, diğer taraftan da müellifin gözetmek istediği bazı ince farkları kaybolmaktan korumak için bu üsluba isteyerek uydum. Kesin bir zorunlulukla karşılaşmadıkça, Mill'in kendi ifade tarzını ve hatta cümle kuruluşlarını olduğu gibi muhafaza ettim.

Bu eser, ilk kez 1859 yılında basıldığına göre hemen hemen yüz yıllıktır. Mill bu kitabın girişinde özgürlük için “çok geçmeden kendini geleceğin hayatî konusu olarak kabul ettirmesi muhtemel bulunan bir konu” diyor. Aradan geçen yüz yılı dolduran ve hâlâ da dinmemiş bulunan yerli yersiz özgürlük kavgalarına bakılınca, Mill'e hak vermemek elde değildir. Onun bu sözleri, başka hiçbir şeyi ispat etmese bile, hiç değilse kendisinin uzağı görmüş bir düşünür olduğunu gösterir. Okuyucu bu kitabı okumaya, yazarına karşı böyle güven duyarak başlar. Mill'in tahmin ettiği gibi, özgürlük, insanlığın gerçekten “hayatî konusu” olmuştur; o kadar ki, zamanımızda uluslar arasındaki çekişmelere ve savaşlara dahi özgürlük mücadelesi adı takıldığı gibi, dünya yüzünde özgürlüğü yok etmek isteyenlerin bile ellerinde salladıkları bayrak yine özgürlük olmuştur. Böylece, özgürlük (ne gariptir) yalnız onu sevenler için değil, onu boğmak isteyenler için de hayatî bir konu olmaya devam ediyor. Olaylara bakılırsa, bu konu, sonuçta insanın ruhu ile gafleti arasında çözülecektir.

Bazen Mill için, filozof olarak tam ve tutarlı bir sistemi yoktur derler. Fakat onun insanlığa, özellikle özgürlük konusunda sağlam ilkeler vermiş olduğunda hemen herkes hemfikirdir. Mill'in ilkeleri, özü itibariyle, onun insanın

şahsiyetine (kendi tabiriyle bireyselliğine) beslediği sevgi ile bu şahsiyetin mümkün olan en geniş bir çeşitlilik içinde gelişeceğine olan inancına dayanır. (Mill) şahsiyet ile çeşitliliği geliştirmenin biricik yolunu özgürlükte bulur. Özgürlüğü yaşatmayı da (ileri sürdüğü bazı objektif ilkelere çok) özgürlük sevgisine emanet eder ve “buna özgürlük” ruhu der.

Mill, insanın özgürlüğünde son derece kıskançtır. Bu özgürlük, “başkalarına zarar vermek” sınırına gelinceye kadar mutlaktır; ancak bu sınırı aşınca kayıt altına alınabilir. Kitabında Mill’in bu ilkenin türlü akımlardan izahına ayırdığı bölümler ve bilhassa düşünce ve tartışma özgürlüğüne ilişkin sözleri, her zaman zevk ve istifade ile okunacak şeylerdir. Bu ilkenin uygulamasına dair söylediklerinde de güzel kısımlar vardır. Fakat eğitim ve alkollü içkiler gibi bazı konular bugün hemen her yerde ufak tefek farklarla halledilmiş konulardır; üzerlerinde ancak tarihî değer bakımından durulabilir.

“Uygulamalar” başlıklı bölümde, kendi işini başkalarından bekleme alışmış insanlardan oluşan millet ile kendi işini kendi görmeye alışmış insanların oluşturduğu millet arasındaki farkın, o milletlerin özgürlüğüne etkisi hakkındaki görüş ve düşünceler, derin ve coşkulu bir inancın akıcı ifadesiyle yazılmıştır; olaylarla da durmadan teyit edilmektedir.

Mill, düşünce ve tartışma özgürlüğünü, hakikate varmanın baş şartı sayar. Hakikat konusunda tartışmaktan korkulmamasını, aksine hakikati tartışmamaktan korkul-

masını şu çok renkli cümle ile ifade eder: “Korkunç olan kötülük, hakikatin parçaları arasındaki şiddetli çarpışma değil; hakikatin yarısının sessiz sedasız ortadan kaldırılmasıdır”. Tartışma özgürlüğü zincire vurulursa sonucunun ne olacağını şöyle haber verir: “Genel bir fikrî esaret havası içinde tektük büyük düşünürler çıkmıştır ve yine de çıkabilir. Ancak bu hava içinde, kafası işlek bir halk hiçbir zaman mevcut olmamıştır ve olmayacaktır”. Eserinin diğer bir yerinde de “özgürlüksüz kültürün hiçbir zaman geniş ve liberal bir zihin meydana getirmemiş” olduğuna işaret eder.

Mill’in bu eserinde şahsiyete (kendi tabiriyle bireyselliğe) verdiği önemin derecesini en iyi canlandıran parçalardan biri de şudur: “İstibdat bile, hâkim bulunduğu yerde bireycilik baki kaldığı müddetçe, en kötü etkilerini meydana getirmez ve bireyciliği çökerten, ezen her şey istibdattır; adı ne olursa olsun; ister Tanrının iradesini yerine getiriyorum desin, isterse insanların emirlerini”. Sonra Mill bireyden millete geçerek şahsiyetin bir millet için olan değerini şu gözleme bağlar: “Görünüşe bakılırsa bir millet belli bir müddet için ileri bir millet olabilir ve sonra durur. Ne zaman durur? Bireyciliğe sahip olmaktan çıktığı zaman”.

Mill kitabının “uygulamalar” başlıklı son bölümünü: “Bir devletin değeri, onu oluşturan bireylerin değerine eşittir” dedikten sonra, bir devlet ne kadar mükemmel bir hükümet makinesi kurmuş olursa olsun, bu makinede düşünce özgürlüğü bulunmadıkça, onun “mükemmelliğinin hiçbir şey sağlamayacağını” ve en nihayet “küçük adamlarla büyük işlerin başarılamayacağını” devletin de anlayacağını söyleyerek bitirir.

Mill'in bu kitabının bir yerinde, insanın birdenbire hayli yadırgayacağı şöyle bir cümle var: "Medenî olmayanları idarede istibdat meşru bir hükümet tarzıdır; yeter ki amaç onların ıslahı olsun". Bu ifade yanlış anlaşıldığı takdirde, eserin özüne zarar verebilecek, hatta onu temelinden yıkabilecektir. Öncelikle şunu itiraf etmeli ki, Mill'in bu sözünde uygulama bakımından, acı veya fena da olsa hiç gerçek payı yok değildir; ancak bu, bir ilke olarak ileri sürülebilecek bir şey değildir. Çünkü insanlar, medeniyetçe veya bilgice ayrı değerlerde olabilirlerse de, insanlık şahsiyetinde birbirlerine tamamen eşittirler. İnsanları derilerinin renklerine veya kültür seviyelerine göre değerlendirmek gibi bir duyguyu hatırlatan o sözü; Mill'in bütün eserinde dile getirdiği gerçek insanlık sevgisine sığdırmak elbette mümkün değildir. Bunu ancak Mill'in bir taraftan medeniyetsizliğin kötü ve merhametsiz sonuçlarına karşı insanlığı ikaz etme kaygısına, diğer yandan da bizzat kendini yalnız teoriye saplanıp olayları unutmak tehlikesine karşı uyarma arzusuna ve yeryüzünde bu derece (hele onun yaşadığı dönemde daha da çok) yaygın olan bu gibi özgürlük düşüncesine aykırı olayları (inkâr edemeyince) çaresiz, mazur ve meşru göstermek yoluna gitmiş olmasına atfetmek mümkün olabilir.

Olayların kendi ilkelerine sığmayacak kadar geniş olduğunu gören Mill'in, bazen koyduğu ilkelere aykırı düşen istisnalar kabul ettiği olmuştur. O, bunu yaparken yalnızca olayları kucaklama gayretindedir. O dakikada, bunların kendi ilkelerine uyup uymadıklarına pek dikkat etmez. Esasen Mill'in yukarıdaki sözleri, arızî olarak ve

böyle özel bir amaçla söylediği, eserinin başka hiçbir yerinde bir daha bunları tekrar etmemesinden anlaşılmaktadır. O, istibdadı daima şiddetle reddederek özgürlük üzerinde ısrar eder: “Hükümetinin şekli ne olursa olsun, özgürlüklere bütünüyle saygı gösterilmeyen hiçbir toplum özgür değildir. Özgürlük denmeyi hak eden biricik özgürlük, başkalarını saadetlerinden mahrum etmeye veya onların saadet elde etme gayretlerine engel olmaya kalkışmadığımız müddetçe, kendi iyiliğimizi kendi bildiğimiz yolda arama serbestiyetidir. Her birey gerek bedenî, gerekse zihnî ve ruhî bakımlardan kendi sağlığının ve esenliğinin asıl bekçisidir. İnsanlar, birbirlerinin istedikleri gibi yaşamalarına tahammül etmekle, bireyleri başkalarına hoş gelecek şekilde yaşamaya zorlamakla elde edeceklerinden çok daha fazla kâr elde ederler.” Hatta Mill, yalnız mutlak istibdadı değil, aynı zamanda, zamanımızda bazen kullanılan bir ifadeyle “aydın istibdadı”nı da tamamen reddeder: “Deha sahibi kuvvetli bir adamın bir milletin idaresini zorla ele almasını ve ona rağmen kendi emirlerini ona yaptırmasını alkışlayan türden bir kahramana tapınmayı asla tasvip etmem. O güçlü adamın, hak iddia edebileceği bütün şey, yol göstermekte özgür olmaktan ibarettir. Başkalarını yola zorla götürme yetkisi, yalnız bütün diğer insanların özgürlüğüne ve gelişmesine aykırı değil, aynı zamanda bizzat o güçlü adam için de ahlâk bozucudur.”

Bireyin özgürlüğüne dışarıdan gelebilecek müdahale, ya bireylerden ya da toplumdan gelebilir. Mill özgürlüğü bireylerden gelebilecek tecavüzlere karşı savunma konusu üzerinde fazla durmaz. Devletin varlığını bu konuda

yeterli bir teminat olarak görür. Özgürlüğü toplumun tecavüzüne karşı koruma konusunda düşündüğü subjektif önlem “özgürlük ruhu”ndan; objektif önlem ise, toplumun birey üzerindeki otoritesinin sınırlarını belli etmekten geçer. Bu sınırı şu ölçüye göre çizer: “Hayatın bireyi ilgilendiren kısmı bireye, toplumu ilgilendiren kısmı da topluma ait olmalıdır.” Gerçi onun koyduğu bu sınır, iki sahayı birbirine karışmaz şekilde ayırabilecek kadar kesin bir çizgi olmasa da, yol gösterici bir ilke olarak önemlidir. Mill’in bu konuda esas önlem olarak subjektif unsur üzerinde durması anlamlıdır. Beşerin elindeki ilke, kanun, kuvvet, tabiata hâkim olma gücü ve silâh adına ne varsa tüm objektif araçlar tek bir subjektif faktörün nüfuzu altındadır: O da insanın kendi ruhudur. İnsan hem maddeye hem de özgürlüğüne ruhu ile hâkim olur. Burada şu noktayı göz önünde bulundurmak gerekir: Maddeye hâkim olma ruhunu kaybeden insan, yalnızca maddenin esareti altına girer. Oysa özgürlüğüne sahip olma ruhunu yitiren insan, esaretin her türlüüne teslim olabilir. Bu bakımdan Mill, özgürlüğün korunması konusunda asıl bel bağlanacak çareyi insandaki özgürlük ruhunda arar. Özgürlük davası, sonuçta bu ruhun güçlenmesine veya çökmesine bağlı kalan bir davadır. Bu ruhu kaybetmek, insanın düşebileceği gafletlerin en büyüğü ve en felâketlisidir. Çünkü bunu kaybeden, maddî güce sahip ve doğal güçlere hâkim olsa bile, özgürlüğünü mutlaka kaybeder. Hürriyetsiz insanın ise eşyadan farkı yoktur. Onu tıpkı bir mal gibi kullanırlar. İnsanoğluna ne yaraşan ne de kendisine tayin edilen şey asla bu değildir. Unutmayalım ki,

dilediğimiz kadar büyük ve parlak bir zihne sahip olmak bizim elimizde değildir; ancak kudretli ve engin bir ruha sahip olmak bizim elimizdedir.

Mehmet Osman Dostel

Ankara, 27 Mart 1955

Bu kitabı, yazılarımdaki tüm iyi şeylerin ilham kaynağı ve kısmen de müellifi olmuş bulunan kadının; yüksek hak ve hakikat duygusu benim için en güçlü teşvik unsuru, tasvibi de en büyük ödül olmuş bulunan can yoldaşım karımın içimi yakan aziz hatırasına ithaf ediyorum. Bunca yıl yazmış olduğum her şey gibi bu eser de benim olduğu kadar onundur da. Fakat bu gördüğünüz hâli ile bu kitabım, kendisinin tetkikinden geçmiş olmak gibi paha biçilmez bir değere maalesef erememiştir. Çünkü kendisi, eserin en önemli parçalarından bazılarını daha dikkatli bir şekilde yeniden inceleme işini ileri bir tarihe bırakmıştı; ancak ömrü vefa etmediği için buna imkân olmadı. Onun, kendisiyle birlikte mezara gömülen büyük düşüncelerinin ve asil duygularının yarısını dünyaya yansıtabilirsem; sevgili eşimin eşsiz bilgeliliğinin teşvik ve yardımından mahrum bir şekilde yazabileceğim herhangi bir şeyin sağlayacağı faydadan çok daha büyük bir şeye imza atmış olacağım.

John Stuart Mill

GİRİŞ

Bu denemenin konusu “irade özgürlüğü” değil, sivil veya toplumsal özgürlüktür. Başka bir deyişle bu deneme, toplum tarafından birey üzerinde meşru bir biçimde kullanılabilen iktidarın “niteliğini ve sınırlarını” konu edinmektedir. Bu, seyrek olarak konuşulan, hatta hemen hemen hiç tartışılmayan bir konudur. Ancak unutulmamalıdır ki bu konu, potansiyel varlığıyla çağın pratik çekişmelerini derinden etkileyen ve çok geçmeden de kendisini geleceğin hayatî sorunu olarak kabul ettirmesi beklenen bir sorundur. Aslında bu konu insanları en eski devirlerden beri ihtilâfa düşürecek kadar eski ve derindir. Ancak insanlığın yaşadığı medenî aşamanın gelişmesine paralel olarak kendini yeni koşullar altında ortaya koy-

makta; bundan dolayı da çok daha farklı ve çok daha köklü bir incelemeyi gerektirmektedir.

Özgürlük ile otorite arasındaki mücadele, başta Eski Yunan, Roma ve İngiltere tarihleri olmak üzere, tarihin bizlerce bilinen en eski dönemlerinin belirgin özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski çağlarda bu mücadele halk veya halkın bazı sınıfları ile hükümet arasında olurdu. Bu bakımdan özgürlük baştaki yöneticilerin despotik yönetimine karşı korunmayı ifade etmekteydi. Eski Yunan'daki bazı halk hükümetleri hariç, diğer yönetimlerde yöneticiler halka karşı düşman olarak kabul edilirdi. Bunlar, yetkilerini miras veya fetihler yoluyla alan ve yönettikleri kesimin rızasına dayanmayan tek kişi, kabile veya kastın yönetimi şeklinde olurdu. Yetkinin baskıcı bir şekilde kullanılmasına karşı ne tür önlem alınmış olursa olsun, yönetilenler yöneticilerin üstünlüğüne ne itiraz etme cesaretini ne de itiraz etme isteğini gösterirlerdi. Onların gücü, düşmana karşı olduğu gibi, kendi halkına karşı da kullanılabilecek zorunlu, fakat aynı zamanda son derece tehlikeli bir silâh olarak kabul edilirdi. Topluluğun güçsüz üyelerini sayısız akbabalara yem olmaktan kurtarmak için, bu akbabalardan daha güçlü ve onların yükselmesini önlemekle görevli bir avcıya ihtiyaç vardı. Ancak sürünün üzerine çullanmada, küçük çaylakların herhangi birinden daha az istekli olmayacağından dolayı bu avcının gagasına ve pençelerine karşı da mutlaka savunma hâlinde bulunmak gerekirdi. Bu nedenle vatanseverlerin hedefi, yöneticinin topluluk üzerinde kullanmasına cevaz verilecek iktidarına sınır koymaktı. Onların özgürlükten anladıkları şey, işte bu sınırlama idi.

Buna iki yoldan teşebbüs edilirdi. Birincisi, siyasal haklar ve özgürlükler denen bazı dokunulmazlıkları kabul ettirmektir. Yöneticinin bu haklara müdahalesi, görevini kötüye kullandığı şeklinde yorumlanır, bu da yönetilenlerin başkaldırısını ve ayaklanmasını meşru hâle getirirdi. İkincisi ise anayasal önlemlerin alınmasıydı. Bu sayede topluluğun veya onu temsil eden kurumların rızasını almak, iktidarın faaliyetleri için zorunlu hâle gelirdi. Avrupa ülkelerinin çoğunda iktidar, bu sınırlama biçimlerinden birincisine az veya çok boyun eğmek zorunda bırakılmıştı. Ne var ki ikincisi için durum böyle değildi. Buna ulaşmak veya kısmen olduğu yerlerde tam anlamıyla elde etmek, özgürlük dostlarının temel amacı haline geldi. İnsanlar, bir düşmanı başka bir düşmanla çarpıştırmaktan ve zorbalığına karşı bazı teminatlara sahip oldukları bir efendi tarafından yönetilmekten memnun oldukları sürece isteklerini bu noktadan öteye götüremediler.

Fakat, insanî etkinliklerin ilerlemesine paralel olarak insanlar, zamanla yöneticilerinin kendilerinden ayrı ve çıkarlarının kendi çıkarlarına zıt bir güç olmasını tabiatın zorunlu bir gereği olarak kabul etmez oldular. Böylece, devlet idaresini elinde bulunduranları, diledikleri zaman görevden alabilecekleri birer ücretli memur veya vekil hâline getirmek onlara çok daha makul göründü. İnsanların, hükümet yetkilerinin kendilerinin aleyhine istismar edilmeyeceğinden ancak bu yolla emin olacakları sanıldı. Seçime dayalı ve geçici yöneticilere ilişkin bu yeni talep, halka dayalı partilerin bulunduğu her yerde parti faaliyetlerinin temel amacı hâline geldi ve yöneticilerin

yetkilerini sınırlama konusunda var olan önceki çabaların yerini büyük ölçüde aldı. Yönetimin periyodik seçimlere dayanarak belirlenmesi konusundaki mücadele ilerledikçe, bazı kimseler iktidarın sınırlandırılmasına fazlaca önem verildiğini düşünmeye başladılar. İktidarı sınırlandırma, çıkarları halkın çıkarıyla çelişegelen yöneticilere karşı bir önlem olarak görülmekteydi. Ama artık istenen şey yöneticilerin halkla özdeşleştirilmesi, çıkar ve iradelerinin halkın çıkar ve iradesiyle aynı olmasıydı. Halkın bizatihi kendi iradesine karşı korunmasına ihtiyacı yoktu. Onun kendi kendine zorbalık yapması düşünülemezdi. Yönetilenler halka karşı gerekli sorumluluğu yerine getirdiği ve onun tarafından derhâl değiştirilebildiği taktirde sorun kalmayacaktı. Halk bu durumda nasıl kullanılması gerektiğini kendisinin dikte edeceği iktidarı onlara emanet etmeyi göze alabilirdi. Yönetenlerin iktidarı, halkın, kendi elinde yoğunlaşmış ve kendisinin uygun gördüğü şekilde kullanabildiği kendi iktidarından başka bir şey olmayacaktı. Kıta Avrupası'nda hâlâ baskın biçimde gözüken bu düşünüş veya duyuş tarzı, Avrupa liberalizminin son nesli arasında hayli yaygındı. Bugün, hükümetlerin yapabilecekleri şeylere bir sınır kabul edenler, Kıta Avrupası'nın siyasî düşünürleri arasında artık istisnâî birer parlak örnek olarak durmaktadırlar. Bu yönde teşvik edici şartlar devam etmiş olsaydı, bugün buna benzer bir düşünce biçimi kendi ülkemizde de hüküm sürüyor olabilirdi.

Psikolojik teorilerde olduğu gibi, siyasî ve felsefî teorilerde de başarı, başarısızlığın göz ardı ettiği hataları ve aksaklıkları göz önüne serer. Halkın kendi yetkisini kendisi-

ne karşı kısıtlamasına gerek olmadığını ileri süren anlayış, halk hükümetinin henüz bir hayalden ibaret olduğu veya uzak geçmişte vorolmuş bir şey diye kitaplarda okunduğu sıralarda ancak bir aksiyon olarak kabul edilebilirdi. Bu anlayışı, halk kurumlarının sürekli işleyişine değil; monarşik ve aristokratik zorbalığa karşı âni ve tepkisel bir isyan niteliğinde patlak veren ve aynı zamanda yönetimi ele geçiren bir azınlığın eseri olan Fransız İhtilâli gibi sapmalar dahi yıkamadı. Bununla birlikte, zamanla demokratik bir cumhuriyet meydana çıkıp yeryüzünün büyük bir kısmına yerleşti ve kendisini milletler topluluğunun en güçlü üyelerinden biri olarak hissettirdi.¹ Dolayısıyla, seçimle gelen ve halka karşı sorumlu olan hükümet, varolan gözlem ve eleştirilerin konusu olmaya başladı. Şimdi artık “kendi kendini yönetme” ve “halkın kendi üzerindeki iktidarı” gibi sözlerin, sorunun gerçek yüzünü ifade etmediği anlaşılmıştı. İktidarı elinde bulunduranlarla onlar tarafından yönetilenler daima aynı insanlar değildirler. Başka bir deyişle, sözü edilen “kendi kendini yönetme”, her bireyin kendisi tarafından yönetilmesini değil, aksine diğer kimseler tarafından yönetilmesini ifade etmektedir. Halkın iradesi, pratik hayatta halkın en aktif olan veya sayıca en fazla olan kısmının iradesi anlamına gelmektedir. Böyle olduğu için halkın çoğunluk olmayı başararak veya kendisini çoğunluk kabul ettirerek iktidarı elinde bulunduran kesimi, diğer kesim üzerinde baskı uygulayabilir. Bu nedenle diğer iktidar biçimlerine karşı olduğu gibi, bu iktidar biçiminin de gücünü istismar etmesine karşı önlem almak gerekiyor. Hükümetin bireyler üzerindeki gücünün sınırlaması konusu,

¹ Amerika Birleşik Devletleri (Sadeleştiren).

yöneticilerin topluma ya da toplum içindeki en güçlü gruba karşı düzenli olarak sorumluluk duygusu taşıyor olmaları hâlinde bile öneminden hiçbir şey kaybetmemiştir. Bu görüş tarzı, hem düşünörlere hem de demokrasinin gerçek ya da sözde çıkarlarına ters düştüğü Avrupa toplumundaki önemli sınıflara hoş geldiğı için hiç güçlüğe uğramadan yerleşti. Artık şimdilerde “çoğunluğun diktatörlüğü”² konusu, toplumun korunmaya hazır olmasını gerektiren en önemli kötölükler arasında yer almıştır.

Kamu yetkililileri eliyle uygulandığı için ilk zamanlar diğer diktatörlüklerden olduğu gibi, çoğunluk diktatörlüğünden de korkulmaktaydı; hatta halen de korkulmakta olduğu söylenebilir. Fakat düşünen insanlar, toplumun bizzat kendisi zorba olduğunda (toplumun, kendisini meydana getiren tek tek bireyler üzerinde baskı uygulaması), onun zülmetme araçlarının, siyasetçiler eliyle yapılan işlemlerle sınırlı kalmayacağını kavradılar. Toplum kendi emirlerini kendisi icra edebilir; hattızatında ediyor da. Doğru emirler yerine yanlış emirler çıkardığı ya da kendisinin karışmaması gereken şeyler hakkında herhangi bir buyrukta bulunduğu zaman, siyasal zorbalıkların çoğundan daha korkunç bir toplumsal zorbalık yapmış olur. Her ne kadar alışlagelen cezalarla ayakta kalan bir zorbalık biçimi değilse de, toplumsal zorbalık, hayatın ayrıntılarına çok daha derin biçimde nüfuz ederek, bizzat bireysel ruhun kendisini esaret altına alır ve böylece bireye daha az kurtuluş yolu bırakır. Bu bakımdan devlet yöneticilerinin zorbalığına karşı korunma yeterli değil; aynı

² Bu tabiri Mill, Alexis de Tocqueville'nin *Amerika'da Demokrasi* adlı eserinden almıştır (Sadeleştiren).

zamanda toplumda baskın olan duygu ve düşüncenin diktasına karşı da korunma gereklidir. Toplumun kendi düşünce ve teamüllerini, bunlara karşı çıkanlara zorla kabul ettirme eğiliminin yanı sıra; kendi gidişine uymayan herhangi bir kişiliğin gelişmesini köstekleyerek ya da önleyerek tüm bireyleri toplumun genel kalıplarına uymaya zorlama eğilimine karşı da korunmak şarttır. Kolektif düşüncenin bireyin bağımsızlığına meşru müdahalesinin bir sınırı vardır. İnsanî ilişkilerin iyi bir noktada seyrini sağlamak için bu sınırı bulmak ve saldırıya karşı korumak en az siyasal zorbalığı önlemek kadar önemlidir.

Bu önermeye genel olarak itiraz edilmese de, pratikte kolektif düşünceye karşı sınırı nereye koyacağımız ve bireysel özgürlük ile toplumsal denetim arasındaki ayarlamayı nasıl yapacağımız konusu henüz çözülmemiş bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Herhangi bir insana yaşamayı değerli kılmak, diğer insanların eylemleri üzerine konan sınırlamalara bağlıdır. Bu bakımdan öncelikle kanun yoluyla, onun elvermediği durumlarda da kamuoyu yoluyla bazı zorunlu davranış kuralları konabilir. Bu kuralların neler olması gerektiği başlıca temel sorundur ve aşikâr olan bazılarını istisna tutacak olursak, çözümünde en az ilerleme kaydedilen sorunun da bu olduğunu söyleyebiliriz. Bunu aynı şekilde karara bağlamış olan hiçbir iki ülke ya da iki çağ yoktur. Hattızatında bir çağın ya da bir ülkenin bu konuda aldığı karara bağlı kalan başka bir çağ veya ülke de yoktur. Buna rağmen belli bir çağın ya da ülkenin insanları, bu konuya üzerinde öteden beri uzlaşma sağlanmış bir konu gibi yaklaşımda zorluk çekmemişlerdir. Kendi aralarında câri olan kurallar onlara

son derece açık ve güvenilir görünmektedir. Bu evrensel ilüzyon, atasözünde "ikinci tabiat" olarak gösterilen, oysa yanlışlıkla "birinci tabiat"ın yerine geçen ve bu şekilde devam edegelen geleneklerin sihirli etkisinin örneklerinden birini oluşturmaktadır. İnsanların birbirlerine empoze ettikleri davranış kurallarına yol açan endişeleri önlemede geleneklerin açık bir etkisi vardır. Çünkü geleneklerde konu, bir insanın diğerlerine ya da diğerlerinin kendisine makul gerekçeler göstermesine gereksinim bırakmayacak kadar yalın olarak kabul edilir. Halk, gelenekler yoluyla ya da filozof karakterli kişiler tarafından, bu tür konularla ilgili olarak kendi duygularının makul gerekçelerden daha önemli olduğuna, hatta gerekçelerin anlamsız olduğuna inandırılmıştır. Halka, insan davranışlarını düzenleme konusunda kılavuzluk eden pratik ilke, kendisi ile aynı histe olanlar nasıl istiyorlarsa herkesten o yolda hareket etmelerini istemek gerektiğine dair mevcut olan duygudur.

Gerçekten, hiç kimse kendi muhakeme ölçüsünün yalnız kendisinin beğendiği bir şey olduğunu teslim etmiyor. Hâlbuki, bir hareket ilkesine dair ileri sürülmüş bir düşünce, makul gerekçelerle de teyit edilmemişse, yalnız bir tek kişinin tercihi sayılabilir. Makul gerekçe gösterildiği zaman da şayet bu gerekçeler başka kimselerin benzer tercihlerinden ibaretse, bu da bir kişinin yerine, sadece birçok kişinin tercihi olur. Bununla birlikte, sıradan bir insan için kendi tercihi, yalnızca mükemmel bir şekilde tatmin edici bir gerekçe değil, aynı zamanda onun dinsel kitabında açık bir şekilde belirtilmemiş konularda kendi ahlâk, zevk ve adap anlayışının da tek dayanağı olur. Hatta kendi tercihi, dinsel kitabın bile yorumunda kendisinin başlı-

ca rehberi olur. Bundan dolayı, insanların övülecek veya yerilecek şeyler hakkındaki düşünceleri, başkalarının davranış biçimi hakkındaki tercihlerine etki eden çeşitli faktörlerin hepsinin etkisine tâbi olup, bunlar insanların diğer herhangi bir konudaki arzularını tayin eden faktörler kadar çok sayıdadırlar. Bu faktör bazen onların mantığı olur, bazen de peşin hükümleri veya bâtil inançları: Çoğunlukla sosyal eğilimleri, zaman zaman da antisosyal eğilimleri, kıskançlık veya çekemezlikleri, kibirleri veya küçümsemeleri. Fakat en yaygın olanı besledikleri arzular veya korkular ile meşru veya gayrimeşru öz çıkarlarıdır. Üstün bir sınıfın bulunduğu her yerde, memleketin ahlâkî değerlerinin büyük bir kısmı sınıf çıkarlarından ve sınıf üstünlüğü duygularından çıkar. Spartalılar ile Helot'lar³, sömürge ziraatçılar ile zenciler, prensler ile tebalar, asiller ile avam ve erkekler ile kadınlar arasındaki ahlâk, büyük ölçüde bu sınıf çıkar ve duygularının ürünüdür. Bunların kendi aralarında doğan duygular da üstün sınıfın ahlâkî değerleri üzerine inşa edilmektedir. Diğer yandan, nerede evvelce üstün olan bir sınıf üstünlüğünü kaybetmişse, yahut nerede o üstünlüğün halk nazarında itibarı yok olmuşsa, oralarda hâkim olan ahlâkî duygular çok kez üstünlüğe karşı sabrı tükenmiş bir hoşlanmayışın damgasını taşır.

Gerek yapma, gerekse sakınma konularında yasalar ya da kamuoyu yoluyla zorunlu kılınmış olan davranış kurallarını tayin eden diğer bir ilke de, insanların kendi ruhanî efendilerinin veya tanrılarının varsayılan hoşlanmalarına ya da hoşnutsuzluklarına gözü kapalı biçimde kulluk etmeleri olmuştur. Özünde bencil olmakla birlikte bu kulluk ikiye-

³ Eski Sparta'da enaşağı sınıfı oluşturan köleler (Ç. N.).

lülük değildir. İnsanlara sihirbazları ve sapkınları yaktıracak kadar içten gelen nefret duygularına neden olabilmıştır. Ahlâkî duyguların yönlendirilmesinde bu kadar sıradan etkiler arasında, kuşkusuz ki toplumun genel ve aşikâr çıkarlarının da bir payı, hatta büyük bir payı olmuştur. Ancak bir değerlendirme malzemesi ve sadece bu çıkarları korumak için olmaktan çok, bunlardan doğan sempati ve antipatilerin bir sonucu olarak. Nitekim toplumun çıkarları ile az ilgili veya hiç ilgisiz bazı sempati veya antipatiler, ahlâk kurallarının oluşturulmasına kendilerini hemen hemen aynı derecede ve büyük bir kuvvetle hissettirmişlerdir.

Toplumun ya da onun kudretli bir kesiminin beğendiği veya beğenmediği şeyler, kanun ya da kamuoyunun yaptırımları altında, toplumun geneli tarafından riayet olunmak üzere konan ilkeleri pratik hayatta tayin eden başlıca etmenlerdir. Genelde, duygu ve düşüncede toplumun ilerisinde olanlar, ayrıntılarda karşı çıkmış olsalar da özünde bu duruma karşı bir mücadeleye girişmemişlerdir. Onlar, toplumun beğendiği veya beğenmediği şeylerin bireyler için bir yasa olması gerekip gerekmediğini soruşturmaktan çok, toplumun hangi şeyleri beğenip hangilerini beğenmemesi gerektiğini araştırmakla meşgul olmuşlardır. Bu tür insanlar, genel akıma uymayanlarla birlikte hareket ederek özgürlük savunmasında işbirliği yoluna gitmekten çok, bizzat kendilerinin herkesten ayrıldıkları belli başlı konularda insanların duygularını değiştirmek için uğraşmayı yeğlemişlerdir. Ufak tefek istisnaların dışında, herkesçe yüksek bir ilke olarak kabul edilen ve istikrarlı bir şekilde korunan tek örnek, dinî inanç olayıdır. Bu örnek, ahlâkî duygu denen şeyin yanılabilirliğinin en göze çar-

par örneğini oluşturması bakımından oldukça öğreticidir. Çünkü samimî bir mutaassıbın gözünde *odium theologicum*⁴ hiçbir kuşku götürmeyen ahlâkî duygu hâllerinden biridir. Kendisine evrensel kilise diyen şeyin boyunduruğunu ilk kıranlar, inanç farklılığına müsaade etme konusunda bu kilise kadar az istekli idiler. Fakat anlaşmazlığın hararetli dönemi, taraflardan hiçbirine tam anlamıyla bir zafer sağlamaksızın nihayete erince ve her kilise veya mezhep ümidini o anda işgal etmekte bulunduğu sahayı elde tutmaya bağlanmaktan başka bir şey yapamayacak hâle gelince, azınlıklar çoğunluk hâline gelmeleri ihtimâli olmadığını görerek başka düşüncede olmaya izin verilmesini savunmak zorunda kaldılar. İşte böylece bireyin toplum karşısındaki haklarının geniş ilke temellerine dayanılarak ortaya atılması ve toplumun muhalifler üzerinde otorite kullanma iddiasının açıkça tartışılır hâle gelmesi bu temel, hatta hemen hemen sadece bu temel üzerinde olmuştur.

Dünyanın inanç özgürlüğü adına her şeyini kendilerine borçlu olduğu büyük yazarlar en çok vicdan özgürlüğünü iptal olunmaz bir hak olarak iddia etmişler ve insanoğlunun kendi dinsel inancından dolayı başkalarına hesap verme mecburiyetinde olmasını mutlak surette reddetmişlerdir. Böyle olmakla birlikte, gerçekten önemsedikleri herhangi bir şeyde insanoğlu için müsamahasızlık o kadar doğaldır ki, kendi sessizliğinin teolojik kavgalarla ihlâl edilmesinden hoşlanmayan dinî kayıtsızlığın ağırlığını hissettirdiği yerler haricinde dinsel özgürlük hemen hemen hiçbir yerde fiilen tahakkuk etmemiştir. Aşağı yukarı tüm dindar insanların zihinlerinde, hatta en hoşgö-

⁴ Teolojik ayıp, günah (Ç. N.).

rülü ülkelerde bile, hoşgörü ödevi ancak kesin birtakım çekincelerle kabul edilmektedir. Bazıları kilise hükümeti konusunda farklı düşünmeye tahammül eder, fakat dogma konusunda etmez; bazıları Katoliklerle Üniteryenler dışında herkese karşı hoşgörülü davranabilir; bazıları vahye dayanan bir dine inanan her bireye hoşgörülü davranabilir; bazıları da lütuflarını biraz daha ileriye götürebilir, fakat bunu Tanrı ve ahret inancında durdurabilir. Kısaca, çoğunluğun duygusunun katıksız ve yoğun biçimde bulunduğu her yerde, onun itaat edilmek iddiasından pek az vazgeçtiği görülmektedir.

Siyasî tarihimizin özel hâl ve şartlarından dolayı İngiltere’de kamuoyunun boyunduruğu muhtemelen daha ağır ise de, yasanın boyunduruğu Avrupa’nın diğer ülkelerinin çoğunda olduğundan daha hafiftir. Yasama veya yürütme organı tarafından bireyin davranışlarına doğrudan doğruya müdahale edilmesine karşı büyük bir hassasiyet vardır. Bunun böyle olması, bireyin bağımsızlığına karşı gösterilen saygıdan çok hâlâ mevcut olan bir alışkanlıktan, yani hükümete kamunun çıkarına zıt bir çıkarı temsil ediyor gözüyle bakma alışkanlığından ileri geliyor. Çoğunluk, hükümetin iktidarını kendi iktidarı, fikirlerini kendi fikirleri olarak hissetmeyi henüz öğrenememiştir. Bunu öğrendiği gün, bireysel özgürlük muhtemelen hükümetin istilâsına bugünkü kamuoyunun istilasından daha fazla maruz kalacaktır. Fakat yine de, bireylerin yasa tarafından kontrol edilmesine alışmamış oldukları konularda, yasanın herhangi bir denetleme girişimine karşı harekete geçmeye hazır birikmiş bir yığın

duygu vardır. Hem de konunun yasal denetimin meşru alanına girip girmediğine pek bakılmaksızın. O kadar ki, bütünü itibariyle son derece sağlam olan bu duygu, özel hâllere uygulamasına geçilirken muhtemelen pek çok kere yerinde kullanılmış olmaz. Pratikte hükümet müdahalelerinin uygunluk ve uygunsuzluğunu her zaman isabetli bir şekilde ölçmek için kabul edilmiş bir ilke yoktur. Herkes bu konuda kendi bireysel tercihlerine göre karar veriyor. Bazıları, yapılacak herhangi bir iyilik veya çaresi bulunacak bir fenalık ile karşılaştıkları zaman, hükümetin işi kendi üzerine almasını seve seve teşvik etmek isterler. Diğer bazıları ise beşerî çıkarlarının hükümet kontrolü altına sokulan kısımlarına bir yenisini ilâve etmektense, sosyal fenalığın hemen hemen her türlüüne katlanmayı tercih ederler. İnsanlar, herhangi bir konuda kendi duygularının bu genel istikametine göre taraflardan birinin safında yerlerini alırlar. Kendi duygularının genel istikametinin yanı sıra, insanlar, hükümetin yapması teklif olunan belli şeylere duydukları ilginin derecesine göre, yahut hükümetin onu kendilerinin beğendikleri tarzda yapacağı veya yapmayacağı hususunda besledikleri inanca göre taraf tutarlar. İnsanların, “bir hükümet tarafından yapılması uygun olan şeyler nelerdir” hususunda biteviye bağlandıkları herhangi bir düşünceden dolayı bir konunun lehinde veya aleyhinde bir tutum sergiledikleri pek nadir görülmüştür. Bana öyle geliyor ki, bu kural ya da ilke yokluğunun bir sonucu olarak halen taraflardan biri diğeri kadar sık yanılabiliyor. Hükümet müdahalesi, hemen hemen eşit bir biçimde bazen yerinde olmayarak ileri sürülüyor, bazen de yerinde olmayarak mahkûm ediliyor.

Bu denemenin amacı, toplumun birey ile olan zorlama ve kontrol tarzındaki ilişkileri konusunda kullanılan araçlarla ilgili basit bir ilke beyan etmektir. Bu araçlar yasal cezalar şeklindeki maddî güç tarzında olabileceği gibi, kamuoyunun manevî baskısı şeklinde de olabilir. Burada ileri sürülen ilke iki durum için de geçerlidir. Bu ilke, insanların bireysel olarak ya da toplu olarak aralarından herhangi birinin hareket serbestliğine müdahalelerine cevaz veren biricik gerekçenin, ancak “nefsi koruma” gerekçesi olacağı ilkesidir. Medenî bir topluluğun herhangi bir üyesi üzerinde, onun arzusuna rağmen, gücün haklı olarak kullanılabileceği tek yer başkalarına gelecek zararı önleme noktasının olduğu yerdir. Bireye, maddî ya da manevî olsun, kendi hayrı için müdahale yeterli bir gerekçe değildir. Hiçbir kimse, bir şeyi yapmaya veya buna katlanmaya, sırf böyle yapması onun için hayırlı olacaktır diye, onu daha mesut kılacaktır diye, başkalarının düşüncelerine göre böyle yapması akıllıca yahut doğru olacak diye mecbur edilemez. Bu hiçbir şekilde haklı değildir. Bunlar bir kişiyle ilgili olarak serzenişte bulunmak, onunla tartışmak, onu ikna etmek veya ondan ricada bulunmak için haklı nedenler olabilir; ancak o başka türlü yaptığı takdirde onu zorlamak veya herhangi bir kötülüğe uğratmak için hiçbir zaman haklı birer neden oluşturmazlar. Kendisine müdahalenin meşru olması için onun yapmamasını istediğimiz davranışının başkasına mutlak surette zarar verecek nitelikte olması gerekir. Bir bireyin davranışından dolayı topluma karşı sorumlu olabileceği kısmı, o davranışın başkasını ilgilendiren kısmıdır. Kendisini ilgilendiren kısmında özgür olması onun için mutlak bir haktır. Birey

kendisi üzerinde, kendi vücudu ve beyni üzerinde, bizzat kendi başına buyruktur.

Şu noktanın altını çizmek gerekiyor ki, bu ilke, yetilerinde erginleşmiş insanlara uygulanmak üzere ortaya atılmış bir ilkedir. Çocuklardan yahut yasaların rüşd yaşı olarak tayin ettiği yaştan daha küçük yaşta bulunanlardan söz etmiyoruz. Henüz başkaları tarafından gözetilmeye muhtaç hâlde olanların, başkalarından gelecek zararlara olduğu kadar, bizzat kendi eylemlerine karşı da himaye olunmaları lâzımdır. Aynı nedenden dolayı, bir ırkın daha erginlik çağına gelmemiş sayılabileceği o geri toplum hâllerini de bu ilkenin dışında bırakabiliriz.⁵ Kendiliğinden gerçekleşen ilerlemenin yolu üzerinde dikili duran güçlükler o kadar büyüktür ki, onları yenme çarelerini beğendiğimiz gibi seçmemiz nadir olarak mümkün olur. Bu bakımdan içi reform ruhu ile dolu bir liderin, muhtemelen başka türlü varılamayacak olan, bir amaca ulaştıracak her tür çareyi kullanması meşrudur. Medenî olmayan toplumları idarede istibdat meşru bir hükümet tarzıdır. Yeter ki amaç onların ıslahı olsun ve kullanılan araçlar bu amaçla kullanılmış olsun. Bir prensip olarak özgürlüğün, insanların serbest ve eşit tartışma ile düzelebilir hâle gelmelerinden önceki herhangi bir durumda uygulanmasına imkân yoktur. O zamana kadar, onlar için (şayet böyle birini bulacak kadar şansları varsa) bir Ekber'e, bir Charlemagne'e mutlak surette itaatten başka yapacak bir şey yoktur. Fakat insanoğlu, inanarak ve inandırılarak, kurtuluşa yüz tutma kabiliyetine ulaşır ulaşmaz (ki burada ilgilenmek zorunda

⁵ Medeniyet aşamasına ulaşamamış ilkel topluluklar kastedilmektedir (Sadeleştiren).

olduğumuz tüm milletlerde bu devreye çoktan varılmıştır) artık gerek doğrudan doğruya, gerekse yasanın dışına çıkanlara eza ve ceza şeklinde uygulanan cebir, insanların kendi hayırlarına bir çare olarak kabul edilemez; yalnızca başkalarının emniyeti için haklı olarak görülebilir.

Şunu söylemek yerinde olur ki, ben “fayda”dan bağımsız bir şey olarak, “soyut hak” fikrinden iddiam lehine çıkarılabilecek olan her türlü avantajdan vazgeçiyorum. Bütün ahlâkî konularda ben faydayı başvurulacak en son ölçü olarak görüyorum. Fakat bunun en geniş anlamda, ileri bir varlık olarak bir insanın daimî çıkarlarına dayanan fayda olması lâzımdır. Bu çıkarlar, iddia ediyorum ki, bireye ait olan tercihleri dış denetime tâbi tutmaya, ancak bireyin başka kimselerin çıkarını ilgilendiren eylemleri söz konusu olduğunda cevaz verir. Eğer bir kimse başkalarına zararlı bir davranışta bulunursa, onu kanun yoluyla, yahut yasal cezaların sağlıklı biçimde tatbik olunamadığı hâllerde, genel tasvipsizlik ile cezalandırmak için *prima facie* (aslı sabit oluncaya kadar geçerli olan) bir durum vardır. Yine başkalarının istifadesi için bireyin haklı olarak zorlanabileceği birçok müspet eylem de vardır. Meselâ bir mahkemede şahitlik yapmak, yurdun müşterek savunmasına veya himayesinden faydalandığı toplumun çıkarı için gerekli olan ortak bir işte kendisine düşen hisseyi üzerine almak, bir hemcinsinin hayatını kurtarmak veya savunmasız olanları fena muamelelere karşı korumak üzere araya girmek gibi bazı bireysel iyilik davranışları bir insanın topluma karşı görevidir. Bunları yapmayacak olursa kişi topluma karşı sorumlu tutulabilir. Bir şahıs başkalarına yalnız eylemleri ile değil, aynı zamanda ihmâli ile de kö-

tülük yapabilir ve her iki durumda da o zarardan dolayı onlara karşı haklı olarak sorumludur. Şurası da gerçektir ki, ikinci durum birincisinden çok daha ihtiyatlı zor kullanılmasını gerektirir. Herhangi bir kimseyi başkalarına kötülük yaptığından dolayı sorumlu tutmak bir kuraldır. Onu kötülüğü önlemediği için sorumlu tutmak, ötekiyle kıyaslandığında, bir istisna olarak görülmektedir. Bununla birlikte bu istisnayı haklı göstermeye yetecek kadar aşikâr ve vahim olan birçok durum vardır.

Toplumla ilişkilerine ait her konuda birey, çıkarları söz konusu olan şahıslara ve gerektiğinde onların koruyucusu durumundaki topluma karşı hukuken sorumludur. Çoğu zaman onu sorumluluktan kurtaracak nedenler olabiliyor. Fakat bu neden, öyle bir neden olmalıdır ki bireyin kendi tercihi bırakıldığı takdirde, toplumun bireyi sınaama gücüne sahip bulunduğu herhangi bir biçimde, denetime tâbi tutulması halindekiinden daha iyi bir durumun ortaya çıkması ihtimâli bulunsun. Yahut da denetim yapmaya kalkışmakla, bu denetimin önleyebileceğinden daha büyük kötülükleri meydana getirecek bir durumun ortaya çıkması söz konusu olsun. Bu gibi nedenler sorumluluğun uygulanmasını imkânsız hâle getirdiği zaman, boş kalan hâkimlik sandalyesine failin bizzat kendi vicdanî geçmeli ve başkalarının dış himayeden mahrum olan çıkarlarını korumalıdır. Fail bir bakıma kendisi hakkında daha sert hüküm vermelidir; çünkü konu kendisinin diğer hemcinslerince yargılanmasına uygun değildir.

Fakat, bir hareket alanı vardır ki onda toplumun bireyden bağımsız dolaylı bir çıkarı vardır. Bu alan bir şahsın hayat ve hareket tarzının yalnız bizzat kendisine etki eden

kısmını içine alır. Yalnız bizzat kendisini dediğim zaman, “doğrudan doğruya” ve “ilk önce” demek istiyorum. Zira kendisine dokunan herhangi bir şey onun vasıtasıyla başkasına etki edebilir. Bu ihtimâl üzerine bina edilebilecek olan itirazı daha sonra ele alacağız. O hâlde bu, insan özgürlüğünün özel sahasıdır. Bunun içine öncelikle bilincin iç sahası girer ki, en geniş anlamda vicdan özgürlüğünü ve mutlak anlamda her tür konuyla ilgili düşünce ve duygu özgürlüğünü kapsar. Bu konular pratik ya da spekülâtif olabileceği gibi; bilimsel, ahlâkî ya da teolojik de olabilir. Düşünce beyan etme ve yayma özgürlüğü başka bir ilkeye girer gibi görülebilir. Zira bu özgürlük bireyin davranışının başka kimseleri ilgilendiren kısmına aittir. Fakat düşünce özgürlüğünün kendisi kadar çok önemli olduğu için, büyük bir kısmı itibariyle aynı sebeplere dayandığından pratikte ondan ayrılmaz. Bu ilke ikinci olarak, zevklerimizde ve uğraşlarımızda serbestliği; hayatımızın plânını kendi karakterimize uyacak şekilde düzenlemeyi; karakterimizi avanakça, ters ya da yanlış olarak algılasa bile yaptığımız şeyler kendilerine zarar vermediği müddetçe hemcinslerimizin engellemesine uğramamayı; ve muhtemel sonuçlarına katlanmamız şartıyla beğendiğimiz tarzda davranabilme özgürlüğünü gerektirir. Üçüncü olarak, bireylerin kendi aralarında bir araya gelme özgürlüğü ile başkalarına zararı olmayan herhangi bir amaç için birleşme özgürlüğü çıkar. Bir araya gelen bireylerin reşit olmaları, zor ya da hile etkisi altında bulunmamaları şarttır.

Hükümetinin şekli ne olursa olsun, bu özgürlüklere bütünü itibariyle saygı gösterilmeyen hiçbir toplum özgür

değildir. Bu özgürlüklerin kayıtsız ve şartsız var olmadığı hiçbir toplum tam olarak özgür olamaz. Özgürlük adını hak eden tek özgürlük, başkalarını saadetlerinden mahrum etmeye veya onların saadet elde etme gayretlerine engel olmaya kalkışmadığımız müddetçe kendi iyiliğimizi kendi bildiğimiz yolda arama özgürlüğüdür. Her birey gerek bedensel, gerekse zihinsel ve ruhsal bakımlardan kendi sağlığının asıl ve yegâne bekçisidir. Unutulmamalıdır ki, insanlık herkesin kendi istediği gibi yaşamasına tahammül gösterdiği zaman, kişileri başkalarına hoş gelecek şekilde yaşamaya zorladığından daha büyük kazanç elde eder.

Bu öğretiy hiç de yeni bir şey olmamakla ve bazı kimseler için bir tekrardan ibaret olmakla birlikte, mevcut olan düşünce ve uygulamanın genel eğilimi ile doğrudan doğruya çatışan tek doktrin olma özelliği taşımaktadır. Toplum, herkesi toplumsal mükemmellik anlayışına (kendi doğruları doğrultusunda) uymaya mecbur etmek için harcadığı çabanın bir benzerini bireysel mükemmellik anlayışına uymak için de harcamıştır. Antik devletler, vatandaşlarının tüm zihinsel ve fiziksel disiplinine karışmaya hakkı olduğu düşüncesinden hareketle, özel yaşam alanının tüm ayrıntılarını kamu otoriteleri yoluyla düzenleme konusunda kendilerinin yetkili olduğunu düşünmüşlerdir. Filozoflar da genel olarak bu düşüncüyü olumlu karşılamaktaydılar. Bu, etrafları güçlü düşmanlarla çevrili, sürekli olarak dış tehlike veya iç sarsıntı ile yıkılma tehlikesi altında bulunan küçük cumhuriyetlerde kabul edilebilir bir düşünce tarzıydı. Oralarda siyasal enerji ve otoriteyi kısa bir süre için bile gevşetmek pek kolaylıkla onların hayatına mal

olabilirdi. Bu bakımdan o cumhuriyetler, özgürlüğün hayırlı ve devamlı sonuçlarını beklemeyi göze alamazlardı. Bugünkü dünyada, siyasî toplulukların hacimlerinin daha geniş olması ve özellikle ruhsal ve dünyevî faaliyetlere ilişkin yetkilerin birbirinden ayrılması (insanların vicdanlarının idaresini, dünya işlerini denetleyen ellerden başka ellere veren), özel yaşamın ayrıntılarına kanun tarafından bu derece büyük bir müdahaleyi önlemiştir. Fakat, yine de her bireyin kendine özgü nedenlerden dolayı hâkim düşünceden ayrılma isteğine karşı manevî baskı aletleri kullanılmıştır; hatta toplumsal konularda olduğundan daha enerjik bir şekilde kullanılmıştır. Ahlâkî duygunun oluşumuna giren unsurların en güçlüsü olan din, daima ya insan davranışının her bir kısmını kontrol altına alma peşinde koşan bir hiyerarşinin ihtirasına ya da Püritanizm⁶ zihniyetine bağlı kalmıştır. Geçmişin derin izlerine karşı en şiddetli muhalefeti göstermiş olan modern reformcuların bazıları ruhanî hâkimiyet hakkı iddia etme noktasında ne kiliselerden, ne de mezheplerden geri kalmışlardır. Örneğin A. Comte'un toplumsal sistemi, kendisinin *Système de la Politique Positive* (Pozitif Siyaset Sistemi) isimli eserinde izah ettiği üzere, Antik Yunan filozofları arasında en sert doktrin taraftarı olanları geride bırakacak şekilde, toplumun birey üzerinde bir istibdat kurmasını amaç edinmiştir.

Bazı düşünürlerin kendilerine özgü inançları bir yana bırakılırsa, yeryüzünün her tarafında topluluğun kişi üzerindeki yetkilerini hem kamuoyu gücüyle hem de kanun

⁶ Hristiyanlıkta dini ve ahlaki konularda arınmayı vâzeden dogmatik akım (Sadeleştiren).

gücüyle gerektiğinden daha fazla genişletme konusunda gittikçe artan bir eğilim görülmektedir. Dünyada meydana gelen bütün değişikliklerin yönü toplumu daha fazla güçlendirmeye, buna karşın bireyin yetkilerini daha fazla daraltmaya doğru olduğuna göre, bu tecavüz öyle kendiliğinden ortadan kalkmaya yüz tutacak bir fenalık değildir. Aksine giderek daha berbat bir hâl alacak fenalıklardan biri olarak gözükmektedir. İster idare edenler, ister sıradan vatandaşlar olarak kendi düşünce ve tercihlerini başkalarına birer davranış kuralı olarak zorla kabul ettirme eğilimi insanoğlunun tabiatındaki en iyi ve en fena duyguların bazıları ile öyle güçlü bir şekilde desteklenmektedir ki, bunu olsa olsa ancak “yetki sınırlaması” kontrol altında tutabilecektir. Ne yazık ki, yetki de azalmayıp çoğalmakta olduğuna göre, bu kötü gidişin önüne sağlam bir ahlâkî inanç engeli konmazsa, dünyanın mevcut durumu ve şartları içinde onun arttığını görmeyi beklememiz gerekecektir.

Hemen genel teze girmek yerine ilk önce sözlerimizi onun bir tek bölümü üzerinde yoğunlaştırmamız, konunun tartışılması için uygun olacaktır. Bu tek bölüm “Düşünce Özgürlüğüdür”. Aynı soydan olan konuşma ve yazma özgürlüğünü de bundan ayırmak mümkün değildir. Gerçi bu özgürlüklerin pek çoğu dinsel hoşgörü ile özgür kurumlardan yana olduklarını söyleyen bütün ülkelerde artık siyasî ahlâkın birer parçası hâline gelmiştir. Fakat bu özgürlüklerin dayandıkları felsefî ve pratik temeller, ne umumî düşünce için pek o kadar alışılmış bir şeydir ne de kamuoyu önderlerinin birçoğunda bile umulduğu kadar tam bir şekilde takdir edilmektedir. Doğru olarak anlaşıldığında,

bu temellerin, konunun yalnızca bir bölümünden çok daha geniş bir uygulama alanına sahip oldukları görülecektir. Konunun bu kısmının tam olarak incelenmesi, geri kalan kısmı için de iyi bir başlangıç noktası olacaktır. Bu bakımdan, biraz sonra söyleyeceklerimin kendileri için yeni bir şey teşkil etmeyeceği kimseler, yaklaşık üç asırdan beridir tartışma konusu edilegelen bir konuyu bir kez daha tartışmaya açtığımdan dolayı umarım beni mazur görürler.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜŞÜNCE VE TARTIŞMA ÖZGÜRLÜĞÜNE DAİR

Basın özgürlüğünün, yozlaşmış veya zorba hükümete karşı teminatlardan biri olarak savunulmasına olan ihtiyacın geride kaldığını ümit ediyorum. Çıkarları halkın çıkarları ile aynı olmayan bir yasama veya yürütme organının, onlara düşüncelerini dikte etmesine yahut onların kendisinin izin verdiği hangi öğretileri veya tartışmaları işitmelerine muhalefet etmenin şimdi artık hiçbir gerekçeye muhtaç olmadığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte, konunun bu yönü bizden önceki düşünürler tarafından o kadar sık ve başarılı bir biçimde işlenmiştir ki, artık burada üzerinde ısrarla tekrar durmaya gerek yoktur. Basın konusunda her ne kadar İngiliz Kanunu bugün Tudorlar dönemindeki ka-

dar emir kulu ise de, ayaklanma korkusunun bakanlar ile yargıçları her zamanki dürüst davranış tarzlarından çeldiği bazı geçici panik dönemleri hariç, o kanunun siyasî tartışma aleyhine fiilen tatbik olunması tehlikesi azdır.⁷

Genel bir ifadeyle, anayasa ile yönetilen ülkelerde, halka karşı tam anlamıyla sorumlu olsun veya olmasın hükümetin düşünceyi kontrol altına almaya sık sık kalkışacağından korkmaya gerek yoktur. Şu hâlde hükümetin halk ile tamamen birlik olduğunu ve onların görüşleriyle uyuşmazlığa düşmedikçe zor adına hiçbir güç kullanmayı düşünmediğini varsayalım. Fakat ben halkın, ister doğrudan, ister hükümetleri aracılığıyla zor kullanma hakkını reddediyorum. Zorun kendisi gayrimeşrudur. Buna en iyi hükümetin de en kötü hükümetten daha fazla bir hakkı yoktur. Zor, kamuoyu ile mutabakat hâlinde kullanıldığı zaman, kamuoyuna rağmen kullanıldığı zamanki kadar, hatta belki ondan daha zararlıdır. Şayet bir teki hariç bütün insanlar aynı düşüncede olsalar ve yalnız bir kişi

⁷ Bu satırların henüz yazılmış bulunduğu bir sırada, onları şiddetle yalanlamak istermiş gibi, Hükümetin 1858'de basın aleyhindeki takibatı başladı. Böyle olmakla birlikte genel tartışma özgürlüğüne bu düşüncesiz müdahale beni metinde tek bir ifadeyi bile değiştirmeye sevk etmediği gibi; kendi memleketimizde, panik anları hariç siyasi tartışma için eziyet ve ceza döneminin artık geçmiş bulunduğu hususundaki kanaatimi de hiç zayıflatmamıştır. Çünkü her şeyden önce, bu takibatta ısrar edilmemiştir. ikincisi bu takibat, gerçekçi olmak gerekirse, hiçbir zaman siyasî bir takibat değildi. Isnat olunan suç, kurumları yahut hükümettekilerin işlerini veya şahıslarını tenkit suçu değildi. isnat olunan suç kurumları yahut hükümettekilerin işlerini veya şahıslarını tenkit suçu değil, gayri ahlâkî bir doktrin telakki edilen "zorba yöneticiyi öldürmenin kanuna uygun olduğu" düşüncesini yayma suçu idi.

farklı düşüncede olsa, nasıl bu şahsın tüm insanları susturmaya hakkı yoksa, aynı şekilde bütün insanların da bu kişiyi susturmaya hakları yoktur. Bir düşünce, sahibinden başkası için hiçbir değeri olmayan özel bir şey olsaydı ve o düşünceden yararlanmaktan men olunmak sadece özel bir zarar teşkil etseydi, zarara uğrama konusunda sadece “birkaç kişi” ile “birçok kişi” arasında fark olabilirdi. Bir düşüncenin susturulması insan ırkına karşı, başka bir deyişle yaşayan nesle olduğu gibi gelecek nesillere karşı da bir haydutluktur. Bu, sadece o düşünceye katılanlara karşı değil, aynı zamanda o düşünceye katılmayanlara karşı da bir soygunculuk anlamına gelir. Şayet düşünce doğru ise, insanlar yanlış olanı doğru olan ile değiştirme imkânından mahrum edilirler. Şayet yanlış ise, o zaman da onlar

Bu bölümdeki delillerin herhangi bir değeri varsa, ne kadar gayriahlâkî Telâkki olunursa olunsun herhangi bir doktrini, ahlakî bir inanç meselesi olarak, iddia ve tartışma konusu etme hususunda tam bir özgürlüğün var olması gerekir. Bu bakımdan “zorba yöneticiyi katletmek” doktrininin bu ünvana layık olup olmadığını burada incelemek ilgisiz ve yersiz olacaktır. Yalnız şunu söylemekle yetineceğim ki, bu konu bütün zamanlarda ahlâkın kapanmamış konularından biri olmuştur. Kanunun üstüne çıkarak kendisini yasal ceza veya denetimin erişemeyeceği bir noktaya koymuş olan bir caniyi yere seren bir vatandaşın eylemi, bütün milletlerle en iyi ve en akıllı bazı insanlar tarafından bir cinayet değil, yüksek bir fazilet sayılmıştır. Ve bu eylem, doğru ya da yanlış olsun, adam öldürme kapsamında değil, iç savaş kapsamında değerlendirilmiştir. Ardından açık bir eylem gelmesi ve hiç olmazsa eylem ile tahrik arasında muhtemel bir irtibat ispat edilmesi koşuluyla bu eyleme tahrikin cezayı gerektiren bir konu olabileceğini düşünüyorum. Bu durumda, yabancı bir hükümet değil, ancak saldırıya uğrayan hükümet, “kendi varlığını koruma hakkını” kullanarak, kendi varlığına karşı yöneltilmiş olan saldırıları yasal bir biçimde cezalandırabilir.

hemen hemen aynı derecede büyük bir faydayı, yani gerçeğin yanlışlıkla çarpışması sonucunda daha açık ve net biçimde anlaşılmasını ve daha canlı bir etki yaratması fırsatını elden kaçırmış olurlar.

Her birinin kendisine tekabül eden farklı bir tartışması olan bu iki tezi ayrı ayrı ele almak gerekir. Boğmaya kalkıştığımız düşüncenin yanlış bir düşünce olduğundan hiçbir zaman emin olamayız. Emin olsak bile onu boğmak yine de bir kötülük olur.

Öncelikle, otorite tarafından ortadan kaldırılmaya çalışılan düşünce pekâlâ doğru olabilir. Onu ortadan kaldırmak isteyenler, doğal olarak onun doğruluğunu inkâr ederler. Fakat şunu bilelim ki onlar yanılmaz değildirler. Onların konuyu bütün insanlık adına kesip atmaya ve diğer insanları muhakeme imkânlarından mahrum bırakmaya hiç hakları yoktur. Bir düşüncenin dinlenmesini otorite yanlış bulduğu için reddetmek, otoritenin gözündeki doğruyu mutlak doğruluk kabul etmek anlamına gelir. Her tartışmayı susturma girişimi aslında bir yanılmazlık taslamadır. Tartışmayı susturma girişimini kötü görme ve göstermemiz sıradan kanıtlara dayandırılmakla suçlanabilir; unutulmamalıdır ki kanıtlarımızın sıradan olması değerinden hiçbir şey yitirmez.

İnsanlığın sağduyusu için esef edilecek bir şeydir ki, pratik muhakemenin yanılabilirliği teoride daima kabul edildiği hâlde insanlar bunu pratik hayatlarında pek göstermezler. Her birey kendisinin yanılabilir olduğunu pekâlâ bildiği hâlde, pek az kimse kendi yanlışlarına karşı önlem almayı gerekli görür. Kendilerinin oldukça emin

oldukları bir fikrin, yanlış örneklerinden birini oluştura-
bileceği ihtimâlini pek az insan kabul eder. Mutlakiyetçi
yöneticiler, yahut sınırsız itaat görmeye alışmış olanlar,
alışkanlık gereği hemen her konuda kendi düşüncelerine
karşı tam bir güven duyarlar. Kendi düşüncelerine zaman
zaman karşı çıkılan, yanıldıklarında hatalarını düzeltme
alışkanlığından tümüyle yoksun bulunmayan daha mutlu
konumdaki insanlarsa, aynı sınırsız güveni, çevrelerinde
bulunan ve düşüncelerini benimseyen kimselere (ya da
alışkanlık gereği danışarak boyun eğdikleri kimselere) kar-
şı gösterirler. Çünkü insan genel olarak, tekil muhakeme-
sine güveni olmayışı nispetinde “dünyanın” yanılmazlığı
ilkesine alışkanlık gereği inanır. Dünya ise, kişinin parçası
olduğu kesimden ibarettir. Kendi partisi, kendi mezhebi,
kendi kilisesi, kendi toplumsal sınıfı gibi. Şayet “dünya”
bir kimse için kendi ülkesi, kendi çağı kadar genişçe bir
anlamı ifade ediyorsa, bu kişi için liberal ya da geniş dü-
şünceli biri denebilir. Diğer çağın, ülkenin, mezhebin, kili-
senin, sınıf ve partilerin bir zamanlar kendi düşüncesinin
tam aksini düşünmüş olduklarını; hatta şimdi de düşün-
mekte olduklarını bilse dahi, kişinin kolektif otoriteye kar-
şı inancı yine de sarsılmamaktadır. İnsan, diğer dünyala-
rın karşısında yer alma haklılığının sorumluluğunu bağlı
bulunduğu camianın omuzlarına yükler. Sayısız dünyalar
içinde kendisinin bel bağladığı dünyayı salt bir tesadüfün
tayin etmiş olduğuna ve kendisini, sözgelimi Londra’da
bir Anglikan papazı yapan etkenlerin, pekâlâ Pekin’de bir
Budist ya da Konfüçyüs rahibi de yapabileceğine asla aldı-
rış etmez. Hiçbir kanıt gerektirmeyecek kadar açık ve net
olarak bilinmelidir ki, bireyler kadar çağlar da yanılmaz

değildir. Her çağın tuttuğu temel düşüncelerin bir çoğunu sonraki çağlar yalnız yanlış değil, aynı zamanda saçma olarak kabul etmişlerdir. Bir zamanların genel geçer olan birçok düşünce günümüzde nasıl kabul görmüyorsa, şimdinin genel geçer olan düşüncelerini de gelecek çağların kabul etmeyeceği muhakkaktır.

Bu teze karşı ileri sürülecek itiraz muhtemelen şöyle bir biçim alabilir: Kamu otoriteleri için, "hatanın yayılmasının önüne geçmekten" daha büyük bir yanılmazlık varsayımı bulunamaz. Başka bir deyişle, kamu otoritelerinin, hata olduğu varsayılan bir şeyin yayılmasını önlemeye kalkışması, aslında en büyük yanılmazlık iddiasıdır. İnsanlara onu kullansınlar diye muhakeme gücü verilmiştir. Bu muhakemenin hatalı biçimde kullanılması olasılığı var diye insanlara, onu hiç kullanmayacaksınız mı diyeceğiz? Onların zararlı saydıkları şeyi yasak etmeleri, hatadan affolunmayı iddia etmek değil; aksine kendilerine düşen vicdanî kanaatlerine göre davranma görevini (yanılsalar dahi) yerine getirmeleri demektir. Düşüncelerimizin yanlış olması ihtimâli var diye bu düşüncelere göre hareket etmekten vazgeçecek olursak, bütün çıkarlarımızı yüzüstü bırakır ve bütün görevlerimizi aksatmış oluruz. Her davranışa uygulanan bir itiraz herhangi özel bir davranışa karşı hiç de sağlam bir itiraz olmayabilir. Elllerinden gelen en doğru düşünceleri edinmek, bunları dikkatli bir şekilde edinmek, doğru olduklarına iyice emin olmadıkça da bunları başkalarına asla zorla kabul ettirmemek hükümetlerin ve bireylerin görevidir. Bu tür bir muhakemeyi yürütenler sözlerine şöyle devam edebilirler: Fakat onların bundan emin olmalarına rağmen, kendi düşüncelerine

göre harekete geçmekten kaçınmaları ve insanlığın iyiliği için bu dünyada ya da öbür dünyada tehlikeli olduğuna içtenlikle inandıkları öğretilerin etrafa sınırsızca yayılmasına izin vermeleri artık insaf değil, korkaklık olur. Aynı hatayı işlemeye dikkat edelim denebilir. Ancak hükümetler ve milletler, otoritenin kullanılmasına elverişli konular olduğu inkâr edilmeyen diğer şeylerde de hatalar yapmışlardır. Kötü vergiler koymuşlar, haksız savaşlar yapmışlardır. Böyledir diye hiç vergi koymamamız ve ne tür bir tahrik karşısında kalırsak kalalım, hiç savaşmamamız mı gerekir? İnsanlarla hükümetler ellerinden geldiği kadar iyi hareket etmelidirler. Mutlak kesinlik diye bir şey aradığımız yok, insan hayatının amaçları için yeter teminat arıyoruz. Bizzat kendi davranışımıza kılavuz olması için fikrimizin doğru olduğunu varsayabiliriz, hatta varsaymıyoruz. Kötü insanların yanlış ve zararlı saydığımız düşünceleri yayarak toplumu bozmalarına engel olduğumuz zaman da aslında bundan başka bir şey varsaymış olmayız.

Cevap veriyorum; bu daha fazla şey varsaymaktır. Bir düşüncenin, onaher türlü itiraz imkânı varken çürütülemediği bulunmasından dolayı doğru olduğunu varsaymak ile onun reddedilmesine müsaade etmemek amacıyla doğruluğunu varsaymak arasında büyük bir fark vardır. Eyleme geçirmek için bir düşüncenin doğru olduğunu varsaymamızı haklı kılan esas şart, başkalarının bizim fikrimizin aksini söyleme ve onun yanlışlığını ispat etme hususlarında tam özgürlüğe sahip bulunmalarıdır. Bundan başka hiçbir şart altında, beşerî özellikleri olan bir yaratığın elinde haklı olduğuna dair makul herhangi bir teminat yoktur.

Gerek düşünce tarihini, gerekse insan hayatının alışılmış gidişini göz önünde bulundurduğumuzda, bunların her ikisinin de olduklarından daha kötü durumda olmayışları neye bağlanabilir? Kuşkusuz bunu insan anlayışının öz kuvvetine bağlayamayız. Çünkü kendiliğinden aşikâr olmayan herhangi bir konuda, onu muhakeme edebilecek kabiliyette bir kişiye karşılık, bu kabiliyetten mahrum doksan dokuz kişi vardır. Yüzüncü kişinin kabiliyeti de sadece görecelidir. Zira geçmişteki her kuşağın seçkin insanların çoğunluğu şimdi hatalı olduğu malum olan birçok düşünceyi benimsemişlerdir; şimdi kimsenin tasvip etmeyeceği birçok şeyi yapmışlar veya tasvip etmişlerdir. O hâlde, insanlar arasında, makul düşüncelerin ve makul hareket tarzının çoğunluk itibariyle üstün gelmesinin nedeni nedir? Beşerin işleri hemen hemen ümitsiz denecek bir noktaya düşmedikçe (ki daima düşegelmiştir) var olması muhtemel bir üstünlük gerçekten mevcut ise, bunun sebebi insandaki fikrî ve ahlâkî bir yaratık olarak saygıya layık, her şeyin kaynağı olan beşer beynidir. Yani, akla uygunluğun üstünlük kazanması, insan yanlışlarının düzeltilmesinin mümkün oluşundan ileri gelmektedir.

İnsanın, hatalarını tartışma ve deneyim yoluyla tashih etme yeteneği vardır. Yalnızca deneme yetmez. Deneyimin nasıl yorumlanacağını göstermek için tartışma da olmalıdır. Yanlış düşünceler, yanlış uygulamalar olgunun ve kanıtın karşısında yavaş yavaş teslim olurlar. Fakat zihin üzerinde bir etki meydana getirmeleri için olguların ve kanıtların insan idrakinin önüne serilmesi gerekir. Anlamalarını açıklamak üzere izahlar yapılmadan her şeyi kendiliğın-

den anlatabilen olgular pek azdır. O hâlde bütün gücü ve değeri yanlış düzeltebilme özelliğine bağlı olduğuna göre, insan muhakemesine, ancak yanlışları düzeltme imkânı devamlı olarak verildiği zaman güven beslenebilir. Muhakemesi gerçekten güvene lâayık olan bir şahsi örnek olarak alırsak, acaba onun muhakemesi bu hâlde nasıl gelmiştir? Bu kişi bu hâlde, düşüncelerinin ve hareket tarzının eleştirilmesine karşı açık olduğu için gelmiştir. Çünkü kendisine karşı söylenebilecek bütün şeyleri dinlemeyi, onlardan mümkün olduğu ölçüde yararlanmayı ve yanlış olan şeyin yanlışlığını kabullenmeyi alışkanlık hâline getirmiştir. Bu kişi, bir beşerin herhangi bir konunun tümünü bilmeye yaklaşmasının yolunun, ancak konu hakkında değişik düşüncelere sahip olanları dinlemekten ve her zihniyetteki insanın konu hakkındaki bakış açılarını açıkça ifade etmelerinden geçtiğini anlamıştır. Bilge olan hiçbir insan bilgeliğini başka türlü elde etmemiştir; ancak böyle elde etmiştir. Başka türlü hikmet sahibi olmak insan zihninin tabiatında yoktur. Kendi düşüncesini başkalarının ile karşılaştırıp düzeltme ve tamamlama alışkanlığı, o düşünceyi uygulamaya koymada güvenilecek ve dayanılacak biricik sağlam temeldir. Bunu yapan insan kendisine karşı söylenebilecek şeyleri, hiç değilse açıkça söylenebilenleri öğrenmiş ve bütün inkâr edenlere karşı pozisyonunu almıştır. İtiraz ve güçlüklerden kaçacak yerde onları aramış olduğunu, düşüncesi üzerine salınabilecek hiçbir ışığa da perde çekmemiş olduğunu bilir. Bu nedenle bu insanın, kendi muhakemesinin, böyle bir ameliyeden geçmemiş olan herhangi bir şahsın veya herhangi bir kalabalığın muhakemesinden daha iyi olduğunu düşünmeye hakkı vardır.

İnsanların en akıllıları, başka bir deyişle muhakemele-
rine güvenmeye hakkı en fazla olan kimseler bile, kendi
muhakemelerinin doğruluğuna tümüyle bel bağlamaya-
rak gelecek tenkitlere açık kapı bırakmaktadırlar. Böyle
olunca adına halk denen, birkaç akıllı ile birçok akılsız bi-
reyden meydana gelen topluluğun aynı kurala uyması ka-
çınılmaz olur. Onlardan bunu istemek aşırı bir talep olma-
sa gerek. Roma Katolik Kilisesi, bir azizin azizliğinin res-
men tanınma merasiminde bile bir “Şeytanın Avukatı”nı⁸
kabul edip onu sabırla dinliyor. Görülüyor ki, insanların
en azizi, azizlik mertebesine, şeytanın onun aleyhine söy-
leyebileceği her şey bilinip tartışılınca kadar kabul edile-
miyor. Şayet Newton’un felsefesinin tartışılmasına müsa-
ade edilmemiş olsaydı, insanlar onun doğruluğu hakkın-
da bugün duydukları kadar tam emniyet duyamazlardı.
Haklarında en fazla teminata sahip olduğumuz inançların,
herkesi asılsız olduklarını kanıtlamaya durmaksızın davet
etmekten başka bel bağlayabilecekleri hiçbir koruyucu şey
yoktur. Şayet meydan okumayı kabul eden çıkmaz yahut
çıkıp da çabası sonuçsuz kalırsa, kesinlikten hayli uzağız
demektir. Ancak böyle bir meydan okuma yoluyla insan
aklının şimdiki hâlinin, müsait bulunduğu ölçüde elden
geleni yapmış, hakikatin bize ulaşmasına imkân verebile-
cek olan hiçbir şeyi ihmâl etmemiş oluruz. Şayet tartışma
alanı açık bırakılırsa, daha iyi bir hakikat mevcut olduğu
takdirde, insan aklının onu alabilecek duruma geldiğinde
alabileceğini ümit edebilir; arada geçecek zaman zarfında

⁸ *Devil's advocate*; Roma Katolik Kilisesince azizliği resmen kabul ve
ilân edilmek üzere olan bir ölünün günah, kusur ve kabahatlerini
meydana koymakla görevlendirilmiş kişiye denir (Ç. N.).

da hakikate yaklaşmanın kendi zamanımızda mümkün olan kadarını elde etmiş olduğumuza güvenebiliriz. Yanılabilir bir yaratığın elde edebileceği işte bu kadardır ve onu elde etmenin tek yolu budur.

İnsanların serbest tartışma lehindeki kanıtların sağlamlığını kabul edip de o kanıtların “her olaya genellenmesine” itiraz etmeleri gariptir. İnsanların, şüpheli olabilmesi ihtimâli bulunan bütün konularda mutlaka serbest tartışmanın bulunmasını kabul edip de belli bir prensip ya da öğretinin tartışmasının yasak olması gereğini düşündükleri zaman kendilerinin yanılmazlık taslamadıklarını kabul etmeleri tuhaftır. İzin verilmesi durumunda, bir önermenin kesinliğini kabul etmeyecek biri varken ve ondan bu izin esirgenirken, bir önermeyi tek taraflı kesin doğru olarak ilân etmekle kendimizi yahut bizimle aynı düşüncede olanları kesinliğe karar veren hâkimler; hem de diğer tarafı hiç dinlemeden karar veren hâkimler yerine koymuş oluruz.

“İnançtan yoksun, fakat kuşkuculuk karşısında dehşete düşmüş” diye nitelendirilen şimdiki çağda (ki bu çağın insanları düşüncelerinin doğru olmasından çok, bu düşünceler olmazsa ne yapacaklarını bilmediklerinden emindirler) bir düşüncenin çoğunluğun tecavüzünden korunması iddiası, o düşüncenin doğruluğundan çok, onun toplum için önemli olduğu gerekçesine dayanmaktadır. Saadet için elzem denmezse de o kadar faydalı olan birtakım inançlar vardır ki, diyorlar, toplumun diğer çıkarlarının herhangi birini korumak kadar o düşünceleri korumak da hükümetlerin görevidir. Böylesine zarurî ve hükümetlerin ödevlerinin sınırı içine bu derece doğrudan doğruya giren

bir olayda, hükümetlere, insanların kamuoyunun çoğunluğu tarafından teyit olunan kendi düşünceleri dairesinde iş görme yetkisi verilebileceği, hatta onların buna mecbur bile kılınabileceği iddia ediliyor. Sık sık ortaya atılan ve daha sık olmak üzere düşünülen bir husus da bu güvenilir inançları ancak kötü insanların zaafa uğratmak isteyebilecekleridir. Kötü insanlara sınırlama koymada ve bu gibi insanların yapmak isteyebilecekleri şeyleri yasaklamada asla hatalı bir şey olmayacağı düşünülüyor. Bu düşünce tarzı, tartışmaya sınır konmasını haklı gösteren nedeni, doktrinlerin doğruluğu değil, faydalılığı konusu hâline getiriyor. Böylelikle de düşünceler arasında yanılmaz hâkimlik etme iddiasının sorumluluğundan kurtulduğunu sanıyor.

Fakat kendilerini bu yolla tatmin edenler, yanılmazlık taslamanın sadece bir noktadan diğerine yer değiştirmek olduğunu fark etmiyorlar. Bir düşüncenin faydalılığı da biza-tihi bir düşüncesorunudur: Düşüncenin kendisi kadar itiraz kaldırır, onun kadar tartışmaya açık, onun kadar tartışmaya muhtaç bir konudur. Mahkûm edilen düşünce kendisini tam savunma imkânına sahip olmadıkça bir düşüncenin yanlış olduğuna karar vermede olduğu gibi, onun zararlı olduğuna hükmetmek için de yine aynı şeye ihtiyaç vardır. Başka bir deyişle, düşünceler arasında yanılmaz bir hâkime ihtiyaç vardır. Aykırı düşen kişi kendi düşüncesinin doğruluğunu iddiadan men edilmiş olmakla birlikte faydalılığını yahut zararsızlığını iddia etme konusunda izinli sayılabilir demek yeterli değildir. Bir düşüncenin doğruluğu onun faydalılığının bir parçasıdır. Bir önermeye inanılmasının arzu edilir olup olmadığını anlamak istediğimizde, onun doğru olup olmadığını değerlendirme dışı bırakmamız mümkün

müdür? Hakikate aykırı olan hiçbir düşünce, kötü insanların değil, fakat en iyi insanların düşündüklerine göre gerçekten faydalı olamaz: Böyle insanları, faydalı olduğu söylenen fakat kendilerinin yanlış olduğuna inandıkları bir öğretiyi inkâr suçu ile itham olundukları zaman, bu müdafaayı ileri sürmekten alıkoyabilir misiniz? Su götürmez olarak kabul gören düşüncelerin tarafını tutanlar, hiçbir zaman bu savunmadan azamî ölçüde yararlanmaktan geri durmazlar. Onların faydalılık konusunu sanki doğruluk konusundan farklı imiş gibi ele aldıklarını göremezsiniz. Aksine her şeyden önce onların öğretisi “hakikat” olduğu içindir ki onun kabul görmesi yahut inanılması bu kadar gerekli sayılıyor. Bu kadar hayatî bir gerekçe bir tarafça kullanılıp öbür tarafça kullanılamazken faydalılık konusunun dürüst tartışmasına asla imkân olamaz. Ve gerçekte yasa ya da kamuoyu, bir düşüncenin doğruluğunun tartışılmasına müsaade etmeyince, onun faydalılığının inkârına karşı da yine o kadar az hoşgörülü olur. Onların gösterecekleri en fazla hoşgörü, nihayetinde o düşüncenin mutlak zorlayışını ya da kendisini reddetme konusunda işledikleri suçu biraz hafifletmekten ibaret olur.

Kendi anlayışımıza göre mahkûm ederek bazı düşüncelere ifade imkânını vermememizin zararını çarpıcı bir şekilde ortaya koymak için tartışmayı somut bir örnek üzerinde yapmak daha iyi olacaktır. Böylece, benim için en az uygun olan düşünce özgürlüğü karşıtı kanıtın, hem doğruluk hem de yararlılık yönlerinden en güçlü sayıldığı örnekleri ele alıyorum. Karşı çıkılan düşüncenin Tek Tanrı'ya ve ahrete inanma ya da yaygın olarak kabul edilen ahlâk öğretilerinden biri olduğunu düşünelim. Tartışmayı böyle bir zeminde

yapmak, dürüst olmayan bir rakibe büyük bir avantaj verir. Çünkü o kesinlikle şöyle diyecektir: Kanunun koruması altına alınmaya yeter derecede kesin saydığımız öğretiler bunlar mı? Sizin tek Tanrı'ya inanma, ondan emin olmanın yanılmazlık taslama olacağını iddia ettiğiniz düşüncelerden biri midir? Fakat benim yanılmazlık taslama dediğim şeyin bir öğretilerden (bu öğreti ne olursa olsun) emin olma durumu olmadığını belirtmeliyim. O sorunu başkaları için, hem de onların aleyhte söylenebilecek şeyleri duymalarına izin vermeksizin, karara bağlamaya girişmektir. Benim en kutsal düşüncelerim lehinde de olsa, bu iddiayı yine kabul etmeyip tamamen reddederim. Bir kimse bir düşüncenin yalnız yanlışlığına değil, aynı zamanda ahlâksız ve küfür olduğuna dair bir kanaate sahip olsa bile, o düşüncenin lehindeki kanıtların dinlenmesini yasaklarsa, yanılmazlık taslamış olur. Düşünceyi ahlâkdışı veya küfür olarak nitelemek, yanılmazlık iddiasını azaltmaz ya da daha az tehlikeli hâle getirmez. Aksine bu, diğer bütün yanılmazlık iddialarının en ölümcülüdür. Bir kuşağın insanları, sonraki kuşaklarda hayret ve nefret uyandıran o korkunç hataları tümüyle bu nedenlerle işlemişlerdir. Tarihin unutulmaz olayları, yasaların en seçkin insanların kafalarını koparmak ve en yüce öğretileri kökünden kazımak için kullanıldığı dönemlerde ortaya çıkmıştır. Kanun yoluyla yok etme hareketi, öğretilere karşı olmasa da insanlara karşı yürekler acısı bir başarı ile kullanılmıştır. Öğretilerden bazıları daha sonraları da yaşamaya devam etmiştir. Hatta yaşamayı başaran bazı öğretiler, bu kez kendi başlarına gelenlerden ders almamış gibi kendi karşıtlarına karşı kullanılabilmişlerdir. Oysa insanların böyle bir şansı olamamıştır.

Zamanın siyasî otoriteleriyle ve kamuoyuyla arasında büyük bir çatışma bulunan Sokrates adında bir adamın bir zamanlar yaşadığını insanlara sık sık hatırlatmak lâzımdır. Bireyin önemli olduğu dönemde ve ülkede doğmuş olan bu adam, hem onu hem de o devri iyi bilenler tarafından kuşaktan kuşağa bize kadar o çağın en erdemli insanı olarak aktarılagelmiştir. Bugün onu bütün sonraki erdem hocalarının başı ve asıl örneği olarak biliyoruz. Ayrıca onu, ahlâk biliminin olduğu kadar, diğer felsefelerin iki pınarını oluşturan ve *i maestri di color che sanno*⁹ olarak bilinen Plato ile Aristo'nun kaynağı olarak da biliyoruz. Sokrates'i, Plato'nun yüksek ilhamının, Aristo'nun ise ince düşünülmüş faydacılık felsefesinin kaynağı olarak tanıyoruz. İki bin yıldan beri şöhreti hâlâ devam etmekte olan, ünü doğduğu beldeyi ünlendiren diğer tüm insanların ününden daha fazla olan Sokrates, o zamandan beri dünyaya gelen düşünce adamlarının tartışmasız en büyük üstadıdır. İşte bu kişi, ahlâksızlık ve kâfirlik suçlarından dolayı yargılandıktan sonra, yurttaşları tarafından idam edilmiştir. Kâfirliğinin nedeni, devlet tarafından tanınmış olan ilâhları inkâr etmesidir. Zira Sokrates'i suçlayan kişi onun ilahlara hiç inanmadığını söylemiştir.¹⁰ Ahlâksızlığının nedeni ise, öğretileri ve öğrettiği şeylerle "gençliği baştan çıkaran kişi" olmasıdır. Kendisince her bakımdan doğru olan mahkeme, onu bu suçlardan dolayı mahkûm etti. Ve belki o zamana kadar insanlığa en yaraşır olan adamı, bir caniyi gönderir gibi ölüme gönderdi.

⁹ İtalyanca olan bu ifade "bilginlerin üstatları" anlamına gelmektedir. (Ç. N.)

¹⁰ *Apologia*'ya bakınız.

Burada bin sekiz yüz yıldan fazla bir süre önce Golgota'da¹¹ meydana gelmiş olan diğer bir adli haksızlığı, Sokrates'in mahkûmiyetinin arkasından hatırlamak yerinde olacaktır. Hayatına ve konuşmalarına tanık olanların hatıralarında, manevî büyüklüğü açık olan ve sonraki on sekiz asırda kendisini Kadiri Mutlak olarak yücelttirecek bir izlenim bırakan adam (Hz. İsa), nefret uyandıracak bir şekilde kutsal şeylere söven biri diye öldürülmüştü. İnsanlar sadece velinimetlerini bilmemekle kalmayıp, onu yanlışlıkla tam tersi olarak tanıdılar. Ne yazık ki ona kâfir muamelesi yapanlar şimdi kendileri kâfir olarak anılmaktadırlar. İnsanlığın bu iki acıklı olayın ve özellikle ikincisinin karşısında duyduğu his, o işlerin talihsiz uygulayıcıları hakkındaki yargılarında son derece adaletsizliğe yöneliyor. Bu işleri yapan kötü adamlar, insanların her zaman olduğundan daha kötü değillerdi; aksine iyi insanlardı. Onlar kendi dönemlerinin ve milletlerinin din, ahlâk ve vatanseverlik duygularına tamamen sahiptiler. Onlar çağımız dâhil, bütün zamanlarda lekesiz ve saygın yaşayıp saygın ölen insanlardandı. İncil okunması esnasında elbiselerini yırtan hahambaşı, İncil okunmasını memleketinin bütün düşüncelerine göre en büyük günahkârlık olarak algılamaktadır. Bu dehşet ve kızgınlıkta olan hahambaşı, şimdiki saygıdeğer ve dindar insanların kendi inançlarında samimî olduğu kadar samimî davranmaktadır. Bugün hahambaşının bu hareketinden tüyleri ürperenlerin çoğu, onun zamanında yaşamış olsalar ve Yahudi olsalardı, onun yaptığı gibi hareket ederlerdi. İlk din şehitlerini taşıyarak öldürenleri kötü insanlar olarak tanımlamaya kalkışacak

¹¹ Golgota tepesi, Hazreti İsa'nın çarmıha gerildiği yerdir (Ç. N.).

olan sofı Hıristiyanlar unutmasınlar ki bu işkencecilerden biri de St. Paul'du.¹²

Bir örnek daha vereyim: Eğer bir yanlışın açıklığı o yanlışı yapan kişinin akıl ve erdemi ile ölçülürse, bu örnek hepsinden daha etkileyicidir. Elinde iktidar olan insanlardan kendini çağdaşları arasında en iyi ve en aydın saymakta haklı olan biri varsa, o kişi de İmparator Marcus Aurelius'du. Bütün uygar dünyanın mutlak hükümdarı olan bu kişi, yaşamı boyunca kusursuz bir adaletle birlikte, aldığı Stoacı eğitimden dolayı en merhametli yüreğe sahip olmuştur. Kendisinde bulunan birkaç zayıf noktanın tümü onun hoşgörüsünden kaynaklanmaktaydı. Eski düşünce- nin en yüksek ahlâkî ürünü olan yazıları İsa'nın öğretilerinden farksızdı. Görünürde Hıristiyan hükümdarların çoğundan daha iyi bir Hıristiyan olan (ancak Hıristiyanlığa girmemiş olan) bu adam, Hıristiyanlığı acımasız biçimde ezmiştir. Aurelius, insanlığın daha önce edinilmiş tüm bilgilerinin en üst noktasına kadar çıkmayı başarmış, açık ve özgür düşünceli bir karaktere sahiptir. İşte bu kişi, Hıristiyanlığın dünya için bir kötülük değil bir iyilik olacağını, derinden inandığı görevleri kaygısıyla görememiştir. Aurelius, toplumunun acınacak bir hâlde olduğunu biliyordu.

Fakat toplumu bir arada tutan ve daha kötü olmasını engelleyen şeyin, ülkesindeki ilâhlara karşı inanç besleme ya da saygı gösterme olduğunu görüyor ya da gördüğü-

¹² Hıristiyanların Yeni Ahit'teki mektuplarını ilahi birer mesaj olarak kabul ettikleri St. Paul ilk kuşak Hıristiyanları öldürmek için çete kuran Yahudilerden biriydi. Ekibiyle birlikte kaçmakta olan bir grup Hıristiyan'ı takip ederken kendisine hidayet gelir ve hıristiyan olur. Daha sonra da azizlik mertebesine yükselir (Sadeleştiren).

nü sanıyordu. İnsanlığı yöneten kişi sıfatıyla, toplumun parçalanmasını engellemeyi bir görev biliyordu. Eğer toplumu bir arada tutan bağlar çözülürse, bunları tekrar bir araya getirecek başka bağların ne olabileceğini bilmiyordu. Yeni din olan Hıristiyanlık açıkça bu bağları çözmeyi amaçlıyordu. Böylece eğer görevi bu dini kabul etmek değilse, onu yıkmaktı. Bu bakımdan, filozofların ve hükümdarların en yumuşak huylusu ve en sevimlisi olan Aurelius, yüce bir görev duygusu içinde şu nedenlerden dolayı Hıristiyanlığa zulmedilmesine izin verdi: Hıristiyanlık teolojisi ona hak veya ilahî kaynaklı olarak görünmemiştir; çarmıha gerilmiş bir Tanrı'nın tuhaf hikâyesi onun için inanılır bir şey değildi; ve son olarak da baştan aşağı bu derece inanılmaz bir temele dayanma iddiası taşıyan bir sistemin bütün budamalardan sonra yeniden boy veren bir hareket olduğunu öngörememiştir.

Bana göre bu, tarihte meydana gelen en feci olaylardan biridir. Eğer Hıristiyan inancı imparatorluğun dini olarak Constantin'in değil de Marcus Aurelius'un himayesinde kabul edilmiş olsaydı, dünya Hıristiyanlığı bugün çok farklı bir şey olurdu. Bunu düşünmek insana acı veriyor. Fakat aynı zamanda şunu da inkâr etmek hem kendisine karşı haksızlık hem de gerçeğe aykırı olur. Hıristiyanlığın yayılmasını cezalandırma konusunda, Marcus Aurelius'un elinde yeterince tatmin edici gerekçe vardı. Nasıl ki her Hıristiyan ateizmin batıl olduğuna ve toplumu dağılmaya doğru götürdüğüne inanıyorsa, Marcus Aurelius da aynı şeyleri Hıristiyanlık için düşünüyordu. Aurelius, o zaman yaşayan bütün insanlar içinde bunu en fazla takdir edebile-

cek insan sayılabilirdi. Düşüncelerin yayılmasını cezalandırmaktan yana olan herhangi bir kimse, kendisini Marcus Aurelius'tan daha akıllı ve daha iyi bir adam sanmadıkça ne kendisi ne de çoğunluk için ukalalık taslamasın. Şunu unutmayalım ki, zamanının bilimini Aurelius'dan daha derin biçimde bilen, kafaca zamanının üstüne ondan daha fazla çıkmış olan, gerçeği aramakta ondan daha ciddi olan ve gerçeği bulunca kendini ona adama konusunda ondan daha ileri bir insan olmamıştır.

Dinî özgürlüğün düşmanları, dine aykırı düşünceleri sınırlamak için cezaya başvurulmasını Marcus Antonious'u haklı göstermeyecek herhangi bir kanıt ile savunmanın imkânsız olduğunu bilirler. Bunun için, çok sıkıştıkları zaman, Dr. Johnson ile birlikte, Hristiyanlığa baskı uygulayanların haklı oldukları sonucunu kabul ederler. Onlar, işkencenin, hakikatin geçirmesi gereken güç bir sınavı olup bunu daima da başarıyla geçtiğini; zira yasal cezaların zararlı yanlışlara karşı bazen yararlı etkileri olsa da, sonuçta hakikate karşı güçsüz olduklarını söylerler. Bu, dinî hoşgörüsüzlük lehinde kanıt göstermenin çok önemli bir şeklidir.

Hakikate işkence edilmesi, ona bir zarar vermez. Ancak, hakikate haklı görülebilecek bir şekilde zulmedilebileceğini ileri süren bir teori, gerçeklerin kabulüne bilerek karşı olmakla suçlanamaz. Ama biz de o teorinin insanlığın yeni hakikatleri kendilerine borçlu olduğu kişilere uygun gördüğü davranışın yüce gönüllülüğünü övemeyiz. Bir insanın soydaşlarına yapabileceği en önemli hizmet, dünyanın önceden bilmediği ve onu son derece ilgilendiren bir şeyi keşfetmek ve ona herhangi bir maddi ve manevi

önemi olan hayatî bir sorunda yanılmış olduğunu kanıtlamaktır. Dr. Johnson ve onun düşüncesinde olanlar, örneğin ilk Hıristiyanlık ve Reform gibi bazı hareketlerin insanlığa verilen en değerli hediyeler olduğunu düşünmektedirler. İnsanlığa böyle olağanüstü yararlar sağlayanların bu hizmetlerine karşılık şehit edilmeleri, ödül olarak onlara en adi birer suçlu gibi davranılması, bu teoriye göre insanlığın pişmanlıktan kafasını taşlara vurup ağlaması gereken bir yanılğı ve felâket değil, normal ve haklı gösterilebilecek bir durumdur. Bu öğretiye göre ortaya yeni bir hakikat koyan kimse, tıpkı Lokridyalılar'ın¹³ hukukuna göre yeni bir yasa teklif eden kimsenin durduğu gibi boynuna bir idam ipi dolanmış bir hâlde durmak zorundadır. İyilik yapanlara bu şekilde davranılmasını savunanların, iyiliğe fazla değer verdikleri söylenemez. Bence bu bakış açısı, yeni hakikatlerin bir zamanlar istenmiş olabildiğini, ama artık bunların yeterince bulunduğunu düşünen türden kimseler içindir.

Şu, "hakikat, zulme dâima galip gelir" sözü hoş bir yalandır. İnsanlar bunu tekrarlaya tekrarlaya sonunda beylik bir lâkırdı hâline getirmişlerdir. Ama bütün tecrübe, onun doğruluğunu yalanlamaktadır. Tarih zulüm tarafından susturulmuş hakikat örnekleri ile doludur. Hakikat sonsuza kadar yok edilemez ama, yüzyıllarca geri atılabilir. Yalnız dinsel düşüncelerden söz ederek söyleyelim: Reform hareketi Luther'den önce en az yirmi defa patlak vermiş ve bastırılmıştır. Breşiya'lı Arnaud, Fra Dolcino, Savonarola, Abligeois'lar, Vaudois'ler, Lollard'lar ve Çekoslavak rahibi Jean Huss'un peşinden gidenler hep susturulmuşlardı.

¹³ Lokridya veya Lokris, Eski Yunanistan'nın ortasında olup Doğu Lokridya ve Batı Lokridya diye ikiye ayrılan bir bölgenin adıdır (Ç. N.).

Hatta Luther döneminden sonra bile zulüm, Hristiyanlığa karşı devam ettiği yerlerde başarılı olmuştu. İspanya'da, İtalya'da, Flander'de, Avusturya İmparatorluğu'nda Protestanlık kökünden söküldü. Eğer kraliçe Mary sağ kalsaydı veya kraliçe Elizabeth ölseydi, büyük olasılıkla İngiltere'de de durum aynı olurdu. Zulüm sapkınların, kökü kazınmayacak kadar kuvvetli oldukları yerler haricinde daima başarılı olmuştur. Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanlık kökünden sökülebilirdi. Aklı başında hiç kimse bundan şüphe edemez. Yayılmasının ve hâkim olmasının nedenleri; zulüm hareketlerinin sadece zaman zaman oluşu, kısa süreli olması ve araya rahat din propagandası yapılan uzun dönemlerin girmiş olmasıdır. Hakikatin doğasında, hakikat olmayan herhangi bir düşüncede bulunmayan üstün gelici gücün olduğu düşüncesi, boş bir duygusallık örneğidir. İnsanların gerçeğe, çok defa hataya karşı olduğundan daha fazla heveslendikleri görülmemiştir. Yasal veya toplumsal cezaların bile yeter derecede uygulanması, genellikle her ikisinin yayılmasını durdurmakta da başarı sağlar. Hakikatin sahip olduğu gerçek üstünlük, bir düşünce doğru olunca bir, iki veya çok kere söndürülebilirse de yüzyılların akışı sırasında onu tekrar keşfedecek kimselerin genellikle bulunmasındadır. Sonunda hakikatin tekrar ortaya çıkışı öyle bir zamana denk gelir ki artık, hâl ve şartların uygunluğu nedeniyle hakikat yakasını zulümden kurtarır ve ondan sonraki tüm yok etme girişimlerine karşı koyabilecek kadar kök tutmuş olur.

Şöyle konuşanlar vardır: Biz şimdi ortaya yeni düşünceler atan kimseleri artık öldürmüyoruz; peygamberleri öldürmüş olan babalarımıza benzemiyoruz. Bizim artık

sapkınları (farklı inançta olanlar) öldürmediğimiz doğrudur. Bugünkü duyguların en çirkin düşüncelere karşı dahi, verilmesini uygun göreceği ceza miktarı da onları kökünden sökmeye yeterli değildir. Fakat kendimizin artık yasal zulüm lekesinden bile sıyrılmış olduğumuzu da sanmayalım. Düşünceye karşı ya da hiç değilse onun açıklanmasına karşı, cezalar hâlâ kanunen vardır. Günümüzde bile bunların uygulanması, günün birinde bütün şiddetiyle hortlatılmaları olasılığının bulunduğu anlamına gelir. Çünkü bu tür uygulamaların örneklerine ara sıra rastlamak mümkündür. Bütün davranış ve ilişkilerinde kusursuz ve ahlâk sahibi olduğu söylenen kötü talihli adam, Hristiyanlık hakkında aşağılayıcı sözler söylediğinden ve bahçe kapısının üzerine yazdığından dolayı, Cornwall eyaleti Ceza Mahkemesince 1857 yılı yaz toplantısında, yirmi bir ay hapse mahkûm edilmişti.¹⁴ Bunun üzerinden bir ay geçmeden, Old Bailey’de, iki ayrı olayda iki kişi, dinî inançları olmadığını açıkça belirtmelerinden dolayı, jüri üyeliğinden çıkarılmışlardır. Bir tanesinde hâkim ile avukatlardan biri tarafından kaba şekilde hakaret edilmiştir.¹⁵ Yabancı olan bir üçüncüsünün de bir hırsız aleyhindeki davası aynı nedenden dolayı, mahkemece dinlenmemiştir.¹⁶

Hakkı yerine getirmekten kaçınma, şu yasal öğretiden dolayı olmuştur: Tek Tanrı’ya (herhangi bir Tanrı yeterlidir) ve ahrete inandığını kabul etmeyen bir kimsenin bir

¹⁴ Thomas Pooley, Bodmin Assizes, 31 Temmuz 1857. Mahkûm, takip eden aralık ayında, Kral tarafından affedilmiştir.

¹⁵ George Jacob Holyoake, 17 Ağustos 1857; Edward Truelove, Temmuz 1857.

¹⁶ Baron de Gleichen, Malborough Street Polis Mahkemesi, 4 Ağustos 1857.

adalet mahkemesinde şahitlik yapmasına izin verilmez. Bu ise böyle kişilerin yasadışı olduklarını, mahkemelerin koruması dışında tutulduklarını söylemekle aynıdır. Çünkü buna göre, eğer olay sırasında yalnızlarsa ya da onlarla aynı düşüncede olanlardan başka kimse bulunmazsa bu adamları hiç cezasız soymak veya onlara saldırmak imkânı vardır. Aynı şekilde eğer olayın kanıtlanması için onların tanıklığı kabul edilmiyorsa, başka herhangi bir kimse onların yanında yine hiç cezasız soyulabilir ya da saldırıya uğrayabilir. Bunun dayandığı varsayım da şudur: Ahrete inanmayan kimsenin yemininin kıymeti yoktur. Bu varsayım, onu benimseyenlerin hiç tarih bilmediğini göstermektedir. Tarihsel olarak doğru olan, bütün çağlarda inananların büyük bir kısmının oldukça namuslu ve şerefli insanlar olduğu gerçeğidir. Hem erdemleriyle hem de başarılarıyla dünyada en büyük ün sahibi olanların büyük kısmının inançsız oldukları, en azından yakın arkadaşları tarafından bilinen bir gerçektir. Ayrıca bu kural kendini yok eden, kendi temelini yıkan bir kuraldır. Tanrı'ya inananların yalancı olmaları gerektiği bahanesi altında, yalan söylemeye razı olan Tanrı'yı kabul etmeyenlerin şahitliğini kabul eder; yalnız, batıl olan bir şeyi kabul etmektense nefret edilen bir inancı açıkça kabul etmenin kötü görülmesini göze alanların şahitliğini reddeder. Böyle kendiliğinden saçmalıkla mahkûm bir kural, varsayılan amacı bakımından, ancak bir kin belirtisi, bir zulüm kalıntısı olarak yürürlükte tutulabilir. Bu aynı zamanda, şu tuhaflığı bakımından da bir zulümdür: Bir insanın kendi hakkı olmadığının apaçık belli olması, ona tâbi tutulması için aranan şart oluyor. Adı geçen kural ve içerdiği var-

sayım, inananlar için de, inanmayanlar için olduğu kadar aşağılayıcı bir şeydir. Çünkü ahrete inanmayan kimse mutlaka yalan söylerse, bundan şu sonuç çıkar: Ahrete inanan kimseler yalan söylemekten sadece cehennem korkusu ile sakınmaktadırlar, onu da başarabiliyorlarsa. Bu kuralı koyup destekleyenlere karşı, Hristiyan erdemi üzerine edindikleri bu görüşü kendi vicdan anlayışlarından çıkarmış olduklarını varsaymak haksızlığında bulunmayacağız.

Bunlar, gerçekten eski püskü birtakım zulüm kalıntılarından başka bir şey değildir. Ve zulmetme isteğinin bir belirtisi olmaktan çok, İngilizler'in anlayışında çoğu kez görülen o zayıflığın bir örneği diye düşünülebilir. Bu zayıflık onlara, bir ilkeyi fiilen uygulamaya koymak isteyecek kadar kötü olmadıkları zaman onu yine dillerinden düşürmemekten, boş bir zevk aldırır. Fakat daha kötü yasal zulüm şekillerinin aşağı yukarı bir kuşaklık bir dönemden beri artık uygulanmayışının, bundan böyle de devam edeceğine dair maalesef kamunun düşüncesinde hiçbir kesinlik yoktur. Zamanımızda, alışılmış gidişin sakin yüzeyi yeni iyilikler getirmek çabalarıyla olduğu kadar, geçmişin kötülüklerini tekrar canlandırmak girişimleriyle de sık sık dalgalandırılmaktadır. Şimdiki durumda, dinî uyanış diye övülen şey, bazen dar ve kültürsüz kafalarda, bazen de dinî bağnazlığın yeniden uyanması anlamına gelir. Duygularında hoşgörüsüzlük mayasının var olduğu toplumlarda (ki ülkemizin orta sınıflarında her zaman var olmuştur) başı ezilecek yaratıklar olduğuna inanılan kimselere etkin bir şekilde işkence yapmaya kışkırtmak için küçücük bir kıvılcım yeter.¹¹ Çünkü bir ülkeyi düşünce özgürlüğü yeri olmaktan çıkaran şey budur. Başka bir de-

yişle, önemli görülen inançları reddeden kimseler hakkında beslenen düşünceler ve benimsenen duygulardır.

Çok eskiden beri, yasal cezaların başlıca zararı toplumsal utancı güçlendirmesi olmuştur. Gerçekten etkili olan bu utanma duygusudur ve çok etkilidir. İngiltere’de toplumun manevî yasağı altında bulunan düşüncelerin açıkça ifade edilmesine, diğer birçok ülkede kanun ya da ceza tehdidi altında yasaklanmış bulunan düşüncelerin ifade edilmesinden çok daha az rastlanır. Ekonomik açıdan bağımsız insanların dışındaki bütün insanlarla ilgili olarak kamuoyu bu konuda yasa kadar etkilidir. İnsanlar hapsolunabilecekleri gibi, ekmeklerini kazanma imkânlarından da yoksun bırakılabilirler. Ekmekleri garanti altında olan, iktidarda bulunan ya da halktan herhangi bir konuda beğeni beklentisi içinde olmayan kimseler değişik düşünceleri açıkça ifade etmekten çekinmezler. Bunlar için toplum tarafından kötü kişi sayılmak ve yerilmekten başka korkulacak herhangi bir şey yoktur. Bu ise onlarda buna katlanabilmeleri için pek kahramanca bir karaktere lüzum göstermese gerektir. Bu gibi kişiler için acıma dilemeye asla gerek yoktur. Fakat her ne kadar bizden başka türlü düşünenlere bugün artık eskiden yapmaya alışık olduğumuz kadar çok kötülük yapmıyorsak da, onlara yaptığımız davranış ile belki de kendimize her zamanki kadar kötülük yapıyoruz.

Sokrates öldürülmüştü; fakat Sokrates’in felsefesi gökyüzünde güneş gibi yükseldi ve ışığını bütün düşünce semasına yaydı. Hristiyanları aslanlara atıp parçalatmışlardı. Ama Hristiyanlık büyüyüp, dalları etrafa yayan görkemli bir ağaç oldu; daha yaşlı, daha zayıf bitkilerin te-

pelerinden aşır onları gölgesinde boğdu. Bizim toplumsal hoşgörüsüzlüğümüz kimseyi öldürmez, hiçbir düşünceyi kökünden sökmez. Olsa olsa insanları düşüncelerini gizlemeye veya onları yayma konusunda etkin bir çaba içinde olma konusunda temkinli olmaya yöneltir. Bizde, genel düşünceye uymayan düşünceler her on senede veya her kuşakta gözle görülür bir ilerleme ve gerileme kaydetmez. Hiçbir zaman geniş bir çevreye ve uzaklara ışık yayacak şekilde parlamaz. Ancak, ilkin hangi daracık düşünce çevrelerinden çıkmışlarsa yine oralarda ya da okumayı seven çevrelerde, tıpkı küllenmiş bir ateş gibi için için yanmaya devam eder. Böylelikle de bazı kafalara çok hoş gelen bir düzen devam ettirilir. Çünkü bu düzen, bir taraftan düşünme hastalığına tutulmuş olan karşıtlara akıl kullanmayı kesin olarak yasaklamazken, diğer taraftan kimse hakkında para cezası veya hapis gibi hoş olmayan bir yola başvurmadan, bütün hâkim düşünceleri görünüşte bozulmadan korur. Bu, düşünce dünyasında rahatlık elde etmek ve orada her şeyin şimdiki gidişine çok benzer bir gidişte devamını sağlamak için uygun bir plândır. Fakat düşünceleri bu türden bir huzura kavuşturma için ödenen bedel, insan beyninin bütün manevi cesaretini feda etmektir.

En etkin ve çalışkan beyinlerin büyük bir kısmı, kendi düşüncelerinin genel ilkelerini ve dayanaklarını kendi içlerinde saklamayı uygun bulurlar ve halka seslenirken de ellerinden geldiği kadar, kendi yargılarını, içlerinden reddettikleri doğrulara uydurmaya çalışırlar. İşte böyle bir toplum düzeni, bir zamanlar düşünce dünyasını bezemiş olan açık ve korkusuz insanları, mantıklı ve özü sözüne uygun aydın kişileri çıkaramaz. Böyle bir düzenin geçerli

olduğu yerde ancak ya basmakalıp düşüncelerle uzlaşan ya da hakikat konusunda zamana uyan türden insanlar bulunabilir. Bunların bütün büyük konulardaki kanıtları kendi dinleyicilerini göz önünde tutarak söyledikleri kanıtlardır. Bu iki şıktan birine düşmekten sakınabilenler bunu şu yoldan yaparlar: Düşünce ve ilgilerini, ilkelerin tehlike alanına girmeden konuşabilecek şeylere ayırırlar. Başka bir deyişle, ancak insanların anlayışları güçlendiği ve genişlediği takdirde düzelebilecek ve o zamana kadar fiilen asla düzelmeyecek olan küçük pratik sorunlarla uğraşmakla yetinirler. Ama diğer yandan, insanların kavrayışlarını güçlendirip genişletilebilecek olan şey, yani en yüksek konular üzerinde serbest ve atılgan düşünceler terk edilir.

Genel düşünceden ayrılanların bu çekingenliğinde hiçbir sakınca görmeyenler ilk önce şunu dikkate almalıdırlar: Bu çekingenlik sonucunda aykırı düşüncelerin hiçbir zaman açık ve tam bir tartışması yapılmaz ve bu düşünceler içinde böyle bir tartışmaya katlanamayacak olanlar, eğer yayılmaktan alıkonulabilirlerse de, ortadan kalkmazlar. Ortodoks sonuçlara varmayan her araştırmaya konan yasaktan en çok zarar gören sapkınların düşünceleri değildir. Yapılan en büyük zarar, aykırı olmayanlara ve aykırılık korkusuyla bütün düşünsel gelişmelerine tutukluk ve akıllarına yılgınlık gelen kimselerdir. Parlak bir geleceğe aday olup da, dinsiz veya ahlâksız bir duruma düşebilir korkusuyla atik, kuvvetli ve bağımsız bir düşünce silsilesini sonuna kadar takip etmeye cesaret edemeyen ürkek karakterli bir yığın aydın arasında dünyanın neler kaybetmekte olduğunu kim hesaplayabilir? Bazen onlar arasında son derece insaf- lı, zarif ve ince anlayışlı bir adam görmemiz mümkündür.

Bu tür bir adam susturamadığı bir beyin karşısında bütün bir hayatı safсата yapmakla geçirir ve kendi vicdanından ve aklından gelen sesleri klâsik anlayışlarla uzlaştırmaya uğraşmakta harcamadığı yetenek kalmaz, ama yine de onları uzlaştırmayı başaramaz. Bir düşünür olarak ilk görevinin, kendisini hangi sonuçlara ulaştırırsa ulaştırсын, anlayışının izinden ayrılmamak olduğunu bilmesi ve kabul etmesidir. Bunu kabul etmeyen büyük düşünür olamaz.

Gereği gibi araştırma ve hazırlıktan sonra kendi başına düşünen bir kimsenin yanlışları, hakikat dünyasına, doğru düşünceleri araştırmadan kabul edenlerin doğrularından daha çok yarar sağlar. Düşünme özgürlüğü, yalnız veya başlıca, büyük düşünürler yetiştirmek için gerekli değildir. Aksine, düşünce özgürlüğü, sıradan insanların düşünce seviyelerini, ulaşılması mümkün olan en üst seviyeye çıkarmak için de önemlidir. Hatta daha çok önemlidir. Genel bir düşünce tutsaklığı havası içinde tektük büyük düşünürler çıkmıştır; yine de çıkabilir. Ama bu hava içinde işlek kafalı bir halk hiçbir zaman var olmamıştır. Düşünce özgürlüğünün olmadığı bir yerde hiçbir zaman var olamayacaktır da. Nerede bir insan topluluğu geçici olarak böyle bir niteliğe yaklaşmışsa, orada heterodoks düşünüşten korkmaya bir süre için ara verilmiş demektir. Nerede ilkelerin tartışılamayacağına ilişkin bir anlayış varsa, nerede insanlığı meşgul edebilecek büyük sorunların tartışması kapanmış sayılıyorsa, oralarda yüksek düşünsel canlılık derecesine rastlayabileceğimizi hiç sanmayalım. Bir milletin, düşünceleri temelinden sarsıp sıradan kavrayış sahibi kişileri bile düşünen birer canlı olma

onuruna yükselten itici gücü, ancak coşku uyandıracak büyüklükte ve önemde olan konuların tartışılmasından kaçınılmadığı zamanlarda ortaya çıkmıştır.

Böyle örneklerden birine Avrupa'nın Reform'u takip eden dönemlerinde tanık olduk. Bir diğerini, Avrupa'nın kıta kısmına ve daha aydın bir sınıfa ait olmakla birlikte, On Sekizinci Yüzyılın ikinci yarısındaki düşünce hareketi sırasında gördük. Ötekilerden daha kısa süren üçüncüsünü de Goethe ve Fichte'nin zamanında Almanya'daki düşünsel kaynaşmalarda tanık olduk. Bu dönemler, geliştirdikleri belirli düşünceler bakımından birbirlerinden çok farklıydılar. Fakat, her üçü zamanında da otoritenin boyunduruğunun kırılmış olması, benzeyen yanlarıydı. Bunların her birinde, eski bir düşünce baskısı kaldırılmış ve bunun yerini henüz bir baskı almamıştı. Bu üç devrede meydana gelen itici güç, Avrupa'yı bugünkü Avrupa yapmıştır. İnsanlığın gerek düşüncesinde, gerekse kurumlarında olan her iyileşmenin tek tek izi takip edilirse, açıkça bu üç dönemden birine dönülebilir. Bir süredir durum, bu itici güçlerin her üçünün de artık hemen hemen tükendiğini göstermektedir. Düşünce özgürlüğümüzü tekrar sağlamlaştırmıncaya kadar da hiçbir taze hareket başlangıcı bekleyemeyiz.

Şimdi tartışmanın ikinci kısmına geçelim. Kesin doğru kabul edilen düşüncelerin herhangi birinin yanlış olabileceği varsayımını bir tarafa bırakarak, onların doğru olduklarını varsayalım. Onların doğruluğu serbestçe ve açıkça araştırılmadığı zaman bunlara muhtemel inanış biçiminin ne olabileceğini inceleyelim. Köklü bir düşünceye sahip olan bir kimse, düşüncesinin yanlış olabilmesi olasılığını ne kadar

istemeyerek kabul eder olsa da şu düşünceyle hareket etmelidir: Kendi düşüncesi ne kadar doğru olursa olsun, eğer o düşünce tamamen, ısrarla ve korkusuzca tartışılmazsa ona canlı bir hakikat diye değil, ölü bir dogma olarak inanılır.

Neyse ki (sayıları eskisi kadar olmayan) bir sınıf insan vardır ki, bunlar bir kimsenin kendilerinin doğru diye düşündükleri şeyleri şüphe etmeden kabul etmesini yeterli sayarlar; her ne kadar o kişi bu fikrî temelleri üzerinde hiçbir bilgiye sahip bulunmasa ve onu en yüzeysel itirazlara karşı bile tutarlı bir biçimde savunacak güçten yoksun olsa da. Böyle insanlar bir kez kendi inançlarını zorla başkalarına öğretme fırsatını bulurlarsa, doğal olarak, o inancın sorgulanmasına izin verilmesinden hiçbir yarar elde edilemeyeceğini, az çok zarar geleceğini düşünürler. Nüfuzlarının egemen olduğu yerde (gerçi kabul edilen fikrin düşünülmeden ve bilinmeden reddedilmesi mümkünse de), bunun akıl ve insaf çerçevesinde reddedilebilmesini hemen hemen imkânsızlaştırır; çünkü tartışmaya kapıyı tamamen kapamak nadir olarak mümkündür ve tartışma bir kez içeri girdimi, kanaate dayanmayan inançlar bir delilin en hafif benzeri karşısında dikiş tutturamamak eğilimindedir. Ne var ki, bu ihtimâli bir tarafa bıraksak dahi rasyonel bir varlık için hakikate inanmanın yolu bu değildir. Hakikat böyle bilinmez. Hakikat, ona bu şekilde inanılınca, bir hakikati ifade eden kelimelere sarmaşık gibi dolanmış boş inanışlara bir boş inanış daha katmaktan başka bir şey olmaz.

En azından Protestanların inkâr etmeyecekleri bir husus olarak, eğer insanoğlunun idrak ve muhakemesinin geliştirilmesi gerekiyorsa, bu yetenekler her birey tarafın-

dan kendisini, bir fikre sahip olması gerektiğini düşündürecek kadar fazla ilgilendiren şeylerden daha fazla ne üzerinde kullanılabilir? Anlayışın işlenmesinin nispeten en çok bağlı bulunduğu bir şey varsa, o da muhakkak ki bir kimsenin kendi düşüncelerinin dayandığı temelleri öğrenmesidir. Doğru bir şekilde inanılması için öncelikli önem taşıyan konularda insanlar, inandıkları ne olursa olsun hiç değilse sıradan itirazlara karşı savunabilmelidirler. Fakat bir kimse şöyle diyebilir: "Düşüncelerinin temelleri onlara öğretilsin. Düşüncelere hiç itiraz edildiği duyulmuyor diye bundan, o düşüncelerin salt papağan gibi tekrarlanması gerektiği sonucu çıkmaz. Geometri öğrenen kimseler sadece teoremleri ezberlemezler, aynı şekilde kanıtları da anlar ve öğrenirler. Hiçbir zaman birinin çıkıp da bunları reddettiğini ve çürütmeye kalkıştığını duymadıklarından, geometrik hakikatlerin temellerinden habersiz kaldıklarını söylemek abes olacaktır."

Şüphesiz matematik gibi, sorunun aksi yönünde söylenecek bir şey bulunmayan bir konuda yukarıdaki biçimde bir öğretim yeterli olur. Matematiksel hakikatlerin ispatındaki özellik, tüm tartışmanın tek taraflı oluşudur. Ortada itirazlar yoktur; cevaplara itirazlar da yoktur. Fakat düşünce ayrılığı mümkün olan her konuda hakikat, birbirleriyle çatışan nedenler grubu arasında kurulacak bir dengeye bağlıdır. Doğal felsefede bile aynı olayların mümkün olan başka bir açıklama şekli mutlaka vardır. Örneğin, güneş merkezli yerine, yer merkezli bir teori; oksijen yerine flojiston¹⁷ gibi, diğer teorinin neden doğru olamayacağının

¹⁷ Eski kimyagerlerin yabma olayının temeli olarak düşündükleri

ispat edilmesi gereklidir. Bu gösterilene kadar ve biz nasıl gösterildiğini öğreninceye kadar düşüncemizin temellerini anlayamayız. Fakat çok daha muğlak olan konulara, ahlâka, dine, siyasete, sosyal ilişkilere ve yaşamın vazifelerine dönersek görürüz ki her tartışmalı düşüncenin lehindeki kanıtların dörtte üçü, ondan farklı bir fikrin lehinde gibi olan görünüşleri dağıtmaktan ibaret kalır.

Eski çağın bir istisna ile en büyük hatibi olan Çiçero, tarihin kaydettiğine göre hasmının davasını her zaman, kendi davasından fazla değilse bile, aynı ölçüde büyük bir titizlikle incelemiş. Herhangi bir konuyu hakikate ulaşmak için inceleyen herkesin Çiçero'nun bir davayı kazanmak için kullanmış olduğu bu yolu örnek alması gerekir. Bir davanın sadece kendi tarafını bilen kişi az biliyor demektir. Nedenleri iyi olabilir, hiç kimsenin bunları çürütmemiş olması da mümkündür. Ne var ki kendisi de eşit derecede karşı tarafın nedenlerini çürütme gücüne sahip değilse, bunların ne olduklarından bile haberi yoksa, ne birini ne de diğerini tercih edebilmek için hiçbir temeli yoktur. Bu kişi için rasyonel olan, kararı ileriye bırakmak olabilir. Bununla yetinmedikçe ya otorite tarafından güdülür ya da insanların çoğunun yaptığı gibi kendisinin en çok eğilim duyduğu düşünce hangisiyse onu kabullenir.

Hasımlarının delillerini, bizzat kendi hocalarının ağzından duymasalar da önemli değildir. Kanıtların hakkını vermek ya da kendi anlayışıyla irtibatlandırmak bu değildir. Bu kimse o kanıtları asıl, onlara inanan, onları ciddî olarak savunan ve onlar için ellerinden geleni azamî ölçüde yakışkan madde (Ç. N.).

pan kimselerin ağzından dinleyebilmelidir. O, bunları en akla uygun ve inandırıcı şekilleriyle bilmelidir; konuya doğru bakışın karşılaşması ve ortadan kaldırması gereken zorluğun bütün gücünü hissetmelidir. Aksi takdirde bu zorlukla karşılaşan ve ortadan kaldıran hakikatin parçasını hiçbir zaman gerçekten elde edemez. Öğretim görmüş denen insanların, hatta kendi düşüncelerini düzgün bir biçimde savunabilenlerin bile, yüzde doksan dokuzu bu durumdadır. Vardıkları sonuç doğru olabilir; fakat bildikleri herhangi bir şeyden dolayı yanlış da olabilirdi. Hiçbir zaman kendilerini kendilerinden farklı düşünenlerin zihinsel durumlarına koymamışlar, böyle kimselerin neler söyleyebilecekleri üzerine kafa yormamışlardır. Bunun sonucunda dile getirdikleri öğretiyi, kelimenin tam anlamıyla kendileri de bilmezler. O öğretinin geri kalan kısmını açıklayan ve gerçekliğini kanıtlayan taraflarını, yani, bir başkasıyla çatışır gibi görünen bir olgunun onunla uzlaşabilir olduğunu, ya da her ikisi de açıkça kuvvetli olan iki nedenden ötekini değil, berikinin tercih edilmesi gerektiğini gösteren düşünceleri bilmezler. Hakikatin, ibrenin yönünü değiştiren ve tam olarak bilgilenmiş bir zihnin yargısını belirleyen bütün o kısma yabancı kalırlar. Zaten hakikatin bu kısmını ancak tartışmanın her iki tarafını aynı şekilde ve tarafsızlıkla dinlemiş ve her iki tarafın nedenlerini en kuvvetli ışık altında görmeye çabalamış olanlar gerçekten bilirler. Bu disiplin ahlâkî ve insanî konuların gerçekten anlaşılması için o kadar esaslı bir koşuldur ki, eğer bütün önemli hakikatlere itiraz edenler yoksa onları varsayıp en maharetli şeytanın avukatının büyüyle toplayabileceği en güçlü kanıtlarla donatmak gereklidir.

Bu düşünceleri güçten düşürmek için, özgür tartışma karşıtı birinin genellikle insanlar için düşüncelerinin yanında, karşıındaki filozof ve ilâhiyatçılar tarafından söylenebilecek olan her şeyi bilmek ve anlamak gerekliliği olmadığını söylemesi beklenebilir. Sıradan insanların çok kurnaz bir karşıtın bütün yanlış sözlerini ve hatalarını ortaya koyma gücüne sahip olmalarına gerek yoktur. Eğer her zaman onları cevaplayabilecek birisi varsa bu yeterlidir. Bu sayede bilgisiz kimseleri yanlış yollara sevk edebilecek hiçbir şey çürütülmeden kalmaz. Basit fikirliler kafalarına sokulmuş olan hakikatlerin apaçık dayanakları kendilerine öğretilmiş olduğundan geriye kalan kısmı için otoriteye itimat edebilir. Ortaya çıkabilecek her güçlüğü çözümlemek için ne gerekli bilgiye, ne de beceriye sahip olmadıklarını bildiklerine göre, çıkarılmış olan tüm zorluklara, bu görev için özel şekilde yetiştirilmiş kimseler tarafından cevap verilebileceği güvencesine de bel bağlayabilirler.

Hakikate “inanma”nın yanı sıra, var olması gereken hakikati “anlama” miktarıyla en kolay tatmin olanların isteyebilecekleri, bu bakış açısına verilebilecek tavizin azamisini versek bile serbest tartışma lehindeki kanıt yine hiçbir yönüyle zaafa uğramış olmaz. Çünkü bu öğreti bile bütün itirazlara tatmin edici bir cevap verilmiş olduğuna dair insanlığın akla uygun bir güvenceye sahip olması gereğini ele veriyor. Şayet cevaplanması gereken şey konuşulmamışsa o itirazlara nasıl cevap verilir? Ya da, eğer itiraz edenler cevabın tatmin edici olmadığını göstermek imkânına hiç sahip değillerse, onun tatmin edici olduğu nasıl anlaşılabilir? Halk değilse bile, hiç olmazsa güçlükleri çözümleyecek kimseler olan filozoflar ve ilâhiyatçılar bu güç-

lüklerin en şaşırtıcı şekilleriyle yakınlık kurmalıdırlar. Bu da bu güçlükler serbestçe açıklanmadıkça ve mümkün olan en uygun ışık altında ortaya konmadıkça başarılamaz.

Katolik Kilisesi'nin bu sıkıntılı davayı kendine özgü bir ele alış biçimi vardır. Bu, inançlara ikna üzerine inanmaya yetkili kılınabilecek olanlar ve bunları güven üzerine kabul etmek zorunda olanlar arasında geniş bir ayırım yapar. Gerçekte bunların hiçbirine, kabul edecekleri şey hususunda herhangi bir seçme özgürlüğü verilmemiştir. Fakat ruhban sınıfı hiç değilse kendilerine tam bir güven duyulabileceğinden, karşıtlarının delilleri konusunda, onları cevaplamak için, kendilerini kabul edilebilir ve makbûl bir biçimde aşına kılabilirler. Bundan ötürü aykırı kitapları okuyabilirler. Papaz olmayanlar ise alınması zorunlu olan özel bir izin olmadıkça bunları okuyamazlar. Bu disiplin, düşmanın davasının bilinmesinin öğreticilere faydalı olacağını kabul ediyor. Fakat diğer tüm insanlar bunu reddetmenin uygun çarelerini buluyor; böylece aydın kesime, kitleye verdiğiinden daha fazla zihinsel özgürlük değilse bile, daha fazla zihinsel kültür vermiş oluyor. Bu düzen sayesinde amaçlarının ihtiyacı olduğu zihinsel üstünlük türünü elde etmeyi başarır. Çünkü özgürlüksüz kültür hiçbir zaman geniş ve liberal bir beyin yaratmamışsa da bir davayı savunmak için eşi görülmemiş kurnazlıkta bir avukat yetiştirebilir. Fakat din olarak Protestanlığı kabul eden ülkelerde bu imkân reddedilmektedir. Zira Protestanlar hiç değilse teoride din seçme sorumluluğunu her bireyin bizzat kendisinin taşıması gerektiğini, bunun öğreticilere bırakılamayacağını ileri sürerler. Bunun yanı sıra, dünyanın bugünkü durumunda aydınlar tarafın-

dan okunan eserleri aydın olmayanlardan saklayabilmek, maddî açıdan imkânsızdır. Eğer insanlığa rehberlik edenlerin bilmeleri gereken her şeyi bilmeleri isteniyorsa, sınır-lama olmaksızın her şey özgürce yazılıp yayınlanmalıdır.

Bununla birlikte, önceden doğru diye kabul edilen düşüncelerin gerçekten doğru olmaları halinde, eğer öz-gür tartışmanın yokluğunun zararlı etkisi, salt insanları o düşüncelerinin temelleri konusunda cahil bırakmaktan ibaret kalsaydı, bu durumun düşünsel bir kötülük olsa da asla ahlâkî bir kötülük olmadığı; kişilik üzerindeki etkilerine bakılınca da o düşüncelerin değerini etkilemediği düşünülebilirdi. Bununla birlikte gerçek şudur ki, tartışmanın yokluğunda yalnız düşüncenin temelleri değil, çoğunlukla düşüncenin bizzat anlamı dahi unutulur. Onu ifade eden kelimeler artık düşünceleri aktarmaz olurlar ya da başlangıçta ifade ettikleri düşüncelerin sadece küçük bir kısmını aktarırlar. Canlı bir idrak ve yaşayan bir inanış yerine, sadece papağan gibi ezberlenmiş birkaç söz kalır ya da anlamın (o da kalırsa), yalnız dış kabuğu ve süprüntüsü kalır, güzel özü kaybolur. İnsanlık tarihinde bu gerçeğin kaplayıp doldurduğu büyük bölüm ne kadar ciddiyetle incelense ve üzerinde ne kadar düşünülse yine de azdır.

Hemen hemen tüm ahlâkî öğretilerin ve dinî inançların yaşanışında bunun örnekleri vardır. Tüm bunlar, onları ilk meydana getirmiş olanlar ile bu mürşitlere doğrudan doğruya müritlik etmiş kimselerin gözünde anlam ve canlılık doludur. Akide ya da inanca diğer inançların üzerinde bir üstünlük vermek için mücadele devam ettiği sürece, bu öğreti ve inançların anlamları eksilmeyen bir kuvvetle

duyulmaya devam eder ve hatta belki de tam bir biçimde bilincine varılır. Sonunda ya üstünlük kazanarak genel kanaat hâlini alır ya da ilerlemesi durur. Kazanmış olduğu alanı korur, fakat artık daha fazla yayılmaz olur. Bu sonuçlardan biri kendini gösterince konu üzerinde tartışma gevşer ve yavaş yavaş söner gider. Öğreti artık kabul edilen bir düşünce olmasa bile, kabul edilen mezheplerden ya da düşünce sistemlerinden biri olarak yerini almıştır. Ona inananlar çoğunlukla onu benimsemiş değil, miras olarak almışlardır. Bu öğretilerden birini terk edip diğerine katılma artık istisnâî bir durum olduğundan o öğretinin öğrencilerin düşüncelerinde az yer tutar. Onlar, başlangıçta olduğu gibi ya kendilerini başkalarına karşı savunmak ya da başkalarını kendi düşüncelerine kandırmak için hep tetikte bulunacak yerde, işi uysallığa dökmüşlerdir. Pek dinlemeye tahammülleri yoktur, ama olunca da, ne kendi inançlarının aleyhindeki delilleri dinlerler ne de başka düşüncede olanları. Kendi inançları lehindeki kanıtlarla rahatsız ederler. Genellikle, bu andan itibaren o öğretinin canlı gücünde gerilemenin başladığı kabul edilebilir.

Bütün inanç öğrencilerinin, inananların kabul ettikleri doğruyu, duygu ve davranışları üzerinde egemenlik kazananak şekilde onların zihinlerinde canlı bir anlayış hâlinde tutmanın zorluğundan acı acı yakındıklarını ıstıiyoruz. İnançn henüz kendi varlığı için mücadele ettiğı sıralarda hiç böyle bir güçlükten şikâyet edilmez. O zaman savaşçılar bile uğrunda savaştıkları şeyin ne olduğunu ve onunla diğer öğretiler arasındaki farkı bilir ve hissederlerdi. Her inancın varlığının bu devresinde onun temel ilkelerini düşünsel her şekilde anlayarak, onları tüm önemli etkileri

bakımından tartıp, dikkate almış olan, bu inanca imanının onunla dopdolu olan bir zihin ve karakter üzerinde yaratması gereken tam etkiyi tecrübe etmiş olan çok sayıda insana rastlamak mümkündür. Fakat o inanç bir kalıtsal inanç, aktif değil de pasif olarak kabul olunacak bir inanç hâlini alınca; yani zihin kendi inanışının ona sunduğu sorunlar üzerinde yaşamsal güçlerini kullanmaya artık başlangıçtaki kadar zorlanmaz olunca, o inancın dış biçimlerinden başka her şeyini unutmaya doğru bir seyir alır. Ya da o inancı güven üzerine kabul etmek sanki onu bilinçli olarak anlamak veya kişisel tecrübeyle test etmek gereğinden kurtarırmış gibi onu anlamadan ve kafa işletmeden kabul etmeye doğru gittikçe artan bir eğilim ortaya çıkar. Sonunda o inancın insanoğlunun iç yaşamıyla artık hemen hemen hiçbir ilişkisi kalmaz olur. O zaman, dünyanın şu çağında neredeyse çoğunluğu oluşturacak kadar sık rastlanan o hâllere şahit olunur ki, bunlarda inanç sanki zihnin dışındaymış gibi kalır. Zihnî anlayışımıza ve kalbimize seslenen bütün diğer etkilere karşı kabuk bağlamış ve taş kesilmiş bir hâle koyar. Gücünü, yalnız idrakimizi hiçbir yeni ve canlı kanaatin girmesine tahammül etmemekte gösterir. Fakat kendisi de, zihin ya da kalp için, hep boş kalsınlar diye başlarında nöbet beklemekten başka bir şey yapmaz artık.

Nitelikleri gereğince zihin üzerinde en derin etkiyi yapmaya elverişli olan öğretilerin hayal gücünde, duygularda ya da kavrayışta hiç uygulanmadan zihinde ölü düşünceler hâlinde ne dereceye kadar kalabileceğine, Hıristiyanların çoğunun bu dinin öğretilerine inanış biçimleri bir örnek oluşturur. Bu Hıristiyanlıktan kastım bütün Kilise ve mezheplerce Hıristiyanlık sayılan şey, yani Yeni Ahit'in

içindeki esaslar ve temel kaidelerdir. Bunlar, Hıristiyanım diyen herkesçe kutsal sayılmakta ve yasa diye kabul edilmektedir. Böyle olmakla birlikte hemen de abartısız denilebilir ki, Hıristiyanların binde biri dahi kendi kişisel davranışını bu yasalara başvurarak yönetmez ya da ölçüye vurmaz. Onun, davranışında başvurduğu ölçü kendi milletinin, kendi sınıfının ya da kendi dinî uğraşısının töresidir. Böylece bir elinde yanılmaz hikmet tarafından ona kendini yönetmesi için kurallar olarak bağışlanmış olduklarına inandığı bir ahlâkî vecizeler derlemesi, öbüründe ise bir dizi gündelik kararlar ve uygulamalar vardır. Bunlar o kuralların bazılarına bir dereceye kadar uyar, ötekilerine pek o kadar uymazlar. Bazılarına da taban tabana zıttırlar ve bir bütün olarak ele alınırsa Hıristiyanlık inancıyla dünyevî yaşamın çıkarları ve telkinleri arasında bir uzlaşmadan ibarettirler. Bu ölçülerden birincisine saygı gösterir, gerçek bağlılığını ise öbürüne saklar.

Bütün Hıristiyanlar, Tanrı'nın sevgili kullarının yoksullar, alçak gönüllüler ve toplum tarafından horlanan kimseler olduğuna ve bir zenginin cennete girmesinin bir devenin iğne deliğinden geçmesinden daha zor olduğuna inanırlar. Bununla birlikte, kendileri hakkında hüküm verilmemesi için başkaları hakkında hüküm vermekten sakınmaları, hiç yemin etmemeleri ve komşularını kendileri gibi sevmeleri gerektiğine inanırlar. Biri abalarını alacak olursa, ona hırkalarını da vermenin doğru olduğuna, yarını düşünmemeleri gerektiğine, mükemmel olmak için ellerindekini satıp tüm bedelini yoksullara dağıtmalarının gerekli olduğuna iman ederler. Bunlara inandıklarını söyledikleri zaman da samimiyetsiz değildirler. Bunlara ke-

sinlikle inanırlar. İnsanların her zaman övölüp de hiç tartışıldığını duymadıkları şeylere inanmaları gibi inanırlar.

Fakat insanın davranışını düzenleyen o canlı inanç anlamında düşünüldüğünde bu öğretilere, ilkelere, ancak onlara uygun olarak hareket etmenin alışılmamış olduğu noktaya kadar inanırlar. Doğru olmaları itibariyle, ilkeler, karşıtları taşlamakta işe yararlar. Bundan başka söylemeye gerek yoktur ki, insanlar düşüncelerine göre övülmeye değer ne yaparlarsa onu ilke aşkına yaptıklarını da öne sürerler. Fakat kuralların ve ilkelerin insanlardan yapmayı akıllarından bile geçirmedikleri şeyler istediklerini unutmamalıyız. Öğretilerin sıradan inananlar üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Çünkü öğretiler onların zihinlerinde bir kuvvet değildirler. Bu gibi inananların öğretilerin sözlerine karşı alışkanlıktan ileri gelen bir saygıları vardır. Fakat kelimelerden nesnelere yayılan ve zihni bu nesneleri algılayıp inanç formülüyle bağdaştırmaya zorlayan hiçbir duyguya asla sahip değildirler. Ne zaman inançların uygulamaya geçirilmesi gerekse, İsa'ya ne dereceye kadar itaat edebilecekleri hakkında kendilerine yol göstermesi için etraflarında bir Bay A veya Bay B aranırlar.

Şimdi iyice emin olabiliriz ki, ilk Hristiyanların durumları böyle değil, bambaşkaydı. Eğer böyle olmuş olsaydı Hristiyanlık hiçbir zaman hor görülen İbraniliğin silik bir mezhebi hâline, Roma İmparatorluğu'nun dini hâline gelip yayılamazdı. Düşmanlarının "bakın Hristiyanlar birbirlerini nasıl seviyorlar" dedikleri zamanlarda (şimdi hiç kimsenin yapmayacağı bir saptama), Hristiyanlar muhakkak ki inançlarının anlamı üzerinde o zamandan bu

yana taşımış olduklarından çok daha canlı bir duyguya sahip bulunuyorlardı. Hristiyanlığın şimdi alanını genişletmekte bu kadar az ilerleme kaydetmesi, on sekiz asırdan sonra hâlâ sadece Avrupalılar ve Avrupalılar'ın soyundan gelenlerle sınırlı kalması belki de başlıca bu sebepten ileri gelmektedir. Dinî öğretileri çok daha ciddiye alan, bunların birçoğuna genel olarak herkesin verdiğiinden daha çok anlamlar veren, tam manasıyla dindar kimselerde bile çoğu kez şu duruma rastlanır: Zihinlerinde böyle nispeten faal olan kısım, Calvin'in veya Knox'un ya da karakterce kendilerine çok daha yakın olan böyle birinin eseri olan kısımdır. İsa'nın sözleri onların zihinlerinde pasif bir şekilde, gayet hoş ve tatlı olan sözleri sadece dinlemenin yarattığından öte herhangi bir etki yapmaksızın ötekileriyle yan yana yaşarlar. Şüphesiz, yalnız bir mezhebe has olan öğretilerin canlılıklarını, tanınmış tüm mezhepler arasında ortak bulunanlardan daha fazla koruduklarının ve bunların anlamlarını canlı tutmak için öğreticilerin neden sıkıntıya girdiklerinin bir çok nedenleri vardır: Ama bunlardan biri muhakkak şudur ki, yalnız bir mezhebe mahsus olan öğretiler daha çok tartışılır ve açıkça inkârcı olanlara karşı bunların savunmasına daha sık ihtiyaç duyulur. Ortada düşman kalmayınca öğreticiler de, öğrenenler de nöbet yerinde uykuya dalıverirler.

Genel olarak konuşursak, aynı şey ahlâk ve din öğretilerinde olduğu kadar, sağduyu ve yaşam bilgisi hakkında ki tüm geleneksel öğretiler için de doğrudur. Bütün diller ve edebiyatlar, yaşam hakkında, hem yaşamın ne olduğu hem de bir insanın hayatta nasıl hareket etmesi gerekti-

ğine dair genel düşüncelerle dolup taşar. Bunlar herkesin bildiği, herkesin tekrarladığı ya da ses çıkarmayarak dinlediği apaçık hakikatler olarak kabul ettiği şeylerdir. Böyle olmakla birlikte, yine de insanların çoğu bunların gerçek anlamını ilk defa olarak ancak bir tecrübeyle (çoğunlukla acı bir tecrübeyle) fiilen kendi başlarına geldiği zaman öğrendikleri gözlemlerdir. Beklenmedik bir felâket ya da hayal kırıklığı altında bunalmış kıvranırken, insanın aklına bir atasözü gelmesi kadar sık olan bir durumdur. Bu onun tüm yaşamı boyunca hep bildiği bir sözdür. Bu sözün anlamı, eğer bu kişi onu eskiden de şimdi anladığı şekilde anlamış olsaydı, onu kötülükten korumuş olurdu. Gerçekten bunun tartışma yokluğundan başka sebepleri vardır. Birçok gerçek vardır ki insanın kendi başından geçip de kafasına dank etmedikçe bunları tam manasıyla anlaması imkânsızdır. Fakat o kimse bir düşüncenin onu anlamış insanlar tarafından leh ve aleyhte tartışılmasını işitmeye alışık olsaydı, böyle hakikatlerin bile anlamının çok daha fazla anlaşılmış ve daha önceden anlaşılmış olanı da zihnine daha derin bir biçimde işlenmiş olurdu. Bir şey gözümüzde şüphesiz hâle geldiğinde, insanlar onun üzerinde düşünmeyi elden bırakma eğilimindedirler. Onların hatalarının yarısının nedeni işte bu öldürücü eğilimdir. Çağımızın yazarlarından biri bunu, “kesinleşmiş düşüncenin derin uykucusu” diyerek ne güzel anlatmıştır.

Ne demek! “Bir bilginin doğru olabilmesi mutlaka onun üzerinde oybirliği bulunmamasına mı bağlıdır?” diye sorulabilir. İnsanların bir kısmının gerçeği anlamalarını sağlamak için ille bir kimsenin yanlıştaki ayak diremesi mi gereklidir? Bir inanç genel kabul gördüğünde artık gerçek ve

yaşamsal olmaktan çıkar mı? Bir önermenin tam bir şekilde anlaşılması ve kavranması için ille de şüpheli bir yanının kalması mı gerekir? İnsanlık bir gerçeği oybirliğiyle kabul eder etmez hakikat onların içinde yok mu olur? Hikmetin gelişiminde güdülen en yüksek amacın ve bundan beklenen en iyi sonucun, önemli hakikatlerin tümünü kabul konusunda, insanlığı gittikçe daha fazla birleştirmesidir diye düşünülmüştür. Öyleyse hikmet, yalnız amacına ulaşmadığı sürece mi kalıcı olur? Bu amaca ulaşmanın meyveleri, yine bu zaferin tamamen ermesiyle ortadan kalkar mı?

Ben böyle bir şey söylemiyorum. İnsanlık geliştikçe, artık üzerinde tartışılmayan veya şüphe edilmeyen öğretilerin sayısı epeyce artacaktır. İnsanlığın mutluluğunu artık ihtilâflı olmama noktasına ulaşmış bulunan hakikatlerin sayısı ve ağırlığıyla ölçmek de mümkündür. Ciddî anlaşmazlıkların birbiri ardınca her sorunda ortadan kalkması, düşünce pekişmesinin zorunlu etkenlerindendir. Bu pekişme yanlış düşüncelerde ne kadar tehlikeli ve zararlıysa, düşüncelerin doğru olması hâlinde o kadar yararlı bir şeydir. Fakat her ne kadar düşünceler arasındaki ayrılıkların böyle gitgide azalması hem kaçınılmaz hem de gerekli olması itibariyle kelimenin her iki anlamında da bir zorunluluksa da, bundan dolayı onun tüm sonuçlarının yararlı olması gerektiği sonucunu çıkarmamamız gerekmez. Bir gerçeğin akıllıca ve canlı biçimde anlaşılmasında bu kadar önemli bir yardımcının kaybedilmesi, o hakikatin evrensel kabulündeki yarardan daha ağır basabilecek kadar zararlı olmazsa da, o yararın birçoğunu geri verdiren bir şeydir. İtiraf edeyim ki, insanların öğreticilerini, o yardımcının artık elde edilmesi mümkün olmayan hâllerde onun yerini

tutacak bir şey bulmaya; kendilerine inananların bilincinde konunun güçlüklerini taze tutmak için bir çare sağlamaya gayret eder görmek isterdim.

Fakat bunun için çareler arayacak yerde, onlar önceden ellerinde bulunanları da yitirmişlerdir. Plato'nun diyaloglarında enfes bir örneğini gördüğümüz Sokrates'e ait diyalektik tartışmalar, işte bu türden bir çareydi. Bunlar, felsefe ve yaşamın büyük konularının esas itibariyle olumsuz bir tartışması olup mükemmel bir ustalıkla, önceden doğru sayılan düşüncenin basmakalıp deyimlerini konuyu anlamadan kabul edivermiş bulunan her bireyi ikna etmek amacına yöneltilmişti. Amaç onun kendi bilgisizliğinin farkına vararak öğretilerin hem anlamlarını, hem de kanıtlarını açık bir biçimde anlama temeli üzerine kurulmuş kararlı bir inanç elde edebilmesine yol açmaktı. Orta çağın okul münazaralarının da bir ölçüye kadar buna benzer bir amacı vardı. Bu tartışmalarla güdülen amaç öğrencinin bizzat kendi düşüncesini ve ona karşı ileri sürülen düşünciyi anlamasını, onun kendi fikrî temellerini kuvvetlendirebilmesini ve ötekilerininkileri çürütebilmesini emniyet altına almaktı. Bu son anılan tartışmaların öyle ciddî bir kusuru vardır ki, bunlarda başvurulanan önermeler akıldan değil dogmadan (nas) alınırdı ve zihin için birer disiplin kuralı olarak da bunlar, Sokrates takipçilerinin akıllarını geliştirmiş olan güçlü tartışmalardan her bakımdan daha aşağıydılar. Fakat modern düşünce, onların her ikisine de genellikle kabul etmeye razı olduğundan çok daha fazla şey borçludur. Şimdiki eğitim yöntemlerinde ise ne birinin ne de ötekinin yerini en küçük ölçüde tutan hiçbir şey

yoktur. Tüm bilgisini öğretmenlerden ya da kitaplardan alan bir kimse asla her iki tarafı dinlemek zorunda değildir. Bundan dolayı, bir konunun iki tarafını da bilmek, üstelik düşünürler arasında bile, sık elde edilen bir başarı olmaktan çok uzaktır. Yine onun içindir ki, herkesin kendi düşüncesini savunmak için söylediği şeylerin en zayıf kısmı da muhaliflere bir cevap diye tasarladığı kısım oluyor. Ortaya müspet hakikatler koymaksızın, teorideki zaafı ya da uygulamadaki yanlışlıkları gösteren olumsuz mantığı kötülemek zamanın modası olmuştur.

Nihaî bir sonuç olarak böyle olumsuz bir eleştiri gerçekten gayet yetersiz olurdu. Fakat olumlu bir bilgiye veya böyle adlandırmaya lâayık bir kanaate ulaşmanın aracı olarak, böyle bir eleştiriye ne kadar değer verilse azdır. Herkes bu tür eleştirilere sistemli bir şekilde tekrar alıştırmadıkça, düşünce dünyasının matematik ve fiziğe ait bölümlerinin dışında, az sayıda büyük düşünür yetişecek ve genel düşünce seviyesi düşük kalacaktır. Hiçkimsenin fiilen muhalifleriyle tartışmaya girişmesinin gerektirdiği aynı zihin faaliyetini, ister başkalarının zoru ile ister kendiliğinden göstermedikçe, matematik ve fizikten başka herhangi bir konudaki düşüncelerine bilgi denemez. Şu hâlde, yok olduğu zaman bu kadar vazgeçilmez; fakat meydana getirilmesi de o kadar zor olan bu şeyden, kendiliğinden karşımıza çıktığı zaman kaçınmak ne kadar saçma bir şey olur! İnkâr edilemeyen bir düşünceye itiraz eden veya yasa ya da kamuoyu müsaade etse itiraz edebilecek kimseler varsa bundan dolayı kendilerine teşekkür edelim. Onları can kulağımızla dinlemeye hazır olalım.

Eğer kanaatlerimizin gerek şüpheden uzak oluşunun, gerekse hayatîyetinin gözümüzde bir değeri varsa, böyle kimseler bulunmasaydı çok daha büyük bir emekle kendimizin yapmaya mecbur kalacağımız bir şeyi bizim yerimize yapan biri var diye sevinelim.

Düşüncelerin farklılığını faydalı kılan ve insanoğlu için şimdilik çok uzak görünen bir entelektüel ilerleme aşamasına girinceye kadar da faydalı kılmaya devam edecek olan başlıca sebeplerden birinden daha söz etmek gerekiyor. Şimdiye kadar yalnız iki ihtimâli göz önünde tuttuk: Birincisi, inkâr edilemeyen düşüncenin yanlış; bunun sonucu olarak da başka bir düşüncenin doğru olabileceği. İkincisi, doğruluğu inkâr edilemez düşüncenin doğru olduğuna bakılarak, onun doğruluğunun açıkça anlaşılması ve derinden hissedilmesi için karşısındaki hata ile çarpışmasının zorunlu olduğu. Fakat bunların ikisinden de daha çok rastlanan bir durum vardır. Bu da çarpışan doktrinlerden birinin doğru, diğerinin yanlış olması yerine; hakikatin, kısmen bunların birinde, kısmen de ötekinde olmasıdır. Diğer bir deyişle, inkâr edilemeyeceği varsayılan doktrinin içinde yalnız bir kısmı bulunan hakikatin, geriye kalan öteki kısmını elde etmek için de muhalif düşünceye ihtiyaç vardır. Hislerle kavranamayan konularda, yaygın olan düşünceler çoğunlukla doğrudurlar. Fakat bunlar, hakikatin tamamını çok nadiren oluşturmuşlar veya hiç oluşturmamışlardır. Bunlar hakikatin birer parçasıdır; fakat abartılmış, çarpıtılmış bağlamından koparılmış ve onlarla sınırlandırılmaları gereken gerçeklerden soyutlanmışlardır. Diğer taraftan, aykırı düşünceler de genellikle

baskı altında tutulan ve ihmâl edilen hakikatlerden bazılarıdır. Öyle ki bunlar, kendilerine baş kaldırtmayan bağları koparıp atarak ya günümüzde geçerli fikrin kapsadığı hakikat ile bir uzlaşma ararlar, ya da onun karşısına düşman olarak çıkar ve benzeri bir hakikat tekelciliği ile kendilerini hakikatin bütünü diye ortaya koyarlar.

İnsanoğlunun zihniyetinde tek taraflılık daima kural, çok taraflılık ise kural dışı olagelmıştır. Yukarıdaki durumlardan ikincisi şimdiye kadar en sık rastlanan durumdur. Bundan dolayı, düşünce devrimlerinde bile, çok defa hakikatin bir kısmı doğarken bir kısmî da batar. Mevcut değerlere yenilerinin katılmasıyla ortaya çıkan bir birikim olması gereken ilerleme, çoğunlukla sadece kısmî ve eksik bir hakikatin yerine bir diğerini koyar. Bu durumda yapılan iyileştirmede yeni hakikat parçacığı, yerini almakta olduğu parçadan daha fazla istenir ve zamanın ihtiyaçlarına daha fazla uydurulur. Doğru bir temele dayandıkları zaman bile üstünlük kazanmış düşüncelerin kısmîlik niteliği böyleyse, günümüzde geçerli düşüncenin ihmâl ettiği herhangi bir hakikat parçasını içeren her düşünce (bu hakikate ne kadar hata ve şaşırma payı bulaşmış olursa olsun) çok değerli sayılmalıdır. Gerçi bazı insanlar, başka türlü bizim gözden kaçırabilecek olduğumuz hakikatleri dikkatimize sokmaya uğraşırlar. Kendileri de bizim gördüğümüz hakikatlerin bazılarını gözden geçiriyorlardır. Fakat insanî ilişkileri muhakeme eden akli başında hiç kimsenin bundan dolayı onlara kızması gerekmez. O kimse, buna kızacağı yerde, popüler olan her hakikat tek taraflı kaldıkça, popüler olmayan hakikatin da tek taraflı

iddiacılarının bulunacağını düşünecektir. Üstelik, bu durumun başka türlü olmaktan öte daha fazla arzulanacağını düşünecektir. Çünkü çoğu kez en enerjik olanlar ve başkalarının isteksiz dikkatini, sanki hikmetin bütünüyümüş gibi ilan ettikleri bir hikmet parçasının üzerine zorla en çok çekebilecek olanlar, böyle insanlar arasından çıkar.

Nitekim On Sekizinci Yüzyıl'da, bütün aydınlar ve bunların yol gösterdikleri aydın olmayanlar kesiminin hepsi, medeniyet denen şeyin, çağdaş bilimin, edebiyatın ve felsefenin göz kamaştırıcılığına duydukları hayranlık içinde kendilerini kaybetmişlerdir. Bu hâl içinde bulunurlarken, çağımız insanları ile eski zamanların insanları arasındaki benzemezlik miktarını gereğinden çok fazla önemseyip, aradaki farkın hepsinin kendi lehlerinde olduğu inancına kendilerini kaptırmışlardır. Bu sırada, Rousseau'nun ortada bir bomba gibi patlayan aykırı düşünceleri, tek taraflı fikrin kemikleşmiş kütesini paramparça edip unsurlarını tekrar ve daha iyi bir şekil altında bir araya gelmeye zorlayan, kurtarıcı ve hayırlı bir darbe olmuştur. Genel olarak, günümüzdeki düşünceler gerçeğe Rousseau'nunkilerden daha uzak değildiler. Tam aksine, ona daha yakındılar. Onun düşüncelerinde daha çok müspet hakikat ve çok daha az hata vardı. Bununla birlikte, kamuoyunda eksik olan ve bu doktrinin beraberinde sürükleyip götürdüğü pek çok gerçek Rousseau'nun doktrininde bulunuyordu. Sular çekildiği zaman da, giden selden tortu olarak bunlar kalmıştır. Sade hayatın güzelliği, sunî toplumun tuzaklarının ve gösterişlerinin sinir ve ahlâk bozucu etkisi, Rousseau döneminden beri, kültürlü zihinlerden hiçbir zaman

eksik olmamış düşüncelerdir. Bu düşünceler kaçınılmaz etkilerini zamanla ileride göstereceklerdir. Hâlbuki şimdi bu düşünceleri her zamanki kadar çok, hem de davranışlarla desteklemeye ihtiyaç vardır. Çünkü sözlerin, bu konuda bütün gücü neredeyse tükenmiştir.

Yine, siyasî hayatın sağlam bir hâlde bulunması için hem bir düzen veya istikrar partisinin, hem de bir ilerleme veya reform partisinin varlığının zorunluluğu hemen herkes tarafından bilinir. Bu zorunluluk, bu partilerden birinin veya ötekinin kendi zihinsel kavrayışının genişletilmiş olacağı zamana kadar devam edecektir. Bu zihinsel kavrayışın, korunmaya elverişli olanlar ile süpürülüp atılması gerekli olan şeyleri birbirinden ayırt edebileceği noktada bu genişleme süreci sona ermiş olacaktır. Bu düşünce tarzlarının herbirinin faydası ötekinin eksikliklerinden gelir. Fakat bunların her birini mantık ve sağduyu sınırları içinde tutan şey, büyük bir oranda ötekinin muhalefetidir. Demokrasi ile aristokrasinin, mülkiyet ile eşitliğin, işbirliği ile rekabetin, lüks yaşama ile tutumun, toplumsallık ile bireyselliğin, özgürlük ile disiplinin her birine taraftar olan düşünceler ile pratik hayatın mevcut diğer çelişkileri eşit serbestlikte ifade edilmeli; aynı kabiliyet ve enerji ile pekiştirilip savunulmalıdır. Aksi hâlde, her iki unsur da hak ettikleri şeyi asla elde edemeyeceklerdir. Mutlaka terazinin kefesinin biri yukarı, diğeri de aşağı gidecektir. Hakikat, hayatın bütün pratik işlerinde, zıtları bağdaştırma ve yaklaştırma meselesidir. Bu ayarlamayı dürüstlikle yapabilecek kadar geniş ve tarafsız bir zihin pek az kimsede vardır. Onun için bu işin birbirine düşman bayraklar

altında çarpışan savaşçılar arasında geçen bir boğuşmanın sert metodu ile yapılması gerekmektedir.

Biraz önce saydığımız son derece ihtilâflı konuların herhangi birinde yalnız hoşgörölmeye değil, aynı zamanda desteklenmeye ve onaylanmaya ihtiyacı olan bir düşünce olabilir. Bu, azınlıkta olan düşüncedir. O düşünce şimdilik, ihmâl edilmiş çıkarları ve insan mutluluğundan kendi payını tam olarak alamama tehlikesiyle karşı karşıya olan tarafı temsil eder. Biliyorum, bu memlekette, bu konuların çoğunda düşünce ayrılıklarına karşı hiçbir hoşgörösüzlük yoktur. Fakat inkâr edilemeyecek evrensel gerçeği pek çok örnekle göstermek için söylüyorum. Hakikat davasındaki bütün taraflar için dürüst ve eşit şartlarla mücadele imkânı, insanlığın bugünkü anlayış durumunda, ancak düşünce çeşitliliği sayesinde varolabilir. Herhangi bir konuda herkes oybirliği hâlinde görünürken, buna istisna oluşturan kişiler bulunduğu sürece, hatta umumun fikri doğru bile olsa şu ihtimâl daima vardır: Genel düşünceden ayrılanların da kendi lehlerinde söyleyecekleri, dinlemeye değer bir şeyleri olabilir ve bunların susmasıyla, hakikat bir şeyler kaybedebilir.

Şöyle bir itiraz ileri sürülebilir; “Peki, özellikle en yüksek ve hayatî konularda, doğru diye kabul edilen prensiplerin bazıları yarım hakikat midir? Örneğin, Hristiyan ahlâkı bu konuda gerçeğin tamamıdır. Her kim bundan başka türlü bir ahlâk öğretisi ileri sürerse tamamıyla sapıklıktadır.” Uygulamada bütün durumlardan en önemlisi bu olduğundan, hiçbirisi bu genel özdeyişi test etmek için bundan daha elverişli olamaz. Fakat Hristiyan ahlâkının ne olduğunu veya olmadığını ifade etmeden önce, Hristiyan ahlâkından neyin

kastedildiğini kararlaştıralım. Eğer bu, Yeni Ahit'teki ahlâk anlamına geliyorsa, bu noktadaki bilgisini bizzat Kitab-ı Mukaddes'in kendisinden edinmiş olan bir kimse, bunun eksiksiz bir ahlâk doktrini olarak ilân edilmiş veya tasarlanmış olduğunu düşünebilir mi? İncil daima daha öncemevcut olan bir ahlâka atıfta bulunur. Emirlerini bu geniş ve daha yüksek bir ahlâk ile düzeltilmesi veya değiştirilmesi gereken belirli noktalara toplar. Üstelik İncil'in, amacını en genel deyimlerle anlatan bir ifadesi vardır. Çoğunlukla harfi harfine yorumlanması imkânsızdır. Onda kanun açıklığından çok, edebî bir etkileyicilik ve belâgat vardır. Ondan ahlâkî bir doktrin sistemi çıkarmak ancak eksikliklerini Eski Ahit'ten tamamladığı sürece mümkün olabilir. Eski Ahit, gerçekten iyi düşünülmüş, fakat birçok bakımdan ilkel olan ve özellikle barbar bir halk için hazırlanmış bir sistemdir. İsa'nın doktrininin Yahudivari tefsir tarzına ve onun eserine tamamlayıcı şeyler katmasına kesinlikle karşı olan St. Paul dahi, önceden mevcut olan bir ahlâk varsayar. Yani Eski Yunanlılar'ın ve Romalıların ahlâkına gider. Hristiyanlara verdiği öğüt de büyük ölçüde ahlâka uyum sistemidir. Hatta bunda kölelik sistemini açıkça onaylayacak kadar ileri gider.

Hristiyan ahlâkı (daha çok teolojik ahlâk denilmesi gereken şey), İsa'nın veya havarilerinin eseri değildi. Aksine çok daha geç dönemin ürünüdür. Katolik Kilisesi'nin ilk beş asrında bizzat kilise tarafından adım adım kurulmuştur. Protestanlarca ve modern mezheplerce açıkça kabul edilmemesine rağmen, Katolikler bunu, kendilerinden beklenebileceğinden çok daha az değiştirmişlerdir. Gerçekten, çoğu kez onlar, bu Hristiyan ahlâkına Ortaçağ'da

yapılmış olan eklentileri kesip atmakla kalmamışlardır. Üstelik her mezhep bunların yerine kendi karakterlerine ve eğilimlerine uyan yeni şeyler eklemiştir. Bu ahlâka ve onun ilk öğreticilerine insanlığın çok şey borçlu olduğunu en son inkâr edecek biri varsa o da benimdir. Fakat şunu da çekinmeden söylerim ki bu ahlâk birçok önemli noktalarda eksiktir, tek taraflıdır. Eğer onun tarafından onaylanmayan düşünceler ve duygular Avrupaî hayat ve karakterin oluşmasına katkı sağlamamış olsaydı, insanlık ilişkileri şimdi olduğundan daha kötü olurdu.

Hıristiyan ahlâkı bir tepkinin bütün özelliklerini taşımaktadır. Büyük bir kısmı itibariyle, putperestliğe karşı bir protestodur. Onun ideali olumlu olmaktan ziyade olumsuzdur. Aktif olmaktan ziyade pasiftir. Soyluluktan ziyade masumluktur. Enerjik bir biçimde iyiliği aramaktan çok kötülükten kaçınmadır. Emirlerinde, (gayet iyi ifade edildiği üzere) “yapmayacaksın” sözü, “yapacaksın” sözünden çok daha fazla geçer. Bedensel lezzetlere ve şehvete dalmaya karşı olan büyük korkusu yüzünden, riyazeti bir put yapmıştır ki bu da gitgide kaba sofuluk¹⁸ putu hâline dönüşerek bozulup gitmiştir. İnsanları erdemli yaşamaya teşvik için, belirli ve uygun saikler olarak, onlara cennet ümidi ve cehennem korkusunu gösterir. Erdemli yaşama keyfiyetinde, eskilerdeki “en iyi” örneğin çok aşağısına düşer. Her insanın görev duyguları ile hemcinslerinin çıkarları arasındaki bağları çözer. Yeter ki, o insan için hemcinslerine danışmakta bencil bir çıkar güdüsü olmasın. Böylece, Hı-

¹⁸ “Kaba sofuluk” deyimi, dinin ruhundan çok, şekillerine değer vermek anlamına gelmektedir (Ç. N.).

ristiyan ahlâkı insanlığın ahlâkına esas itibariyle bencil bir karakter vermek için elinden geleni yapar. O, esas itibariyle pasif bir itaat doktrindir. İnsanlara yerleşik bütün otoritelere boyun eğmeyi öğretir. Gerçi, dine aykırı olan şeyleri emrettikleri zaman bu otoritelere aktif bir şekilde itaat edilmez. Fakat bize ne kadar kötülük ederlerse etsinler onlara karşı koyulamaz da; hele hiçbir zaman isyan edilemez.

En iyi putperest milletlerin ahlâkında bile devlete karşı olan görev, hatta bireyin haklı özgürlüğüne tecavüz etmek biçimiyle, oransız bir yer tutar. Buna rağmen, saf Hristiyan ahlâkında bu büyük görev alanı hemen hemen işaret olunmamış veya tanımlanmamış gibidir. “Resmî bir makam için kendi ülkesinde daha ehliyetli biri varken oraya başkasını tayin eden bir hükümdar, Tanrı’ya ve devlete karşı günah işlemiş olur” düsturunu Yeni Ahit’de değil; Kur’an’da okuyoruz. Çağdaş ahlâk biliminde, halka karşı sorumluluğu öngören kısmı da, Hristiyan kaynaklarından değil, Eski Yunan ve Roma kaynaklarından gelmektedir. Bunun gibi, özel hayatın ahlâkında bile yüce ruhluluk, yüksek fikirlilik, kişisel vakar ve hatta şeref duygusu, eğitimimizin dinî kısmından değil; sadece insanî olan kısmından çıkmaktadır. Zaten, açıkça kabul edildiği biçimiyle, biricik değer olarak yalnız boyun eğmeye değer veren bir ahlâk ölçüsünden hiçbir zaman böyle güzel huyları ve özellikleri geliştirmesi beklenemezdi.

Bu kusurlar, Hristiyan ahlâkının tasavvur edilebilen her tarzında zorunlu olarak bulunurlar. Bir ahlâkî doktrinin gerçeklerinden olup da Hristiyanlıkta bulunmayan birçok şartın Hristiyanlıkla bağdaştırılamayacağını iddia

etmekten herkes kadar ben de uzağım. Hele bizzat İsa'nın doktrini ile emirleri hakkında dahi çok nadiren böyle bir imada bulunmuşumdur. Hıristiyan ahlâkında İsa'nın sözlerinde bulunan şeylerden deliller olduğuna kanaatim tamdır. Bunlar kapsamlı bir ahlâkın istediği hiçbir şeyle uyuşmaz değildirler. Ahlâk kurallarınca mükemmel olan her şey bunlara sokulabilir. Hem de, bu sözlerden herhangi bir pratik ahlâk sistemi çıkarmaya teşebbüs etmiş olan herkes herhangi bir zorlamaya girmeden bu sözlerin ifadesine başvurabilir. Fakat şunlara da inanmanın yukarıdaki kanaate uymayan hiçbir tarafı yoktur. İsa'nın sözleri hakikatin yalnız bir kısmını içerir ve onun bir kısmını içermesi istenmiştir. En yüksek ahlâkın birçok esaslı unsurları, Hıristiyanlığın kurucusunun kaydedilmiş tebliğlerinde anılmamış ve anılması da istenmemiştir. Hıristiyan Kilisesi tarafından bu tebliğler temel tutularak kurulan ahlâk sisteminde bu esaslı unsurlar tamamen bir kenara atılmıştır. Bu durumda, kuralı koyan, onu onaylayacak ve destekleyecektir. Ancak kısmen zikretmek istediği bize yol gösterecek eksiksiz kuralı Hıristiyan doktrininde bulmaya uğraşmakta ısrar etmek bence büyük bir hatadır. Bu dar teorinin, şimdiki iyi niyetli bunca kimsenin ilerletmek için didindiği ahlâkî eğitim ve terbiyeyi epeyce değerden düşürerek pratikte tehlikeli bir hâle soktuğuna inanıyorum.

Düşünceleri ve duyguları sadece dinî olan bir örneğe göre kalıba dökmeye kalkışmaktan endişe etmekteyim. Şimdiye kadar Hıristiyan ahlâkiyatı ile yan yana yaşamış olan ölçüleri bir kenara atmak, sonuçta aşağı, iğrenç, kölelere yakışır bir karakter örneği meydana getirecektir ve za-

ten şimdiden getirmektedir. Bu ölçüler bir taraftan onun ruhunun bir kısmını almak, diğer taraftan da ona kendi ruhundan bazı şeyler aşlamak suretiyle onun eksikliklerini tamamlamış bulunan din dışı ölçülerdir. Bu, Tanrı'nın yüce iradesi saydığı şeye karşı istediği kadar itaatli olsun, yine de "Tanrı'nın Yüce İyiliği" kavramına yükselmek veya ona aşina olmak kabiliyetinden mahrum bir karakter örneğidir. Yalnızca Hristiyan kaynaklarından çıkıp gelişebilenlerin haricindeki ahlâkiyatların da, insanlığın yeniden manevî kurtuluşa kavuşmasını sağlamak için Hristiyan ahlâkı ile beraber yan yana yaşaması gerektiğine inanıyorum. Hristiyan sisteminin kurala asla bir istisna teşkil etmediğine inanıyorum. İnsan zihninin olgunlaşmamış hâlinde, hakikat düşüncelerdeki çeşitlilikte yatmaktadır.

İnsanların, Hristiyanlıkta bulunmayan ahlâkî gerçekleri görmesi, Hristiyanlığın içerdiği ahlâkî gerçeklerden herhangi birini mutlaka unutulması anlamına gelmez. Böyle bir batıl inanış veya gaflet gerçekleşirse tam manasıyla bir fenalık ortaya çıkmış demektir. Fakat bu, her zaman kendisinden kurtulmayı ümit edemeyeceğimiz bir kötülüktür. Buna, paha biçilmez bir iyiliğe karşılık ödenen bir bedel gözü ile bakılmalıdır. Gerçeğin bir kısmı tarafından gelen ve onun tamamı olduğu yolunda yapılan tekelci iddiayı protesto etmek lâzımdır ve şarttır. Eğer protesto edenler, karşılık verişlerindeki tepkinin kuvvetine kapılarak, bu sefer de kendileri haksızlık etme durumuna düşecek olurlarsa, bu tek taraflılık da ötekisi gibi üzülmeye sebep olabilir. Fakat buna katlanmak lâzımdır. Eğer Hristiyanlar, Hristiyanlara karşı âdil olmayı inkârcılara öğretmek ister-

lerse, kendileri de onlara karşı âdil olmalıdırlar. Medeniyet tarihini yüzeysel bilenler dahi, asil ve en kıymetli ahlâkî öğretinin büyük bir kısmının, yalnız Hıristiyan inancını bil-meyenlerin ürünü olmadığını bilirler. Aksine, onu bilip de reddetmiş olan kimselerin bu ahlâkî öğretiyi ortaya koyan-lar olduğuna gözlerimizi kapatmak gerçekte faydasızdır.

Mümkün olan bütün düşüncelerin, söylenirken öz-gürlüğün en sınırsız bir şekilde kullanılması hâlinde, dinî veya felsefî dar mezhepçilik çabalarının kötü sonuçlarına son verilmiş olacağını iddia etmiyorum. Dar kabiliyetli insanlar, ciddiye aldıkları her hakikate dünyada ondan başka bir hakikat yokmuşçasına bağlanırlar. Bu hakikat-lerin, hiçbir şekilde değiştirilip sınırlandırılmayacağına inanmaları doğaldır. Bunları kafalarına sokup birçok du-rumda onlara göre davranacakları da muhakkaktır. Bütün düşüncelerin mezhepçi olma eğilimlerinin en serbest tar-tışma ile dahi tedavi edilemediklerini, aksine çoğunlukla bununla daha alevlenip şiddetlendiklerini itiraf ediyorum. Zira, görülmüş olması gereken, fakat görülmemiş olan ha-kikat sırf düşman kabul edilenler tarafından ilân edildiği için daha şiddetle reddedilir. Fakat bu düşünce çarpışma-sı iyileştirici etkisini, ihtiraslı partizanların üzerinde değil, kenardaki daha sakin ve daha tarafsız seyircilerin üzerin-de icra eder. Korkunç olan kötülük, hakikatin parçacıkları arasındaki şiddetli çarpışma değildir. Gerçek korkulacak şey, hakikatin yarısının sessiz sedasız ortadan kaldırılma-sıdır. İnsanlar her iki tarafı dinlemeye mecbur edildikçe daima ümit vardır. Yalnız tek tarafa kulak verdikleri za-man hatalar birer peşin hüküm hâline dönüşerek katılaşır.

Hakikat de abartıla abartıla hükümsüz hâle gelir. Böylece, artık hakikatin tesiri kalmaz. Bir yargıcın önünde taraflardan yalnız birisinin avukatla temsil edilmesi durumunda iki taraf arasında akıllıca hüküm verecek olan bir yargıç az bulunur. Ondan daha az bulunan ise aklî kabiliyettir. Bu durumda hakikat için bir tek ümit vardır. Bu ümit, gerçeğin kendisine taraftar olanlarca herhangi bir kısmının savunulması değil, aynı zamanda kendini dinletecek tarzda savunulmasıyla orantılıdır.

Düşünce özgürlüğü ile ifade özgürlüğünün, insanlığın bütün mutluluklarına kaynaklık eden düşünsel mutluluk için zorunlu olduğunu dört ayrı sebebe dayanarak ifade etmiş olduk. Şimdi bunları kısaca tekrarlayalım.

Birincisi; herhangi bir düşünce susmaya mecbur edilirse; bu düşünce, bizim kesin olarak bilebileceğimiz şeylere rağmen, doğru olabilir. Bunu kabul etmemek yanılmaz olduğumuzu zannetmektir.

İkincisi; susturulan düşünce yanlış dahi olsa, bunda bir kısım hakikatlerin bulunması mümkündür. Nitekim pek çok defa da bulunmuştur. Yani herhangi bir konuda ortak genel düşünce veya üstün gelen düşünce nadiren hakikatin tamamı olabilir ya da hiçbir zaman olamaz. O hâlde hakikatin geriye kalan kısmının tamamlanması ihtimâli ancak karşıt düşüncelerin çarpışması yoluyla gerçekleşir.

Üçüncüsü; doğruluğu inkâr edilemez kabul edilen düşünce yalnız doğru değil, aynı zamanda gerçeğin bütünü bile olsa, o düşünceye kuvvetle ve ciddî olarak itiraz edilmesine katlanılması gerekir ve hatta bilfiil itiraz edilmeli-

dir. Aksi hâlde, onu değışmez bir hakikat diye anlayanların çoğunca, gerçek sebepleri pek az anlaşılaraq ve hissedilerek o düşünceye bir peşin hüküm tarzında inanılır.

Dördüncüsü; asıl doktrinin kendi anlamını kaybetmesi, zayıflaması ve insan karakteri ile hareket tarzı üzerindeki hayatî etkisini yitirme tehlikesi vardır. Dogma, bütünüyle etkisiz, gereksiz yer işgal eden fakat herhangi hakiki ve yürekten duyulan bir kanaatin akıl veya kişisel tecrübe yolunda açığa çıkmasını yasaklayan, sadece görünüşte bir kabul hâlini alır.

Düşünce özgürlüğü konusunu bitirmeden önce; “bütün düşüncelerin serbestçe ifade edilmesine, ılımlı tarzda olması ve dürüst bir tartışmanın sınırlarını aşmaması şartıyla izin verilmelidir” diyenleri de bir miktar dinlememiz uygun olur. Bu tasarlanmış sınırların konulacağı yeri tespit etmenin imkânsızlığı hakkında çok şey söylenebilir. Zira eğer düşüncelerine saldıranlara karşı suç işlenmesi bu noktada bir kriter olsun denirse, tecrübe göstermiştir ki, saldırı ne zaman dokunaklı ve zorlu olsa bu suç keyfiyeti hemencecik görünür oluyor. Kendilerini adamakıllı sıkıştıran ve cevap vermekte zorlandıkları öfke belirtisi gösteren her hasım, onların gözüne derhâl taşkın bir kişi olarak görünür. Fakat bu pratik bakımdan önemli bir düşünce olmakla birlikte, daha esaslı bir itirazın içinde kaynayıp gider. Hiç şüphesiz bir düşüncenin ifade olunuş tarzı, hatta bu düşüncenin kendisi doğru bile olsa, pek çirkin olabilir ve gerçekten şiddetli biçimde aşağılanmaya maruz kalabilir. Fakat bu türden suçların başlıcalarında tesadüfen suçlunun kendi ağzından bir itiraf olmadıkça, mahkû-

miyete karar verilmesi çoğunlukla imkânsızdır. Bunların en ağır olanları, tartışmayı laf cambazlığı yaparak, olayları veya delilleri yok edivermek, davanın unsurlarını yanlış söylemek veya karşı fikri tahrif etmektir. Bütün bunlar, en ileri derecede bile olsa diğer bütün özelliklerini de göz önünde tuttuğumuzda câhil veya ehliyetsiz sayılmayan kimseler tarafından o kadar devamlı bir şekilde, tam bir iyi niyetle, yapılmaktadır.

Bu tahrife uygun sebeplere dayanarak, “ahlâken suçluluk” damgası vurmak pek mümkün değildir. Kanun ise tartışma ile ilgili bu çeşit kötü davranışlara müdahaleye daha az cesaret edebilir. Hakaret, acı söz, kişiliği ön plâna çıkarmak ve benzerleri gibi haddi aşan tartışmaların her iki taraf için de aynı şekilde yasak edilmesi teklif edilseydi, o zaman bu silahlara kötü gözle bakmayı daha hoş bulabilirdik. Fakat onların yalnız hâkim olan fikre karşı kullanılmalarının sınırlandırılması isteniyor. Azınlıkta olan fikre karşı ise, hem kamuoyu tarafından onaylanmadan kullanılmaları mümkün kılınmakta, hem de bunları kullanan kimseye, namuslu ve himmet erbabından oldukları, dolayısıyla da kızmakta haklı görülmeleri gibi övgüler kazandırmaları da mümkün olabilmektedir.

Bununla birlikte, bunların kullanılmasından meydana gelen zarar her ne olursa olsun, bunun asıl en büyüğü nispeten savunmasız olanlara karşı kullanılmaları hâlidir. Sonra, herhangi bir fikri savunmanın bu türüsü (o fikre sağlayabileceği yarar ne olursa olsun) hemen hemen yalnız doğruluğu inkâr edilemez varsayılan düşüncelerin sayısını ve yalnız bunları çoğaltır. Bir tartışmacı tarafından

bu türden işlenilebilecek en kötü suç, muhalif fikri tutanlara fena ve ahlâksız adamlar damgasını yapıştırmaktır. Halk tarafından tutulmayan herhangi bir fikri savunanlar bu çeşit iftiraya özellikle maruzdurlar. Çünkü bunlar genellikle az sayıda ve güçsüzdürler. Onlara hakettikleri muamelenin yapılmasına, kendilerinden başka kimse fazla ilgi göstermez. Fakat konunun niteliği gereği olarak, bu silâh, üstünlüğünü kurmuşbulunan bir fikre hücum edenlere verilmemektedir. Onlar bunu emniyetle kullanamazlar. Eğer kullanabilselerdi dahi, bu silâh geri tepip onların kendi davalarını vurmaktan başka bir işe yaramazdı.

Genel olarak, hemen herkesçe doğruluğu inkâr edilemez sayılan düşüncelere aykırı olan düşünceler kendilerini, ancak çok ölçülü ve ılımlı dil kullanmak sayesinde ve gereksiz tecavüzden azamî tedbirlerle kaçınmak suretiyle dinletebilirler. Bunda en ufak bir sapma bile onlara zarar verir. Hâlbuki hâkim olan fikrin taraftarlarınca ölçsüz, şiddet içeren dil kullanılması, insanların muhalif düşünceleri söylemelerine ve söyleyenleri dinlemelerine gerçekten engel olur. Böyle olunca, hakikat ve adaletin çıkarları adına, ötekinden ziyade bu tarafın şiddet içeren dil kullanmasına sınırlama getirmek çok daha önemlidir. Meselâ birinden birini seçmek icap etseydi, dinden ziyade inkârcılığa karşı olan tecavüz-kâr saldırıları yıldırmaya daha çok ihtiyaç olurdu. Böyle olmakla birlikte, bunların ne birini ne de ötekini sınırlandırmak, kanunun ve otoritenin işi değildir. Kamuoyu ise her olayda kararını, tek tek her olayın şartlarına göre tayin etmelidir. Tartışmanın hangi tarafını tutmuş olursa olsun, savunma tarzında gös-

teriş, talihsizlik, bağnazlık veya hoşgörüsüzlük görülen her bireyi mahkûm etmelidir. Fakat, bir kimsenin tuttuğu tarafa bakarak bizim fikrimize muhalif dahi olsa bu kusurları delil olarak göstermemelidir. Kendisi hangi düşüncede bulunursa bulunsun, hasımları ve onların düşünceleri aleyhlerindeki hiçbir şeyi abartmadan, onların lehinde etkisi olan ya da olması muhtemel olan hiçbir şeyi saklamadan dikkate alan ve yalnızca doğruyu söyleme erdemi taşıyan her bireye, lâıyk olduğu şeref verilmelidir. Hakikî tartışma ahlâkı budur. Gerçi bu çok defa ihlâl olunuyorsa da, buna büyük ölçüde riayet eden birçok tartışmacı olduğu gibi, bu istikamette samimî gayret gösteren çok sayıda insan olduğunu düşündükçe mutlu oluyorum.

İKİNCİ BÖLÜM

MUTLULUĞUN UNSURLARINDAN BİRİ OLARAK BİREYCİLİK

İnsanların, düşünce ve ifade özgürlüklerinin ne kadar gerekli olduğunu; herhangi bir yasak karşısında bu özgürlüğün gözardı edilerek güçlendirilmemesinin, insanın düşünce ve ahlâk dünyasında ne derece zararlı olacağını ortaya koymuş olduk. Şimdi aynı nedenlerin, insanların kendi düşüncelerine göre (bütün yarar ve zararı kendilerine ait olduğu müddetçe, başkalarının müdahalesine maruz kalmaksızın) yaşama özgürlüğünü de gerektirip gerektirmediğine bakalım. Yarar ve zararın bireyin kendisiyle sınırlı kalması, olmazsa olmaz bir şarttır. Düşünceye tanınan özgürlüğün aynı derecede eyleme de tanınması kabul edilemez. Hatta, eğer dile getirilen düşünce,

bir suçta teşvik içeriyorsa, dile getirildikleri şartlara göre, yasaklanmaları bile gündeme gelebilir. Örneğin, "gıda tüccarları, fakirleri açlıktan öldürüyorlar" veya "özel mülkiyet bir soygunculuktur" gibi düşünceler, basın yayında dile getirildikleri müddetçe dokunulmamalıdır. Ancak bu düşünceler, bir gıda tüccarının evinin önünde ve galeyana gelmiş kalabalıklar karşısında yüksek sesle dile getirilir veya aynı kalabalık içinde pankartlar açılarak ifade edilirse, cezalandırılmaları kaçınılmaz olabilir.

Haklı bir neden olmaksızın başkalarına zarar veren eylemler, hangi türden olursa olsun, bunları benimsemeyen diğer insanlar tarafından reddedilebilir ve fiilî müdahale ile denetim altına alınabilirler. Daha ileri durumlarda ise mutlaka kontrol altına alınmaları gerekir. Bireysel özgürlüğün bir derece kısılması, bireyin başkalarına zarar vermemesi için normal karşılanmalıdır. Bununla birlikte, kişi başkalarının işlerine müdahale etmez ve sadece kendisini ilgilendiren konularda kendi düşündüğü ve istediği gibi davranırsa; düşünce özgürlüğünü zorunlu kılan nedenlerin, bu düşünceleri, yarar ve zararı kendisine ait olmak üzere, engellenmeksizin hayata geçirme özgürlüğünü de gerektirdiğini kabul etmek gerekir.

İnsanların yanılabilirlikleri; onların "hakikat" diye sarıldıklarının çoğunun aslında "yarım hakikatler" olduğu; karşıt düşüncelerin özgür bir ortamda tartışılmasından elde edilmeyen düşünce birliğinin arzu edilir bir sonuç olmadığı; insanların hakikati bütünüyle kavrama konusunda, bugünkünden çok daha ileri bir yeteneğe sahip oluncaya kadar, düşünce farklılıklarının kötü bir şey olmadığı,

hatta yararlı olduğu vb. gibi hususlar insanların düşünce özgürlüğüne uygulandığı kadar, onların eylemlerine de uygulanabilecek prensiplerdir. İnsanların mutlak olgunluğa erişemedikleri gerçeğinden hareketle, düşünce farklılıklarını nasıl olumlu karşılıyorsak, aynı şekilde farklı yaşama tarzlarının varlığını da normal karşılamak ve bir hak olarak kabul etmek gerekir. Başkalarına zarar vermemek şartıyla, farklı yaşama tarzlarına özgürlük verilmeli, kişinin benimsediğı şekilde bir hayat tecrübesini edinmesine fırsat tanınmalıdır. Özetle, birey öncelikle kendisini ilgilendiren konularda “ben varım” diyebilmelidir. Kişi, kendi düşünce ve yeteneğinin gerektirdiğı gibi değil de, başkalarının arzusu istikametinde davranmaya zorlanırsa, hem bireysel hem de toplumsal ilerlemenin en temel dinamiğı devre dışı bırakılmış olur.

Bu prensibi savunurken karşılaşılabilecek en büyük güçlük, belli bir hedefe götüren araçların belirlenmesinde değil, bizzat ulaşılması gereken hedefe karşı bireylerin ilgisizliğıdir. Bireysel gelişmenin mutluluğun başlıca nedenlerinden biri olduğunu kabul etmenin yanında; bunun uygarlık, eğitim-öğretim, kültür kavramlarından daha önce gelen ve belki de onların ayrılmaz parçası ve varoluş sebeplerinden biri olduğunu kavramak gerekir. Ancak bu şekilde, özgürlüğün lâıyk olduğı ilgiyi görmesi ve özgürlük ile toplumsal denetim arasındaki hassas sınırların çizilmesi mümkün olabilirdi. Ne yazık ki, bireyin bağımsız hareket yeteneğinin ne anlam ifade ettiğı, alışlagelen düşünce tarzlarıyla kolayca kavranamamaktadır. Çoğunluk, insanlığın hâlihazırdaki gidişatından memnun olduğundan (zaten bu gidişatı sağlayan kendisidir), mevcudun

korunmasının herkes için iyi olduğunu düşünür. Bundan daha vahimi, bireyin özgürce hareket yeteneğinin, ahlâkî ve toplumsal reformcuların gündeminde hiç yer bula-maması; üstüne üstlük, bireysel özgürlüğü, kendilerinin gerçekleştirmek istediği ve toplum için iyi varsaydıkları iyileştirmeleri zorlaştıran bir etken olarak görme eğilimin-de olmalarıdır. Hatta ünlü bilim ve siyaset adamı Wilhelm von Humboldt'un bir kitabında uzun uzadıya anlattığı şu doktrinin anlamını bile, Almanya dışında anlayan pek azdır: "İnsanın amacı, bütün gücüyle tutarlı ve bütünlük arz eden bir varlık olmaya doğru gelişmesidir." Bu nedenle "her insanın özellikle de diğerlerini etkileme niyetinde olanların, bütün gayretleri ile yönelecekleri ve asla göz ardı etmemeleri gereken hedef, güç ve gelişmenin bireyselliğidir." Bunun da iki temel şartı "özgürlük ve çeşitli durumların" varlığı olup, bunların bir araya gelmesinden, "bireysel güç ve çok yönlü farklılıklar" ortaya çıkarak, "özgünlük" diyebileceğimiz durum oluşur.¹⁹

Bununla birlikte, insanlar von Humboldt'un ki gibi bir doktrine pek de alışık olmadıklarından, bireyselliğe bu kadar önem atfedilmesi onları şaşırtsa da aslında konu, sadece bir derece konusu olabilir. Kimse davranış (hareket tarzı) konusundaki mükemmellik düşüncesini insanların yalnızca birbirlerini taklit etmeleri şeklinde anlamamaktadır. Hiç kimse, insanların yaşam tarzlarını ve işlerini sürdürürken, bu gidişe kendi düşüncelerinden ve bireysel özelliklerinden bir şeyler katmaması gerektiğini söyleyemez. Diğer yandan, insanların kendilerinden önceki dönemde sanki

¹⁹ Baron Wilhelm von Humboldt, *The Sphere and Duties of Government*, s. 11-13.

hiçbir şey bilinmiyormuş; bir yaşam veya hareket tarzının diğerine tercih edilebileceğini gösteren hiçbir birikim yokmuş gibi yaşamalarını savunmak da saçma olur. İnsanların gençliklerinde, doğruluğu kanıtlanmış beşerî tecrübeden yararlanmalarını mümkün kılacak bir eğitim-öğretimden geçmelerinin önemini ve gerekliliğini kimse inkâr edemez. Bununla birlikte, insanın ayırıcı özelliklerinden birisi, belli bir yetişkinliğe ulaştığında, kendi yeteneğinden ve algılama gücünden yararlanarak bilgi ve tecrübeyi bizzat kendisinin elde etmesi ve yorumlamasıdır. Şartlarına en uygun ve kullanılabilir yöntemin hangisi olduğuna, yine kendi ihtiyaçlarını göz önüne alarak karar verecek olan insanın kendisidir.

Diğer insanların gelenekleri ve âdetleri elbette onların kendi tecrübelerinin ürünüdür. Bu, doğruluğu kanıtlanmış bir tespit olduğundan, bireylerin dikkate almaları ve uymaları gereken bir ölçü olarak kabul edilir. Ne var ki, bireylerin tecrübeleri yetersiz kalabilir ya da bu realiteyi doğru olarak yorumlayamamış olabilirler. İkinci bir nokta, diğer insanlar tecrübeyi doğru yorumlamış olsalar da, bu yorum bireyin özel durumuna uygun gelmeyebilir. Genel olarak kabul edilen âdetler genel şartlara ve belli kalıplara göre geliştirilmiştir, ancak birey alışılmış bir tip olmaya-bilir; hatta çizgi dışı bazı özelliklere sahip olabilir. Daha ilginç bir nokta, bazen âdetler bireye de uygun olurlar ama sırf âdet oldukları için onlara uymak bireye hiçbirşey kazandırmayacağı gibi, onu diğer varlıklardan ayıran niteliklerini de geliştirmez.

İdrak, yargıda bulunabilme yeteneği, her şeyi birbirinden ayırma eğilimi, zihinsel faaliyet ve hatta ahlâkî yöne-

limler gibi insana özgü yetenekler bir tercih yaparken kullanılırlar. Herhangibir şeyi âdet olduğu için yapan kimse, hiçbir tercihte bulunmuş sayılmaz. Bu durumda o kimse, en iyi olanı seçmekte ve onu istemekte hiçbir yönünü geliştiremez. Nasıl ki kaslar kullanıldıkça gelişıyorsa, insanın manevî yanları da kullanıldıkça gelişme imkânı bulur. Bir şeyi sırf başkaları istiyor diye yapmakla ya da başkaları inandığı için bir şeye inanmakla yetenekler kullanılmış olmaz. Bir düşünce kişiyi ikna edici olmadığı hâlde, o kişi bunu kabul ediyorsa, mantık gücünün gelişmesi şöyle dursun, gerilemesi bile mümkündür. Çünkü bireyi harekete geçiren sebepler onun kendi düşünce ve arzularından kaynaklanmıyorsa onun duygu ve düşüncelerini aktif ve enerjik yapacağına; tam tersine onun tembelleşmesine ve pasif kalmasına yol açacaktır.

Kendi yaşamsal tercihlerini yakın çevresine veya başkalarının isteğine göre belirleyen kimsenin, maymun gibi taklit yeteneğinden başka bir şeye ihtiyacı yoktur. Kendi gidişatını kendisi belirleyen kimse bütün yeteneklerini kullanır. Bu insanın, görmek için gözlemde bulunması, ileriye görebilmek için düşüncesini ve muhakeme gücünü kullanması, karar vermeyi mümkün kılacak malzemeleri toplamak için faaliyette bulunması, bu malzemeleri sınıflandırarak karar vermesi gerekir. Bununla birlikte pek çok çabadan sonra ulaştığı bu karara sadık kalabilmek için azim ve kararlılık içinde bulunması icap eder. Kişinin vermiş olduğu karardaki payı ne kadar çok artarsa, o nispette yukarıdaki vasıflara ihtiyacı artar ve onları kullanır. Belki, bunların hiçbirine ihtiyaç olmadan da bireyin iyiye yönlendirilmesi

ve zararlardan korunması mümkün olabilir. Ancak bu durumda bu bireyi, bir önceki durumla insanlık noktasından karşılaştırdığımızda değeri ne olur? İnsanların ne yaptıkları kadar, kendi nitelikleri de gerçekten önemlidir. Mükemmelleştirilip güzelleştirilmeleri için ömürler harcanan insan eserlerinin en başta geleni muhakkak ki insanın kendisidir. Makinelere (insan şeklindeki robotlara) evleri inşa ettirmenin, ekinleri yetiştirmenin, savaşları yaptırmanın, davaları gördürmenin ve hatta kiliseleri yaptırıp dualar ettirmenin mümkün olduğu hayal edildiğinde; bu robotları, dünyanın medenî kısımlarında oturan ve muhakkak ki yaşamış ya da yaşayabilecek insanlarla karşılaştırdığımızda, bunların robotların açlık çeken birer örneğinden başka bir şey olmadığı ve bu yüzden de kadın-erkek insanlarla bu makineleri değiştirmenin kârlı olmayacağı sonucuna varılabilirdi. İnsanın yapısı, bir modele göre üretilip, kendisine emredilene aynen yapacak bir makine gibi değildir. İnsan, daha çok canlı bir şey yapan, içten gelen arzulara göre enine boyuna gelişmek isteyen bir ağaca benzer.

İnsanların kendi anlayışlarına göre davranmaları arzu edilen bir şeydir. Alışlagelen kalıplara akıllıca uymanın hatta bazen ondan akıllıca ayrılmanın bile, ona körü körüne bağlanmadan daha iyi olduğu kabul edilecektir. Anlayışımızın bize ait olması, bir dereceye kadar kabul edilebilir. Ne var ki, arzularımızın ve doğal yönelimlerimizin de yine aynı şekilde kendimize ait olması, bize özgü ve ne şiddette olursa olsun doğal meyillere sahip olmanın hiçbir durumda bir tehlike ve bir tuzak içermediği konusundabenzet bir kabul yoktur. Bununla birlikte, arzular ve doğal meyiller,

inançlar ve korkular kadar olgun bir insanın benliğinde var olan duygulardır. Şiddetli iç arzular, ancak uygun karşılıklarla denkleştirilmediğinde, bir takım amaçlar ve eğilimler gelişip güçlendiği hâlde, onlara paralel bulunması gereken diğerleri zayıf ve eksik kalırsa, tehlikeli sonuçlar ortaya çıkarabilir. İnsanlar kötülüğü arzuları güçlü olduğundan değil, vicdanları zayıf olduğundan yaparlar. Güçlü bir iç dürtü ile zayıf bir vicdan arasında hiçbir doğal bağlantı yoktur. Böyle bir irtibat başka türdür. Bir kişinin arzularının ve duygularının diğer bir kişiden daha kuvvetli ve çeşitli olması demek, yalnızca, o kişinin insanı oluşturan niteliklere daha yüksek oranda sahip olduğu; bunun sonucu olarak da daha fazla kötülük ve doğal olarak da daha fazla iyilik yapma yeteneğine sahip olduğu anlamına gelir.

Güçlü doğal eğilimler, enerjinin farklı bir isimle ifadesinden başka bir şey değildir. Enerji, kötü amaçlara alet edilebilir. Ancak, uyuşuk ve heyecansız yapıdan ziyade, enerjik bir karakterle daha fazla yararlı iş yapılabilir. Doğal insanî duygulara en çok sahip olanlar aynı zamanda, gelişmiş duyguları daha fazla güçlendirilebilir kimselerdir. Kişinin doğal eğilimlerini canlı ve kuvvetli kılan aynı hissetme yetenekleri, öyle bir kaynaktır ki, en yoğun faziyet sevgisi ve benliğin kontrolü dahi buradan doğar. Bu yeteneklerin çalıştırılması sonucu, toplum hem görevini yapmış, hem de kendi çıkarlarını korumuş olur. Aksi takdirde, kahramanların hangi yöntemlerle yetiştirileceğini bilmiyor diye, onların yoğrulduğu hamuru bir kenara atmak gerekir. Arzuları ve doğal yönelimleri kendisinden kaynaklanan birinin bu duyguları, bizzat kendi kültürü

ile geliştirilmiş ve gerektiğinde değiştirilmiş olması itibarıyla kendi benliğinin bir ifadesidir ve ancak böyle birisine karakter sahibi denilebilir. Nasıl ki buharla işleyen bir makinenin belli bir huya sahip olduğundan bahsetmiyorsa; aynı şekilde, arzu ve yönelimleri kendine ait olmayan birinin de kendisine ait bir karakteri olamaz. Eğer bir kişinin kendisine ait güçlü dürtüleri var ve bunlar güçlü bir iradenin etkisi altında iseler, o kişinin enerjik bir karaktere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Arzu ve doğal eğilimlerin yaygınlaşıp güçlenmesini yanlış bulanlar herhâlde şöyle düşünüyorlar: “Toplumsal güçlü karakterlere ihtiyacı yoktur, güçlü karakterlerin sayıca fazla olması topluma olumlu bir katkı sağlamaz ve yüksek enerji potansiyelinin varlığı çok da istenir bir şey değildir.”

Toplumsal hayatın ilk evrelerinde, yüksek enerjili bireyleri kontrol altına alma konusunda sıkıntılar olduğu söylenebilir. Bazı dönemlerde bağımsız hareket ve bireysellik konusunda çok aşırıya kaçıldığı olmuş, sosyal yaşamın prensipleriyle bireyselliğin aşırı yönelimleri arasında ciddî uyuşmazlıklar olmuştur. O dönemlerde zorluk, fiziksel olarak güçlü olan bir bireyi, sosyal hayatın bazı kurallarına uymaya ikna etmekte ortaya çıkıyordu. Bu zorluğu yenmek için, kanun ve sosyal yaşam kuralları bir dönemde papaların, imparatorlara karşı yapmış oldukları mücadelelerde yaptıkları gibi, insanın maddî manevî bütün varlığı üzerinde hak iddia edecek bir içeriğe büründürülerek bireyin bütün hayatını kontrol altına almaya yöneldi. Ne var ki, günümüzde toplum, bireye açık bir üstünlük sağlamıştır. Bu nedenle artık insanlığı tehdit eden asıl tehlike,

kişisel eğilim ve tercihlerin aşırılığı değil, yetersizliğidir. Konumu ve doğal yetenekleri bakımından güçlü olanların tutkularının yasalara ve emirlere isyan hâlinde oldukları bir gerçektir. Bu durumdaki insanların, etkileyebilecekleri çevrede küçücük de olsa bir güven duygusu oluşturabilmeleri için, o tutkularını sıkıca dizginlemelerinin gerektiği günler çok gerilerde kalmıştır.

Çağımızda, toplumun en üst sınıflarından en alt tabakalarda yaşayanlara kadar her birey, insana şüpheyile yaklaşan bir sansür gözetimine alınmış gibidir. Yalnız başkalarını ilgilendiren şeylerde değil, sadece kendilerini ilgilendiren konularda bile bireylerin kendilerine sordukları sorular “neyi tercih ediyorum?”, “benim karakterime ve alışkanlıklarıma uyabilecek olan şey nedir?”, “bendeki en yüksek ve en iyi huyları dürüstlük ilkelerine bağlı tutabilecek ve onların gelişmesini sağlayabilecek olan araçlar nelerdir?” soruları değildir. Onlar artık kendilerine şunları soruyorlar: “Benim konumuma uygun olan nedir?”, “benim konumumda bulunan ve aynı ekonomik imkânlarla sahip olanların davranış tarzı nedir?”, veya (daha kötüsü) “benim durumumdan daha iyi şartlarda olanlar ne yapıyorlar?” Bu sözlerimle, insanlar âdet olan şeyi kendi eğilimlerine göre ölçüp biçtikten sonra, yine âdet neyse onu yaparlar demek istemiyorum. Onların yapılagelen şeyden başkasını yapmaya hiç de eğilimli olmadıklarını söylemek istiyorum. Böylece düşünürün kendisi boynunu boyunduruğa uzatmış oluyor. Bunların zevklerinde artık bireysellik yoktur, sürü hâlinde hareket etme vardır. Sadece herkes tarafından yapılan şeyler arasından birini seçerler. Zevk özelliğinden, herkesten

farklı biçimde davranmaktan tıpkı bir cinayetten kaçır gibi kaçınırlar. Kendi tabiatlarına uymamalarından dolayı onlarda artık uyulacak bir tabiat kalmaz. İnsanî yetenekleri solar, ölür. Hiçbir güçlü arzuya karşı istekleri kalmaz, doğal zevklere ilgileri tükenir. Genel anlamda, kendilerine ait düşünce ve duyguları kalmaz ya da düşünce ve duyguları artık kendilerine ait olanlar değildir. Bu durum insan doğasının arzu edilecek bir özelliği midir?

Kalvinizm teorisi böyle söylemektedir. Bu teoriye göre, insanın büyük suçu kendi iradesinden kaynaklanmaktadır. İnsanlığın yapabileceği büyük iyilik göstereceği itaatte saklıdır. Sizin seçme hakkınız yoktur; insan olarak ancak size emredilen ne ise onu yaparsınız. "Yapmakla sorumlu olmadığınız her şey bir günahıdır." İnsan doğası, özünde kötü olduğu için, insanın içindeki bu öz öldürülmedikçe hiç kimseye kurtuluş yoktur. Bu hayat felsefesine inanan bir kimse için insanî yetenekler, özellikler ve inceliklerin bir kenara bırakılmasında herhangi bir yanlışlık yoktur. İnsanın ihtiyacı olan kabiliyet kendisini Tanrı'nın iradesine teslim etmesidir. İnsan, özelliklerinden birisini bu varsayılan iradeyi daha etkin biçimde yerine getirme dışında başka bir amaç için kullanıyorsa bu özelliğinin olmaması tercih edilen bir durumdur. Calvinizm ana hatlarıyla budur. Bu teoriye sadece Calvinistler değil, kendilerini Calvinist olarak görmeyen, ama yumuşatılmış bir Calvinist sayanlar da itibar etmektedirler. Kendilerini yumuşatılmış bir Calvinist saymaları da Tanrı'nın iradesini daha yumuşak bir biçimde yorumlamalarından kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, insanlarda olan bazı isteklerin doyurulmasını, Tanrı'nın

iradesinin böyle olduğu şeklinde yorumlamalarından kaynaklanmaktadır. Doğal olarak, bu isteklerin doyurulması insanların seçtiği bir biçimde değil, bir itaat çerçevesi içinde olmaktadır. Yani kendilerine otorite tarafından emredildiği şekilde, dolayısıyla herkes için aynı tarzda olacaktır.

Böyle bir hayat teorisine ve bu anlayışın koruyucusu olan geri tipteki bir insan karakterine doğru güçlü bir eğilim hâlâ söz konusudur. Birçok kimse, Yaradanın kendilerini böyle bir cendere içinde cüceleşmiş yaratıklar olarak istediği biçiminde bir düşünceye samimî olarak inanabilirler. Birçok insan ağaçların budanıp kütük hâline getirilince ya da onlardan değişik hayvan şekilleri yapıldığında tabiatın yarattığı ağaçlardan daha iyi bir görünüş aldıklarını kabul eder. İnsanları iyi bir varlığın yarattığına dair dinin bir görüşü vardır. Bu varlık, bütün güzel insanî özellikleri çürüsün, yok olsun diye vermemiştir. Bu özelliklerin işlenip geliştirilmesi istenmektedir. Dolayısıyla, insanlarda gizli olarak bulunan ideal insanlık anlayışına bu yolla yaklaşımlarından, onlardaki idrak, hareket ve nimetlerden yararlanma yeteneklerinin gelişmelerinden Tanrı'nın razı olacağını düşünmek iman anlayışına daha uygun görünmektedir. Kalvinistlerinkinden farklı bir insanî mükemmellik anlayışı daha vardır. Bu anlayış ise, insan doğasının sadece inkâr olunmaktan daha başka amaçlarla verilmiş olduğudur. "Hıristiyanlıktaki nefsin inkârı" kadar "putperestlikteki nefsin iddiası" da insanî değerlerin unsurlarındandır.²⁰ Eski Yunan'da, Plato'cu ve Hıristiyan anlayışındaki özünü-idare (*self-government*) anlayışı ile harmanlanabilen, ama onun

²⁰ Sterling'in *Denemeler'i*

yerine geçemeyen bir öz-gelişme (*self-development*) ideali vardır. Bir John Knox olmak, bir Alcibiades olmaktan daha iyi olabilir; ama bir Perkles olmak her ikisinden de iyidir. Zaten, Perkles zamanımızda yaşasaydı John Knox'un sahip olduğu iyi şeylere sahip olmak zorunda olurdu.

İnsanlar, kendilerinde bulunan bireysel özellikleri yıpratırarak değil, onları işleyerek yüce ve güzel bir konum kazanabilirler. Bu arada, bu özellikleri işlerken başkalarının hak ve çıkarlarının zorunlu sınırlarını da ihlâl etmemelidirler. Bu yolla, insanların ortaya koydukları eserler onların karakterlerini taşır; hayat canlı, bol ve çeşitli hâle gelir. Yüksek düşünce ve duygulara daha bol gıda sağlanır, her bir bireyi insan ırkına bağlayan bağlar güçlenir ve bireyler insanlığın gözünde daha onurlu olurlar. Kişiliğin gelişmesi oranında her birey hem kendisi hem de başkaları için değerli olma yeteneğini yakalar. Bireysel varlıkta ortaya çıkan yüksek canlılık, bu bireylerden oluşan toplulukta da canlılığa neden olur. İnsanların daha güçlü olanlarının diğerlerinin haklarına tecavüzden alıkonulması için bir ölçüde baskı gerekebilir, ama insanlığın gelişmesi açısından bile bunun telâfisi rahatça bulunabilir. Bireyin kendi eğitimlerini başkalarının zararına tatmin etmesiyle kaybettiği gelişme araçları, diğer insanların gelişmelerinin zararına olarak elde edilenlerdir. İnsan doğasının bencil kısmına konulan sınırlamada bireyin kendisi için bile bir karşılık vardır. Bu, bireyin doğasının sosyal yönünün daha iyi gelişebilme imkânına kavuşabilmesidir. Başkalarının hatırı için sert adalet kurallarına tâbi tutulmamız durumunda, onların iyiliğini amaçlayan duygu ve yeteneklerimiz gelişir. Fakat başkalarının iyiliğini ilgilendirmeyen şeylerde, sadece

onlar hoşlanmıyorlar diye insan doğasını sınırlandırmak sadece bir tek şeyi geliştirir: İnsanda sınırlandırmaya karşı olan direnci. Böyle bir sınırlandırmaya boyun eğmek insan doğasını bütünüyle uyuşturur ve köreltir. Her bireyin doğasına bir imkân verebilmek için, o birey dışındakilerin farklı yaşamlarına izin verilmelidir. Bu serbestliğin en fazla uygulandığı dönem, geleceğin nazarında o oranda dikkat çekmiştir. İstibdadın olduğu yerde bile kişiliğin korunması mümkün olmuş ise çok kötü sonuçlar meydana gelmemiştir. Bireyi çökerten, ezen her şey istibdattır. İster Tanrı'nın iradesini yerine getirmekten bahsedilsin, isterse insanların emirlerinden. İkisi de aynı kapıya çıkar.

Bireyselliğin gelişme ile aynı şey olduğunu söylemekle bu konuyu burada bitirebildim. İyi gelişmiş insanlar, ancak bireyselliğin gelişmesi ile meydana gelebilirler. İnsan ile ilgili bir durumdan söz ederken, ancak bu durum insanı en iyi olana en çok yaklaştırır demekten öte başkaca söylenecek herhangi bir şey yoktur. Ya iyiliği engelleyen herhangi bir şey için iyiliği engellemektedir demekten daha kötü bir şey olabilir mi? Bununla birlikte, bu düşünceler en çok ikna edilmeye ihtiyaç duyan kimseler için yeterli olmaz. Özgürlüğü istemeyenlere ve ondan yararlanma yoluna gitmeyenlere bir şey daha ispatlamak gerekir. Bu ise, özgürlüğün başkaları tarafından rahatça kullanılması-nın onu kullanmayanlara da yararının olacağıdır.

Öyleyse, öncelikle hatırlatılması gereken, onlardan bir şeyler öğrenmesinin mümkün olduğudur. İnsana ait olan işlerde en değerli olan şey orijinalliktir. Yeni gerçeklerin ortaya çıkması ve bir zamanlar gerçeklik olan şeylerin de

artık gerçeklik olmaktan çıkmasını anlatan kişilere ihtiyaç vardır. Bu kişiler yeni eğilimlere ve insan hayatı için parlak bir hareket, iyi bir zevk ve anlayışın örneğini ortaya koyacaklardır. Davranış ve eğilimlerinde dünyanın artık mükemmelliğe ulaştığını iddia edenler dışında hiç kimse bunu inkâr edemez. Aslında bu, herkes tarafından aynı yolla yapılabilecek bir hizmet değildir. Tecrübelerinin başkalarınca kabul edilmesi hâlinde var olan eğilimde iyileşme gerçekleştirebilecek insanlar bütün insanlığa oranla oldukça azdırlar. Fakat onlar toprağın tuzudur. Onların olmaması insan hayatını durgun bir havuza çevirir. Onlar sadece daha önce olmayan iyi şeyleri ortaya çıkarmazlar, aynı zamanda var olanlarda bulunan canlılığı da devam ettirirler. Yapılacak yeni bir şey olmasaydı insan zekâsına artık gerek kalır mıydı? Bu, eski şeyleri yapanların bunların niçin yapıldığını unutmaları ve bunları insanlar için değil de hayvanlar için yapmaları için bir neden olabilir miydi? En iyi inanç ve eğilimlerde mekanikliğe doğru gitme ve soysuzlaşma kabiliyeti vardır. Eğer birbiri ardınca gelen ve orijinallikleri ile o inanç ve eğilimlerin temellerini sırf gelenekçi bir hâl almaktan koruyan o kimseler olmasaydı, böyle cansız bir şey, gerçekten canlı herhangi bir şeyden gelen en küçük bir darbeye karşı dayanıksız kalırdı ve uygarlık, Bizans'ta olduğu gibi yıkılıp giderdi.

Dâhiler küçük bir azınlıktır ve muhtemelen de böyle kalmaya devam edeceklerdir. Fakat onlara sahip olmak için onları yetiştirecek toprağı korumak gerekmektedir. Deha ancak özgürlük havası içinde nefes alabilir. Deha sahipleri bu sözün kastettiği anlamdan da çıkarılabileceği üzere,

diğer herkese oranla daha bireyseldirler. Sonuç olarak, dâhiler, toplumun üyelerinin karakterlerini oluşturan kalıplara, bir zarar görmeden sokulma konusunda diğer üyelere oranla daha az esnekler. Onlar bu kalıplara girme konusunda teslimiyetçi bir tavır alıp benliklerinin gelişmesi gereken kısımlarını güdük bırakırlarsa toplumun ıslahına yararları çok sınırlı kalır. Eğer kelepçeleri kırıp sağlam karakter sergilerlerse, kendilerini toplumun sıradanlaştırmısından kurtarırlar. Bu durumda, yabanî, kaçık gibi sözlerle dikkati üzerlerine çekerler. Bu durum, birisinin çıkıp, Niagara nehrinin kendi yatağı içinde niçin bir Hollanda kanalı gibi sakın bir biçimde akmadığını şikâyet etmesine benzer.

Bu durumu kimsenin teorik olarak inkâr etmeyeceğini biliyorum. Bununla birlikte, gerçekte hemen herkes buna karşı ilgisizdir. Bu bakımdan, dehanın hem düşünce hem de uygulama plânında rahatça gelişebilmesi imkânı üzerinde fazlaca durmaktayım. Deha, güzel bir yağlı boya resim yapmak ya da coşturucu bir şiir yazmak yeteneğini bir kimseye verdiği zaman, iyi olarak düşünülüyor. Öte yandan, düşünce ve uygulamadaki orijinallik, yani gerçek dâhilik konusunda hiç kimse bunun hayranlık duyulacak bir şey olmadığını söylemiyorsa da içlerinden, pekâlâ onlarsız da yapabiliriz diyorlar. Üzgünüm ki, bu şaşılacak kadar doğaldır. Orijinal olmayan kafalar, orijinalliği anlayamazlar. Onlar bunun ne işe yarayacağını göremezler. Nasıl görsünler? Zaten bu yararı görebilselerdi o orijinallik olmazdı. Orijinalliğin yararı, onların gözlerini açmasıdır. Bu tam olarak yapılırsa, onlar da orijinal olma fırsatını yakalayabilirler. Bu fırsatı yakalayabilmek

için, hiçbir şeyin birisi ön ayak olmadan yapılmamış olduğunu bilsinler. Varolan her şeyin orijinalliğin ürünü olduğunu hatırlasınlar. Orijinalliğe, kendilerinde ne kadar az bulunuyorsa, o oranda ihtiyaçları olduğu konusunda alçak gönüllü olsunlar.

Duygulardan bağımsız olan gerçek, sözde ya da gerçek beyin üstünlüğüne söz ile hatta uygulamada gösterilen saygı ne olursa olsun bütün dünyada eşyanın genel eğilimi, insanlar arasındaki sıradanlığı üstün kılma yolundadır. Eskiden, Ortaçağ'da ve gittikçe azalan oranda derebeylikten şimdiki zamana kadar geçen uzun süre içerisinde, birey başlı başına bir kuvvet idi. Kendisi büyük yeteneklere ya da bir makama sahipse daha büyük bir kuvvet idi. Şimdi bireyler kalabalık içinde kaybolmuşlardır. Günümüzde dünyayı kamuoyunun yönettiği inancı neredeyse saçma bir düşüncedir. Denemeye değer biricik güç kitlelerin gücüdür ve kendilerini o kitlelerin eğilim ve içgüdülerinin icra aracı olarak koruyabildikleri sürece de hükümetlerin gücüdür. Bu durum sadece kamusal alan için değil, özel hayatın sosyal ve ahlâkî ilişkileri için de doğrudur. Düşünceleri halkın nabzını tuttuğu söylenen topluluk her zaman aynı topluluk değildir. Amerika'da beyazların oluşturduğu kitle, İngiltere'de ise orta sınıf bu roldedir. Fakat her zaman sıradan bir kitledir. Başka bir ifadeyle, kolektif sıradanlıktır. Her işte ortaya çıkan daha büyük bir yenilik ise kitlenin, düşüncelerini kilise ya da devletin seçkin önderleri veya kitaplardan almamalarıdır. Kendilerine benzeyen kişiler o andaki duruma göre gazete aracılığıyla ya da onlarla konuşarak düşünceleri oluşturun-

maktadırlar. Bunlardan yakınmıyorum. İnsan düşüncesindeki şimdiki aşağı hâle, genel olarak, bundan daha uygun bir şeyin olabileceğini de iddia etmiyorum. Fakat bu sıradan idare hükümetin sıradan hükümet olmasını engellemez.

Demokrasi ya da kalabalık bir aristokrasi ile yönetilen hiçbir hükümet ne siyasî davranışlarında ne de beslediği düşüncede sıradanlığın üstüne çıkar ya da çıkabilir. Bu durumun tek istisnası, yöneten çoğunluğun (en parlak dönemlerde hep yaptıkları gibi) kendilerinden daha yüksek yaradılışlı ve daha kültürlü olan bir tek adamın ya da birkaç kişinin önderliğini kabul etmeleridir. Akıllıca ya da soylu olan her işte ilk adım bireylerden gelir ve onlardan gelmelidir. Genel olarak da, öncelikle bireylerin bir tanesinden gelir. Ortalama bir insan, bu akıllıca ve soylu davranışa ruhen uymasıyla, gözlerini kendisini bu yola yönlendirmesi için açık tutmasıyla takdir ve şeref kazanır. Bir dâhinin genel idareyi zorla ele almasını, halka rağmen onları yönetmesini ve o soylu “kahramana tapılmasını” destekliyor değilim. O güçlü kişinin iddia edebileceği tek hakyol göstermekte özgür olmasıdır. Diğerlerini belli bir yola götürme yetkisi sadece insanların gelişmelerini önlemez; aynı zamanda, tek adamın da ahlâkını bozar. Dolayısıyla, her yerde sıradan insanların oluşturduğu toplulukların düşüncelerinin hâkim olduğu zaman bu eğilime karşı bir denge ve düzeltme unsuru olabilecek şey düşüncenin en tepesinde bulunanların gittikçe daha net hâle gelen bireyselliğidir. Seçkin bireyler, en çok böylesi durumlarda kitleden farklı hareket etme özgürlüğüne sahip olmalı ve buna teşvik edilmelidirler. Günümüzden çok önce, bu seçkin bireylerin yalnızca farklı davranmalarında değil, aynı zamanda iyi davranmamala-

rında herhangi bir yarar bulunmazdı. Şimdi ise, herkese uymamak ve âdetlere boyun eğmemek başlı başına bir hizmettir. Düşünceye gelen baskının, eksantrikliği²¹ bir ayıp hâline sokması, dolayısıyla insanların eksantrik olmaya çalışması arzu edilen bir durumdur. Karakter bolluğunun olduğu yer ve zamanlarda eksantriklik hep olagelmıştır. Bir toplumda eksantrikliğin miktarı o toplumun zeka, düşünce gücü ve manevi cesareti ile doğru orantılıdır. Şimdilerde, daha az kimsenin eksantrik olmaya cesaret edebilmesi asıl tehlikeyi oluşturmaktadır.

Geleneksel olmayan şeylerin zamanla birer âdet olmaya uygun olup olmadıklarının anlaşılabilmesi için, onlara en geniş hareket alanının sağlanması gerektiğini söylemiştim. Fakat davranış özgürlüğünün ve geleneğe uymanın desteklenmesi, bunların daha iyi davranış biçimlerine ve toplumun kabul edebileceği geleneklerin yerleşmesine imkân verebilecek olmaları değildir. Kendi istediği yolda ve şekilde yaşamayı isteyenler, sadece düşüncedeki üstünlüklerinden dolayı böyle bir şeye hak sahibi olmuş değildirler. Bütün insanların yapı olarak herhangi bir modele göre oluşturulması için bir neden yoktur. Bir kişinin makûl düzeyde sağduyu ve tecrübe sahibi olma şartı ile kendi yaşayışını kendi bildiği gibi düzenlemesi gerekir. Bu yol en iyi düzenleme yolu olduğundan dolayı değil, onun “kendi yolu” olduğu için iyidir. İnsanlar koyun gibi değildir. Üstelik koyunlar bile, ayırt edilemez bir şekilde birbirinin aynısı değildir. Bir adamın kendine uyan bir

²¹ Eksantrikliğin buradaki kullanımı “orjinallik”, “başkalarına benzememek” veya kendine özel bir hâl ve seçkinlik taşıma anlamını içermektedir (Ç. N.).

palto ve bir çift ayakkabı sahibi olması için bile bunların onun ölçülerine göre yapılmış olması gerekir. Ya da kendisine uyanı seçmek için elinde bir depo dolusu bunlardan olmalıdır. Acaba insana bir yaşamı uydurmak, bir paltoyu uydurmaktan daha mı kolaydır? Ya da insanlar fiziksel ve ruhsal olarak birbirlerine, ayaklarının şeklinde olduğundan daha mı fazla benzerler? İnsanların farklı zevklerde olmaları bile onların hepsine bir tek modele göre şekil vermeye kalkışmamak için yeterli bir nedendir.

Farklı kişiler, ruhsal gelişme bakımından farklı şartlara ihtiyaç duyarlar. Nasıl bütün bitki çeşitleri aynı fiziksel ortam ve iklim içinde yaşayamıyorsa, aynı şekilde insanlar da tektip bir ruhsal ortam ve iklim içinde sağlıklı biçimde yaşayamazlar. Bir kişinin karakterinin ve yüksek yönlerinin geliştirilmesine destek olan şeyler, bir başkası için pekâlâ engel oluşturabilir. Aynı yaşam tarzı birisi için sağlam ve sağlıklı bir yaşayış olur. Onun tüm çalışma ve zevk alma özelliklerini en mükemmel bir şekilde ve seviyede tutabilir. Aynı yaşam tarzı bir başkası için, içsel hayatını zedeleyen rahatsız edici bir yük olabilir. İnsanlar arasında zevk duyma ve üzülmeye nedenleri farklı olduğu gibi, değişik maddî ve manevî etkenlerin onlara etki edişinde de büyük farklar vardır. Yaşam şekillerinde bunları karşılayan bir çeşitlilik olmadığı müddetçe ne tam anlamıyla mutlu olabilirler, ne de karakterlerinin elverdiği çapta düşünsel, ahlâkî ve estetik olgunluğa erişebilirler. O hâlde kamunun duyguları söz konusu olduğunda, hoşgörü neden çoğunluk oldukları için sadece onların zevk ve yaşam biçimlerine gösterilsin? Bazı manastır kurumları dışında hiçbir yerde zevk çeşitliliği reddedilmez. Bir kimse kürek

çekmeyi, sigara içmeyi, müzik dinlemeyi, aletlerle spor yapmayı, satranç oynamayı, iskambil oyunlarını veya okumayı suç sayılmaksızın sevebilir ya da sevmeyebilir. Bunları sevenler veya sevmeyenler baskı altına alınamayacak kadar çoktur. Hâlbuki hiç kimsenin yapmadığını yapmakla ya da herkesin yaptığını yapmamakla suçlanan bir kişi, sanki ağır bir ahlâkî suçu işlemişçesine birçok aşılayıcı sözle karşılaşır. İnsanların, kendi saygınlıklarına dokunmadan diledikleri gibi davranma lüksünden biraz yararlanabilmeleri için ya bir ünvanları ya da saygın bir statüleri olmalıdır. “Biraz olsun yararlanabilme” ifadesini tekrar ediyorum. Zira bu yararlanmada çok ileri gidenler, kötileyici sözlerden daha kötü bir şeye uğrama tehlikesi ile karşı karşıya bulunmaktadır. Bu da deli sayılarak mallarına el konulması ve akrabalarına verilmesi tehlikesidir.²²

²² Son yıllarda bazı gerçeklere dayanarak herhangi bir kimse kendi işlerini yönetmeye yetersiz ilân ediliyor ve ölümünden sonra kendi mülkündeki sahipliği ortadan kaldırılabilir. yeter ki, bu konudaki dava masraflarını ödemeye yetecek miktarda malı bulunsun. Masraflar da mülke yükleniyor. Bu tür Durumlarda gerekçelerin şeklinde korkunç bir şey vardır. ilgili kişinin günlük yaşayışı en küçük ayrıntısına kadar gözlenir ve yaşayışında basmakalıp davranış kalıplarına benzemeyen ne bulunursa deliliğin bir kanıtı olarak juri önüne konur. Juri üyeleri tanıklardan daha sıradan ve daha cahil değillerse bile, küçücük insanlardır. Hâkimlere gelince; onlar da insan doğası ve yaşamı hakkında şaşılacak bilgi kıtlığıyla jürileri yanlış yola yöneltirler. Bu tür davalar, bu gibi geliş güzel kişiler arasında, insan özgürlüğü üzerinde beslenen düşünce ve duygunun ne durumda olduğu hakkında ciltlerce kitap dolduracak kadar anlamlıdır. Hakimler ve Jüriler kişiselliğe değer vermek veya bireyin kendi yargı ve eğilimlerine göre beğendiği gibi davranma hakkına saygı göstermek şöyle dursun, akli başında bir insanın böyle bir özgürlük isteyebileceğini bile kabul etmezler. Eskiden, dinsizlerin yakılması önerildiği zaman, acıma sahibi kimseler onları yakacak yerde akıl hastanesine koyma düşüncesini önerdi. Bugün de aynı şeyin yapıl-

Kamuoyunda, bireyselliğe karşı garip bir şekilde hoş-görüsüz olmak gibi bir eğilim vardır. İnsanların genel ortalamasında sadece düşüncelere karşı değil, aynı zamanda temayüllere karşı da mutedil olma gibi bir özellik görmekteyiz. Onlarda, kendilerini alışılmışın dışında bir şeyi yapmaya yöneltecek kadar güçlü zevk ve istek asla yoktur. Bu yüzden de böyle zevk ve istekleri olanları anlamıyorlar. Bu gibi kimselerin hepsini, tepeden bakmaya alışık oldukları yabancılar ve taşkınlar sınıfına sokuyorlar. Şimdi genel olarak bu olguya ek olarak, bir de ahlâkın düzeltilmesi için güçlü bir hareketin başladığını tasavvur edelim. Neyle karşılaşacağımız bellidir. Bugünlerde böyle bir akım başlamıştır bile. Fiilen, aşırıları bezdirmek ve düzenli davranışları çoğaltmak adına çok şey yapılmaktadır. Oysa diğer ülkelerde öyle bir insan severlik ruhu esmektedir ki, bu anlayışın uygulamaya konması için insanımızın ahlâk ve sağduyuca düzeltilmesi gerekmektedir. Günümüzde bu tür eğilimleri, başka bir deyişle halka genel davranış kuralları koymak ve herkesi belirlenen standartlara uydurmak için harekete geçme eğilimleri önceki dönemlere kıyasla çok daha artmıştır. Bu standartlar ise, doğrudan veya dolaylı olarak hiçbir şeyi şiddetle istememekten ibarettir. Başka bir deyişle bu standartlara göre ideal olan karakter, belirgin hiçbir karaktere sahip olmamaktır. Bu da insan tabiatının belirgin bir şekilde göze çarpan ve kişiyi sıradan insanlardan kurtaran yanını, tıpkı bir Çinli kadının ayağını cendereye sokup sakat etmesi gibi, başka bir işe yaramamaktadır.

diğini ne yazık ki görmekteyiz. yapanların da din adına zulmetmek yerine, Hristiyanlığa yaraşır bir yol uyguladıkları için kendi kendilerini alkışladıklarını ve dinsizlerin bu yolla hak ettiklerini bulduklarına sevindiklerini görüyoruz.

Mevcut standartlar, arzuya şayan olan ideallerin yarısını dışladığı zaman geriye kalan yarısını da aslında bozmuş olmaktadır. Vicdanlı bir iradeyle sınırlı olan güçlü akıl ve duygu tarafından yönlendirilen güçlü enerjiler yerine, bu tür standartlar güçsüz duygu ve enerjilere yol açarlar. Bunlarda akıl ve irade gücü olmadığı için görünürde kuralla uygun gibi görünürler. Maalesef enerji dolu insanlar daha şimdiden tarihe karışmaktadırlar. İş alanı dışında, bugün bu ülkede enerji için açık bir kapı hemen hemen kalmamıştır. Hiç olmazsa bu alanda harcanan enerjiyi de önemsemek lâzımdır. Bir miktar enerjinin hayır işleriyle ilgili meraklara harcandığını görüyoruz. Hayır, işleriyle ilgili bir merak olsa da, bu, genelde küçük çapta bir şeydir. Bugün İngiltere'nin büyüklüğü artık hep kolektiftir. Birey olarak küçük olan bizler, herhangi bir şey konusunda ancak bir araya gelme geleneğimiz sayesinde yetenekli görünüyoruzdur. Bizim bu tür davranışımız, ahlâkçı ve hayırseverlerimizi epey hoşnut etmektedir. Şunu unutmayalım ki, İngiltere'yi bugünkü İngiltere yapanlar bunlardan farklı insanlardı. Gerilemesini önlemek için de başka tür insanlara ihtiyaç olacaktır.

Geleneğin istibdadı, insanlığın ilerlemesinin karşısına her yerde dikilen bir engeldir. Şartlara göre bazen özgürlük ruhu, bazen de ilerleme veya reform ruhu denen şey geleneklerden daha üstün olduğu için, gelenekler bunları birer hasım olarak kabul eder. Şunu göz önünde bulundurmak gerekir ki, reform ruhu her zaman bir özgürlük ruhu olmayabiliyor. Çünkü reform, bazen isteksiz bir halka zorla kabul ettirilme yoluna gidebilir. Özgürlük ruhu

böyle girişimlere karşı koyduğu oranda reform karşıtlarıyla geçici bir şekilde uyuşabilir; fakat şu da bir gerçektir ki gelişmenin tek şaşmaz ve sürekli kaynağı özgürlüktür. Özgürlük sayesinde ne kadar birey varsa o kadar bağımsız reform merkezleri var demektir. Bununla birlikte ilerlemeci anlayış, hem özgürlük hem de gelişme sevgisi olarak boyunduruktan kurtulmayı gerekli gördüğü için, geleneğin nüfuzuna düşmandır. Bu ikisi arasındaki çatışma insanlık tarihinin en önemli ilgi konularından birini oluşturagelmıştır. Gerçeği söylemek gerekirse geleneğin istibdadı dünyanın birçok yerinde tam olarak yerleştiği için dünyanın büyük bir kısmının tarihi yoktur. Bütün Doğu'da durum böyledir. Orada gelenek, her konuda başvurulacak nihaî mercidir. Hak ve adalet buralarda geleneğe uyum anlamı taşır. İktidarın verdiği kudret ile sarhoş olmuş bir zorbanın dışında hiç kimse törelere karşı durmayı aklından geçiremez. Sonucunu da görüyoruz. Bu milletlerde bir zamanlar orijinallik varolmuş olmalıdır. Zira kalabalık nüfuslu bu milletler, bir zamanlar ilim irfan sahibi olmanın yanında sanatsal alanda da önemli gelişmelere imza atmışlardır. O zamanlar dünyanın en büyük ve en kudretli milletleri bunlardı. Şimdi nerededirler? Ataları görkemli saraylara ve göz kamaştırıcı mabetlere otururlarken, kendileri bugün ataları bir zamanlar ormanlarda dolaşan kabilelerin tebaası veya bağımlısı durumuna gelmişlerdir. Geleneğin etkisi onların atalarının üzerinde mutlak değildi; özgürlük ve ilerleme ahenkli bir birliktelik oluşturmuştu.

Görünüşe bakılırsa bir millet, belli bir süre için ileri düzeyde bir millet olabilir; ancak sonra durur. Peki böyle bir millet ne zaman durur? Bu sorunun cevabı çok açıktır:

Bireyselliği bir kenara bıraktığı zaman. Eğer buna benzer bir değişiklik Avrupa milletlerinin de başına gelirse, bu tamamıyla aynı şekilde olmayacaktır. Bu milletleri istibdadı ile tehdit eden gelenek duraklama değildir. O sivrilmeyi yasaklayabilir, ama değişmeyi ortadan kaldıramaz; yeter ki hepsi birden değişsin. Atalarımızın değişmez giysilerini bir kenara attık; hâlâ herkes başkalarının giyindiği gibi giyinmek zorundadır. Ama moda yılda bir iki kez değişebilir. Böylece biz, bir değişiklik olduğu zaman, bunun bir güzellik ya da elverişlilik düşüncesinden ileri gelmesine değil de salt değişiklik için değişiklik olmasına dikkat ediyoruz. Çünkü aynı güzellik veya münasip olma düşüncesi herkese birden aynı anda gelemes. Aynı şekilde herkes tarafından başka bir zamanda da aynı anda terk edilmez. Fakat biz, değişebilir olduğumuz kadar ilerlemeciyiz de. Mekanik alanda sürekli yeni buluşlar yapıyoruz; yerlerine daha iyileri gelinceye kadar onları koruyor ve kullanıyoruz. Siyasette ve eğitimde yenilik için can atıyoruz. Hatta ahlâk alanındaki reform düşüncemiz, başkalarını kendimiz kadar iyi olmak için kandırmaktan ve zorlamaktan ibaret kalmasına rağmen ahlâk alanında bile değişiklik için çırpınıyoruz. Toplum olarak karşı çıktığımız şey ilerleme değildir. Aksine dünyaya gelen insanların en ilerileri olmakla övünüyoruz. Bizim toplum olarak savaş açtığımız şey bireyselliktir. Herkesi birbirimizin aynısı yaptığımızda harikalar yarattığımızı sanacağız. Bir şahsın bir diğerine benzememesi, bizi bunlardan birinin eksik diğerinin ise üstün olduğu anlayışına götürüyor. Bundan dolayı iki tarafın iyi yönlerini birbiriyle karıştırdığımızda daha iyi bir şey elde edeceğimizi sanırız.

Bizim açımızdan uyarıcı bir örneği Çin’de görüyoruz. Çinliler bazı yönlerden çok yetenekli ve zeki bir millettir. Bunun nedeni onların çok eski bir dönemde, hakikaten çok iyi olan geleneklere sahip olmalarıydı. Bu da Avrupalı ölçülere göre kendilerine filozof unvanı verilmesi gereken kişilerin eseri idi. Onlar aynı zamanda, sahip oldukları akıl düzeyini imkân nispetinde herkesin zihnine nakşeden; şeref ve iktidar mevkilerine liyakati en fazla hak edenlerin gelmesini sağlayan tekniklerin mükemmelliği ile de dikkat çekmektedirler. Ebette bunu yapan insanlar beşeri ilerlemenin sırrını keşfetmişlerdir. Böyle olunca da kendileri dünya hareketinin hep öncüleri olarak kalmalı idiler. Hâlbuki aksine, Çinliler duraklama devrine girmiş, binlerce yıl bu şekilde yerlerinde saymışlardır. Şayet günün birinde daha iyi bir duruma geleceklerse bu, maalesef yabancıların eliyle olacaktır. Bugün İngiliz hayırseverlerinin harıl harıl çalışarak başarmaya çalıştığı şeyi (milletin tümünü birbirinin aynısı yapmak ve hepsinin düşüncelerini ve davranışlarını aynı esas ve kurallarla yönetmek), Çinliler her türlü umudun üzerinde başarmışlardır. Modern kamuoyu sistemi, Çin’de bir zamanlar hâkim olan örgütlü eğitim ve siyaset sisteminin örgütsüz bir şeklinden ibarettir. Şayet bireysellik bu boyunduruğa karşı varlığını başarılı bir şekilde koruyamazsa Avrupa, tarihsel birikimine ve Hıristiyanlığına rağmen ikinci bir Çin olmaya doğru gidecektir.

Avrupa’yı şimdiye kadar böyle bir akıbetten korumuş olan şey nedir? Avrupa milletler ailesini insanlığın duraklayan bir parçası olmak yerine, iyileşmeye doğru giden bir parçası hâline getiren şey nedir? Bunu yapan şey, hiç kuşkusuz onlardaki üstün mükemmellik değildir. Şayet böyle

bir mükemmellik varsa, bu da sebep olarak değil sonuç olarak var olmuştur. Karakter ve kültür çeşitliliği Avrupalı milletlerin dikkate değer olan özelliğidir. Avrupa'daki bireyler, sınıflar ve milletler birbirlerinden son derece farklı olagelmışlerdir. Her biri, değerli bir şeye götüren değişik yollar açmışlardır. Her ne kadar her çağda farklı yollar-
dan gidenler birbirlerine karşı hoşgörüsüz olmuş, her biri diğerlerini kendi yolundan yürümeye zorlayabilmişse de, birbirlerinin gelişmelerini baltalama girişimleri nadiren başarı sağlamıştır. Zamanla her biri diğerlerinin önermiş olduğu iyi şeyleri kabul etmek zorunda kalmışlardır. Avrupa, kanaatimce, ilerlemeci ve çok yönlü gelişmesini tamamen yolların çokluğu özelliğine borçludur. Fakat geçmişe göre, Avrupa şimdiden bu yararı epeyce kaybetmiştir. Ne yazık ki Çinlilerin herkesi birbirinin aynısı yapma idealine doğru kararlı bir şekilde ilerlemektedir.

Tocqueville, son önemli eserinde, bugünkü Fransızların birbirlerine ne kadar çok benzediklerine dikkat çekiyor. Aynı düşünce çok daha büyük ölçüde İngilizler hakkında da ileri sürülebilir. Daha önce aktarmış olduğum eserinin bir bölümünde Wilhelm von Humboldt, insanları birbirine benzemez kılmak için iki şeyin, yani özgürlüğün ve koşulların çeşitliliğinin mutlaka gerekli olduğunu söylemekteydi. Bu iki şarttan ikincisi bu ülkede ne yazık ki her gün azalmaktadır. Çeşitli sınıf ve bireylerin çevresini saran ve onların davranışlarına şekil veren ortam ve koşullar günden güne birbirine daha çok benzer duruma gelmektedir. Eskiden, çeşitli tabaka, çevre, ticaret ve mesleklerin üyeleri farklı dünyalarda yaşarlardı. Şimdi ise büyük bir oranda aynı dünyada yaşıyorlar. Eskisine oranla,

aynı şeyleri okuyor, aynı şeyleri dinliyor, aynı şeyleri görüyor ve aynı yerlere gidiyorlar. Umutları, korkuları aynı; hak ve özgürlükleri aynı ve bunlara sahip çıkmak için ellerindeki araçlar da yine aynıdır. Bazı alanlarda farklılık görülmekle birlikte, kaybolup gidenlerin yanında çok küçük kalmaktadır. Aynılaştırma (benzeştirme) hâlâ devam etmektedir. Çağımızın bütün siyasî programları, aşağıdakileri yükseltmeye, yukarıdakileri de aşağıya indirmeye çalışarak bu durumu ilerletmektedirler. Eğitim, insanları ortak etkilerin altına soktuğu ve insanların benzer olayların ve duyguların genel çerçevesi içine girmesini sağladığı için, eğitim imkânındaki her genişleme bu durumu daha ileri götürmektedir. Uzak yerlerde oturanları birbirine kişisel ilişkiye geçirmekle, bir yerle diğer yer arasında hızlı yer değiştirme akınını devam ettirmekle, kısaca ulaştırma araçlarındaki her düzelme ile aynılaştırma durumu daha da gelişmektedir. Ticaretin ve üretimin artışı benzeşme düzeyini geliştirmektedir. Çünkü kolaylıkların yararları bu anlamda daha geniş bir çevreye yayılıyor. Çok istenen şeyleri, hatta en yükseklerini bile kamunun rekabetine açıyoruz. Böylece yükselme isteği artık belirli bir sınıfa ait olmaktan çıkarak bütün sınıfların niteliği olmaya başlıyor.

İnsanlar arasındaki benzeşmeden daha ciddi bir sorun da kamuoyunun, ülkemizde ve diğer özgür ülkelerde devlet içinde tam olarak yerleşmiş olmasıdır. Buralarda konuşlanan kimselere, eskiden kalabalığın düşüncesine kulak asmama imkânını veren çeşitli toplumsal yüksek mevki, makam ve dereceler vardı. Bunlar aşama aşama tasfiye edildikçe ve halkın (bazen isabetli olabilen tercihlerine rağ-

men) karşısında durma düşüncesi siyasetçilerin zihninden silindikçe düşüncede çoğunluktan ayrılmanın dayanabileceği hiçbir toplumsal dayanak kalmıyor. Toplumda çoğunluğun nüfuzuna karşı duracak, umumun düşünce ve eğilimlerine uymayan düşünce ve eğilimleri himayesi altına alacak dişe dokunur bir kuvvet maalesef kalmıyor.

Tüm bunların bir araya gelmesi bireyselliğe düşman büyük bir etki yığını oluşturuyor. Bireyselliğin, bunun karşısında nasıl bir dikiş tutturabileceğini kestirmek kolay değildir. Halkın kafası çalışan kesimine bireyselliğin kıymeti anlatılmadıkça bireysellik, konumunu maalesef giderek artan bir güçlkle muhafaza edebilecektir. Bireyselliğin tutması için halkın bu kesimine, düşünceler arasında farklılıkların bulunmasının, kendi düşüncelerine uymasa dahi daha iyi sonuç vereceğini anlatmak lâzım. Eğer bireysellik hakkı bir dava olarak savunulacaksa, bunun insanların birbirlerine zorla benzetilmesi yönündeki çabalar sonuçlanmadan yapılması gerekir. Saldırıya karşı bir savunmanın başarıyla sonuçlanması, ancak ilk aşamalarda olur. Herkesin bize benzemesi gerektiği yolundaki iddia beslendiği şeyle büyür. Eğer insanlar buna zamanında karşı koymayıp, hayatın tekdüze bir seviyeye çekilmesine kadar beklerlerse, bu tekdüzelikten ayrılanların inançsız, ahlâksız hatta canavar ve doğaya karşı gösterileceği bir dönem kaçınılmaz olarak gelecektir. İnsanlar, bu durumda çeşitliliği artık hayal bile edemez olurlar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMUN BİREY ÜZERİNDEKİ OTORİTESİNİN SINIRLARI

Bireyin kendi üzerindeki hakimiyetinin uygun sınırı nedir? Toplumun otoritesi nerede başlar? İnsan hayatının ne kadarı bireyin kendisine, ne kadarı topluma ayrılmalıdır?

Şayet birey ve toplumdan her biri kendilerini ilgilendiren hususlara sahip olurlarsa, her biri kendine uygun payı almış olur. Hayatın, bireyi ilgilendiren belli başlı kısımları bireye, toplumu ilgilendiren kısmı da topluma ait olmalıdır.

Her ne kadar toplum, bir sözleşmeye dayanmasa ve bir sözleşmeye göre hak ve yükümlülükleri net biçimde tanımlamasa da, toplumsal korumaya kavuşmuş olan

her birey elde ettiği bu faydaya karşılık bir borç altına girmekte ve toplum hâlinde yaşamanın bir gereği olarak o toplumdaki diğer bireylere karşı belli bir yükümlölük altına girmektedir. Bu yükümlölük öncelikle bir başkasının çıkarlarına, daha doğrusu ya açık bir kanun hükmü ile ya da zımnî bir anlaşma ile bir hak olarak kabul edilmesi gereken bazı çıkarlarına zarar vermekten kaçınma şeklinde ortaya çıkar. İkinci olarak, toplumu veya üyelerini zarardan ve hırpalanmaktan korumak için tercih edilen çalışmalardan ve fedakârlıklardan her şahıs kendi payına (hak ve adalete uygun bir esasa göre tespit olunacak hissesine) düşene katlanmalıdır. Bunları, gereği gibi yerine getirmekten kaçınmaya kalkışanlara, toplum ne pahasına olursa olsun bu hareket biçimlerini zorla yaptırma hakkına sahiptir. Kaldı ki, toplumun bütün yapabileceği bundan ibaret de değildir. Bir şahsın eylemleri başkalarının anayasal haklarından herhangi birini ihlâl edici bir boyuta ulaşmadan da yine onlara zarar verici olabilir veya onların mutluluğunu gerektiği kadar gözetmeyebilir. Bu takdirde zarar veren kişi, kanun tarafından olmasa bile kamuoyu tarafından hak ettiği şekilde cezalandırılabilir.

Bir kimsenin gerçekleştirdiği en küçük bir davranış, başkalarının çıkarına zarar vermişse toplumun buna müdahaleye hakkı vardır. Toplumun bu müdahalesiyle kamunun mutluluğunun sağlanmış olup olmayacağı tartışmaya açık bir konudur. Ancak bir kimsenin davranışı, kendisinden başka hiçbir kimsenin çıkarına dokunmamış veya ancak başkalarının arzu etmesi hâlinde çıkarına dokunacak ise (olaya dahil olan kişilerin her birinin ergin ve yaptığı işin mahiyetini kavrayabilecek bir zeka seviyesine

sahip olması durumunda) böyle bir konuyla uğraşmaya gerek dahi yoktur. Bütün bu gibi durumlarda o hareketi yapma ve neticelerine katlanma konusunda yasal ve toplumsal anlamda tam bir özgürlük olmalıdır.

Bu düşüncenin, bencilliği ve umursamazlığı esas alan ve insanoğlunun bizzat kendi çıkarı için içine girmedikçe hayatta birbirlerinin hareketlerine hiç karışmamaları ve başkalarının iyilik ve mutluluğu ile ilgilenmemeleri gerektiğini ileri süren bir doktrin olduğunu zannetmek yanlış olur. Başkalarının iyiliğini korumak için fedakâr çabaların azalmasına değil, artmasına daha çok ihtiyaç vardır. Fakat insanları bu fedakâr çabaların kendi iyiliklerine olduğuna inandırmak için ne hakikî, ne de mecazî anlamda bir kamçı veya kırbaça ihtiyaç vardır. Bunlar önem itibarıyla toplumsal faziletlerden hemen sonra gelirler. Dolayısıyla, her ikisinin geliştirilmesi aynı oranda eğitime bağlıdır. Ancak eğitim de cebir yoluyla gerçekleştirilebileceği gibi, kanaat uyandırma ve ikna yoluyla da olabilir. Eğitim devri geçince kişisel faziletler ancak ikna yolu ile zihinlere yerleştirilmelidir. İnsanlar iyiyi kötüden ayırt etmek için birbirlerine yardım etmekle ve iyiyi tercih edip kötüden kaçınmaya birbirlerini teşvik etmekle yükümlüdürler. Sahip oldukları yüksek özellikleri daha etkili kullanma ve duyguları ile gayelerini akılsız bir biçimde aşağılık konular yerine daha akıllı ve insanı yücelten konulara yönelmeye teşvik etmelidirler.

Ancak ne tek bir kimse ne de birden çok kişiden oluşan bir topluluğun yetişkin bir insana hayatını (sonuçları kendisine ait olmak üzere) istediği gibi tanzim edemeyeceğini söyleme yetkisi vardır. Kendi mutluluğu ile en çok

ilgili olan, o kişinin bizzat kendisidir. Kuvvetli kişisel sevgiler dışında, herhangi bir kimsenin onun mutluluğuna göstereceği ilgi kendi ilgisi ile mukayese edildiğinde hiç seviyesinde kalır. Toplumun bir birey olarak ona göstereceği ilgi kısmî ve dolaylıdır. Hâlbuki en sıradan bir erkek veya kadın kendi duygularını, içinde bulunduğu durum ve şartları bilme konusunda başka herhangi bir kimsenin sahip olabileceğinden daha fazla imkâna sahiptir. Bireyin yalnızca kendisini ilgilendiren konularda toplumun, o kişinin düşünce ve mülâhazalarını hükümsüz kılacak ölçüde işe karışması yalnızca genel varsayımlara dayanabilir. Bunlar ise tamamiyle yanlış olabilir. Doğru bile olsalar, bu genel varsayımların bireysel durumlara (konuya dışarıdan bakıp işin içyüzünü bilmeyen kimseler tarafından) yanlış tatbik edilme ihtimâli doğru tatbik edilme ihtimâline eşittir. Dolayısıyla bireysel olarak kalması gereken alan, beşerî faaliyetlerin bu kısmına aittir. İnsanların birbirleriyle ilişkilerinde herkesin ileride ne ile karşılaşacağını bilmesi için ekseriyetle genel kurallara riayet edilmesi zarureti vardır. Ancak her şahsın yalnız kendisini ilgilendiren konularda kendi göbeğini kendi kesme hakkı vardır. Herhangi bir kimseye, bir şeyi muhakeme edip değerlendirebilmesine yardımcı olmak amacıyla öneri niteliğinde bazı düşünceler aktarılabilir. Fakat son kararı verecek olan kişinin kendisidir. Bütün bu öğüt ve uyarılara rağmen o kişinin işlemesi muhtemel hatalar, başkalarının onun iyiliğine olduğunu düşündükleri şeyler konusunda onu zorlamaktan kaynaklanacak olumsuz sonuçların yanında çok hafif kalır.

Bununla, başkaları bir kimseyi değerlendirirken ona ne gözle ve hangi duygularla bakacaklarını belirlemede

o kişinin meziyet ve kusurlarını dikkate almamalıdır demek istemiyorum. Bu ne mümkün olan ne de arzu edilen bir şeydir. Kişinin, kendi hayrına olacak özelliklerin herhangi birinde öne çıkması elbette bir hayranlık nedeni-
dir. İnsan, tabiatının ideal anlamda olgunlaşması yolunda mesafe katetmiş olur. Ancak bir de onun bu iyi özellikler yönüyle eksiklikleri olduğunu düşünelim. Bu durumda hayranlık duygusu, yerini tam aksi duygu ve düşüncelere bırakır. Gafilliğin ve zevksizliğin de bir derecesi vardır. Her ne kadar bu durum o kişiye kötü davranmayı haklı kılmasa da, zaruri olarak o kişiden hoşlanılmama ve daha aşırı hâllerde o kişinin hor görülmesi sonucunu doğurur. Bir kimsenin kendisi hakkında bu tür olumsuz duygular uyandırmaksızın, bunların tersi olan özelliklere gerçek anlamda sahip olabilmesi neredeyse imkânsızdır. Kimseye zarar vermemekle birlikte, bir kimse öyle davranabilir ki, bizi kendisini bir gafil veya düşük seviyede biri olarak düşünmeye ve kendisine karşı böyle bir duygu beslemeye mecbur eder. Bu düşünce ve his, kendisinin sakınmayı tercih edebileceği bir durum olduğuna göre onu önceden ikaz etmek, kendisini karşı karşıya bıraktığı herhangi bir nahoş sonucu haber vermek kadar ona iyilikte bulunmak anlamına gelir. Günümüzde bu olumlu aracılık, hâkim nezaket anlayışının çerçevesini aşan bir serbestlikle yapılabilse ve bir kimse nezaketsiz ve haddini bilmez olarak algılanmadan bir diğerine onun hatalı olduğunu açıkça söyleyebilmiş olsa çok iyi olurdu.

Aynı şekilde bizim, muhtelif vesilelerle, bir kimse hakkında olumlu olmayan düşüncelerimize uygun davranmaya (onun bireyselliğine baskı yapmak için değil, kendi

bireyselliğimizi kullanma yönüyle) hakkımız vardır. Örneğin onun dostluğunu aramak zorunda değiliz. Bundan kaçınmak, bunu bir gösteriye çevirmemek kaydıyla hakkımızdır. Çünkü bize en uygun gelen, arkadaşlık çevresini seçmek hakkımızdır. O kişinin hâli ve konuşmalarının arkadaşlık ettiği kişilere zarar verme ihtimâli olduğunu gördüğümüzde bu kişileri dikkatli olmaları hususunda uyarmak hakkımız olduğu gibi, bu bir görev olarak da görülebilir. Onun ıslahına yönelik olanlar dışında, yapıp yapmama bizim tercihimize kalmış olumlu aracılıklarda başkalarını ona tercih edebiliriz. Bu gibi durumlarda, bir insan doğrudan doğruya yalnız kendisini ilgilendiren hususlardan dolayı başkaları tarafından cezalandırılma durumunda kalabilir. Fakat o bu cezaları, kasten veya ceza olsun diye çarptırıldığı için değil, sadece kusurlu davranışlarının doğal ve kendiliğinden ortaya çıkan sonuçları olarak çeker.

Hırçnlık, dik-kafalılık ve kendini beğenmişlik eden (dengeli davranmayan) zarar verici alışkanlıklardan kendini kurtaramayan, duygulu düşünceli insanların zararına hayvanca zevkler peşinde koşan bir kimse, başkaları tarafından aşağılanmayı göze alıp onların takdirine mazhar olamayacağını bilmelidir. Böyle bir durumdan şikâyet etmeye hiçbir hakkı yoktur, meğerki toplumsal ilişkilerinde özel bir mükemmellekle onların yakınlıklarını hak etmiş olsun ve böylece onların yardımlarına lâyık olduğunu ispatlasın. O kişinin kendine karşı olan kusurları buna zarar vermeyecektir.

İddia ettiğim şey şudur: Bu gibi soğuk muamelelere, bir kişi ancak kendi hareket veya karakterinin yalnız kendi çıkarına dokunan ve başkalarının kendisi ile olan ilişkile-

rindeki çıkarlarına dokunmayan kısmı için maruz bırakılmalıdır. Başkalarına zarar veren eylemler ise başka türlü davranmayı gerektirir. Başkalarının haklarına tecavüz, bir şahsın sahip olduğu hakları kötüye kullanarak başkalarını bir kayba veya zarara uğratması, başkalarıyla ilişkilerinde yalan ve hileye başvurması, hâkimiyetini dürüstlüğe ve hakkaniyete aykırı şekilde kullanması, hatta onları zarardan koruma hususunda bencilce bir kaçınma şeklindeki davranışlar reddedilmeye ve bazı vahim durumlarda da ahlâkî müeyyideler uygulanmasına yol açarlar. Sadece davranış ve eylemler değil, sonuç itibarıyla yukarıda sayılan sonuçları doğurabilecek eğilimler de tam anlamı ile ahlâk dışı olup tasvip edilecek, onaylanacak davranışlar değildir. Hatta bu onaylamama nefrete kadar varabilir. Gaddarca davranış eğilimi, kötü niyetlilik ve kötü huyluluk, ihtirasların en anti-sosyal ve iğrenç olan kıskançlık, riyakârlık ve samimiyetsizlik, yeterli sebep yokken hemen parlayıp öfkeleniverme ve tahrikle orantılı olmayan bir öfkeye kapılma, başkalarına tahakküm etme arzusu, nimetlerden kendi hissesine düşenden fazlasını kapma isteği (Yunanca tabiri ile $\pi\lambda\epsilon\omicron\nu\epsilon$ g'ia),²³ başkalarını aşağılamak-tan haz duyan kibirlilik, kendini ve kendisi ile ilgili şeyleri diğer şeylerden daha önemli sayan ve ilgili olduğu her konuda hep kendine yontarak karar verme biçimindeki bencilce davranış, bütün bunlar birer ahlâkî eksiklik olup kötü ve iğrenç ahlâkî karakterler olarak ortaya çıkarlar. Bunlar, daha önce sözü edilen bireylerin kendilerine ait olan kusurlara benzemezler. Bunlar az veya çok bir gaflete veya

²³ $\pi\lambda\epsilon\omicron\nu\epsilon$ g'ia (poleoneia) servet kazanma konusunda sahip olunan hırs, tamahkârlık ve açgözlülüktür.

kişisel onur ve haysiyet yoksunluğuna işaret edebilirler. Ama başkalarına karşı bir görev ihlâli niteliği kazandıkları zaman, işte ancak o takdirde ahlâken onanmayacaklardır. Çünkü birey, başkalarının hatırı için kendine dikkat etmekle mükelleftir. Kendimize karşı görevlerimiz olduğu söylenen şeyler, belli şartlar tarafından başkalarına karşı da birer görev hâline getirilmedikçe sosyal açıdan zorunlu davranışlar değildir. “Bir kimsenin kendisine karşı olan görevi” deyiimi öngörülü olmaktan daha fazla bir anlam kazanırsa, kişinin kendisine saygısı veya kendisini geliştirmesi demektir. Hiç kimse bunların hiçbirisi için kendi hemcinslerine hesap vermekle yükümlü değildir. Çünkü bunların herhangi birisi için başkalarına hesap vermeye mecbur tutulmak insanlığın hayrına değildir.

Öngörülü davranma veya kişisel onurunu korumadaki kusurundan dolayı, bir kimsenin karşı karşıya kalacağı itibar kaybı ile başkalarının haklarını ihlâlden dolayı uğrayacağı lânet arasındaki fark sadece lâftan ibaret bir fark değildir. O kişiye karşı hem duygularımızda hem de hareketlerimizde (o kişi ister kendisini kontrol etmeye hakkımız olduğunu düşündüğümüz, isterse kontrol etmeye hakkımız olmadığını bildiğimiz şeylerde hoşumuza gitmesin) büyük bir fark doğar. Eğer hoşumuza gitmiyorsa bunu açığa vurabiliriz ve hem hoşumuza gitmeyen şeylerden hem de kişilerden uzak durabiliriz. Ama bundan dolayı kendimizi onun hayatını zehir etmeye memur edilmiş kişi olarak da görmemeliyiz. Düşünmeliyiz ki o, hatasının bütün cezasını zaten çekmektedir veya çekecektir. Kötüye dalmak suretiyle hayatını heder ediyorsa, biz de o hayatı daha fazla heder etme sev-

dasına düşmemeliyiz. Onu cezalandırmak isteyecek yerde, kendi hareketinin, onu içine düşürebileceği kötülüklerden nasıl korunabileceğini ya da kurtulabileceğini göstererek onun cezasını hafifletmeye gayret etmemiz gerekir.

O bizim için bir merhamet konusu, belki de bir hoşlanma konusu olabilir; fakat bir hiddet veya hınç konusu değildir. Biz ona toplumun bir düşmanı gibi davranmayacağız. Eğer onunla ilgilenmek veya meşgul olmak suretiyle iyilikçi bir müdahalede bulunmuyorsak, kendimizi yapmaktaki haklı göreceğimiz en fena şey, nihayet onu kendi hâline terk etmektir. Fakat o, insan kardeşlerini, tek tek veya toplu olarak, himaye için gerekli olan kuralları çiğnemişse iş çok başka türlü olur. Bu durumda onun eylemlerinin kötü neticeleri bizzat kendine değil, başkalarındadır. Ve toplum, bütün kendi üyelerinin koruyucusu sıfatıyla, ona karşılık vermeli. Ona açıkça ceza amacı ile ceza vermeli, bunun yeterince şiddetli olmasına dikkat etmelidir. Bu durumların birinde, söz konusu olan birey, mahkememiz huzurunda bir suçludur ve biz onu yalnızca mahkeme etmeye değil; aynı zamanda, verdiğimiz kararı da, şu veya bu şekilde uygulamakla görevliyiz. Diğer durumda ise, o kimseyi herhangi bir ıstıraba uğratmak bizim işimiz değildir. Yalnız şu var ki, ona kendiışlerinde müsaade ettiğimiz aynı serbestliği bizim de kendiışlerimizi düzenlemede kullanırken ona geçici olarak verebileceğimiz acı bunun dışındadır.

Bir şahsın hayatının yalnız kendisini ilgilendiren kısmı ile başkalarıyla ilgili olan kısmı arasında burada işaret edilen farkı birçok kimse kabul etmeyecektir. “Bir toplum üyesinin hareketinin herhangi bir kısmı diğer üyeler için

önemsiz bir sorun nasıl olabilir” diye bir soru akla gelebilir. Hiçbir şahıs toplumdan soyutlanmış değildir. Zararı hiç değilse yakın akrabalarına ve çok defa da onların çok daha ötesine de bulaşabilir. Böyle olmaksızın birisinin kendisine devamlı ve ciddî bir surette zararlı herhangi bir şey yapmasına imkân yoktur. Eğer malına zarar verirse, bu maldan doğrudan doğruya veya dolayısıyla yararlanan kimseleri zarara sokar ve toplumun ortak kaynaklarını, az ya da çok o oranda azaltır. Eğer kendi fiziksel veya zihinsel kabiliyetlerini zarara sokarsa, sadece kendi mutluluğunun herhangi bir kısmı için eline bakan bütün kimselerin başlarına kötülük getirmez. Aynı zamanda, kendisini genellikle hemcinslerine borçlu olduğu hizmetleri gerçekleştiremeyecek hâle getirir ve onların sevgilerine engel olur. Eğer bu tür bir hareket çok sık tekrarlınsaydı, işlenen suçlar için toplumun toplam mutluluğu azaltan başka bir eylemi daha olmazdı. Nihayet denilebilir ki, bir kimse kötülükleri ve gafletleri ile başkalarına doğrudan doğruya bir zararı dokunmasa bile, onlara kötü örnek olarak yine zarar vericidir. Onun hareketini görmek veya öğrenmekle ahlâklarının bozulması veya yanlış yola sapmaları ihtimâli olanların hatırı için de o bireyin kendisini kontrol etmeye mecbur tutulması gerekir.

Ve yine denecektir ki, eğer kötü hareketin sonucunun kötü veya düşüncesiz kimseyle sınırlı kalması mümkün olsaydı bile toplum, buna ehil olmadıkları açıkça belli olan böyle kimseleri kendi kendilerini yönetmede serbest bırakmalı mıdır? Çocuklar ile reşit olmayan bireylerin kendilerine karşı koruma gereği ortadan kalkınca toplum,

aynı şekilde kendi kendilerini yönetmekten aciz bulunan ergenlik çağındaki kimselere de bu korumayı sağlamakla sorumlu olmaz mı? Kumarbazlık, sarhoşluk, iffetsizlik, tembellik ve pislik kanun tarafından yasak edilmiş birçok eylem kadar veya bu eylemlerin çoğu kadar mutluluğa zararlı ve insanın daha iyi bir hâle gelmesine engel teşkil eder. Öyle ise şöyle bir soru sorulabilir: Niçin kanun, uygulama kabiliyeti varoldukça, toplumsal bakımdan da uygun bulundukça bunları yasaklamaya teşebbüs etmesin? Yasanın kaçınılmaz yetersizliğini gidermek için de, kamuoyu hiç değilse bu kötülöklere karşı güçlü bir baskı kurmamalı mı ve bu kötölökleri yaptıkları bilinenlere sert toplumsal cezalar vermemeli mi?

Burada denilebilir ki, bireyselliğı baskı altına alma ya da yaşayışta yeni ve orijinal denemeleri önleme sorunu asla söz konusu değildir. Önüne geçilmeye çalışılan şeyler yalnız, dünyanın kuruluşundan bu güne dek denenip mahkûm edilmiş bulunan ve hiç kimsenin bireyselliğine yararlı ya da uygun olmadığını göstermiş olduğı şeylerdir. Belirli bir zaman ve tecrübe sınırı olmalı ki artık ondan sonra ahlâk ya da sağduyuyla ilgili bir gerçek yerleşmiş sayılabilsin. İstenen şey, kuşakların birbiri ardınca, kendilerinden öncekilerin düşüp öldükleri aynı uçuruma yuvarlanmalarını önlemektir. Bütünöyle kabul ederim ki, bir kimsenin kendine yaptığı zarar ciddî bir şekilde, onların hem sempatileri, hem çıkarları yoluyla, o bireyle aralarında yakınlık bulunanları ve daha az bir derecede olmak üzere de bütün toplumu etkiler. Bu tür bir hareketle, bir kimse bir başka kişiyeye ya da kişilere karşı ayrı ve

belirlenmesi mümkün bir ödevi ihlâl e gitti mi bu durum artık her bireyin kendine ait olan eylemler bölümünden çıkar ve kelimenin tam anlamıyla ahlâkî onaysızlığa tâbi olabilir. Eğer, örneğin, bir kimse ölçüsüzlüğü ya da savurganlığı yüzünden borçlarını ödeyemez duruma gelir ya da bir ailenin manevî sorumluluğunu omuzlarına almış olup da aynı nedenlerden dolayı onları geçindirmek veya eğitmekten aciz duruma düşerse, kınanmayı hak eder ve hatta haklı olarak cezalandırılabilir. Fakat bu onun ailesine ya da alacaklılarına karşı görevini ihlâl etmesinden dolayıdır, yoksa savurganlığından dolayı değil. Eğer onlara tahsis edilmesi gereken kaynaklar, en akıllıca bir yatırım için onlardan başka tarafa kaydırılmış bulunsaydı, ahlâkî suç yine aynı olurdu.' George Barnwell, metresine para tedarik etmek için amcasını öldürmüştür. Fakat bunu kendine bir iş kurmak için yapmış olsaydı, yine asılırdı.

Yine, sık sık karşılaşılan bir durum olarak, kötü alışkanlıklara dadanması yüzünden ailesine ıstırap çektiren bir adam, kabalığından ya da nankörlüğünden dolayı kınanmayı hakeder. Fakat o aslında kötü olmayan alışkanlıkları beslediğinden dolayı da (eğer bu alışkanlıklar onun birlikte yaşam sürdüğü ya da bireysel bağlardan dolayı huzurlarını ondan bekleyen kimselere elem vericiyse) gene kınanabilir. Her kim daha kaçınılmaz bir ödev gereğince zorunlu olmadan ya da göz yumulabilecek bir bencilliğin haklı göstermediği şekilde, başkalarının çıkarlarına ve duygularına genel olarak gereken saygıda kusur ederse, bu kusurundan dolayı ahlâken iyi karşılanmaz. Fakat ne o kusurdan dolayı ne de yalnız kendi şahsına ait olup da onu o kusura uzak-tan uzağa yöneltmiş olabilen yanılğılardan dolayı böyle bir

şeye uğramaz. Aynı şekilde bir kimse, salt kendine ait olan hareketinden dolayı, kendisine düşen belli bir kamu görevini yerine getiremez olursa, toplumsal bir suç işlemiş olur. Hiç kimsenin sadece sarhoş olduğundan dolayı cezalandırılması gerekmez. Fakat bir asker ya da polis memuru görev sırasında sarhoş olduğundan ötürü cezalandırılmalıdır. Özetle, ne zaman ya bir kimseye, ya kamuya belli bir zarar gelirse ya da belli bir zarar tehlikesi varolursa bu durum özgürlük alanından çıkar, ahlâk ve yasa alanına girer.

Fakat bir kimsenin, kamuya karşı herhangi bir görevi ihlâl etmeyen ve kendisinden başka hiç kimseye göze görünür bir zararı dokunmayan davranışları söz konusu olduğunda, toplum bunu insan özgürlüğünün iyiliği için katlanılacak bir sakınca olarak kabul etmelidir. Eğer ergin kişiler kendilerine yeterince dikkat etmediklerinden dolayı bir cezaya çarptırılacaklarsa, bu cezanın onlara toplumsal bir zararı önlemek bahanesi altında verilmesinden, doğrudan doğruya bizzat kendilerinin iyiliği için verilmesini tercih ederim. Bu cezaya, bireylerin topluluğa karşı yükümlü bulundukları faydaları vermek kabiliyetlerini kendi eylemleriyle eksiltmelerine engel olmak gibi bir toplumsal kulp takmaya imkân yoktur. Çünkü toplumun, esasen bireyden zorla almaya hakkının olmadığı faydalar söz konusudur. Buna karşılık sorunu, toplumun zayıf üyelerini, kendi sıradan akla uygun davranış standardına göre yetiştirmek için, onlar akla aykırı bir şey yapıncaya kadar beklemekten ve sonra bundan dolayı onlara yasal olarak veya ahlâken cezalandırılmaktan başka elinde hiç çaresi yokmuş gibi tartışmaya da razı olamam.

Toplum, insanlar üzerinde yaşamlarının bütün ilk yılları boyunca kesin bir etkiye sahip olmuştur. Onların geçirdikleri bütün bir çocukluk ve ergenlik öncesi devresi vardır ki, bu süre boyunca toplum, onları acaba hayatta akla uygun davranışa yetenekli kılabilir miyim diye hep uğraşmıştır. Şimdiki nesil gelecek neslin hem yetişmesine hocalık eder hem de onun bütün durum ve koşullarına egemendir. Gerçi onları mükemmel bir biçimde bilge ve iyi kılamaz. Çünkü kendisinin iyilikte ve bilgelikte acınacak kadar noksanları vardır. Yine, onun en iyi çabalarının, bireyler üzerindeki etkilerine bakınca, her zaman en başarılı sonuçları verdiği de söylenemez. Fakat o pekâlâ şimdi yetişmekte olan nesli, bir bütün olarak, kendisi kadar iyi ve kendisinden de biraz daha iyi yapabilir. Eğer toplum, üyelerinin önemli bir miktarının her işte ve o işin uzak sebeplerini de göz önünde bulundurarak hareket etmekten aciz, saf çocuklar gibi büyümelerine izin verecek olursa, bunun sonuçlarından yine toplum sorumludur. Yalnız bütün eğitim yetkileriyle değil, aynı zamanda benimsenmiş bir düşüncenin otoritesinin kendilerinden muhakeme etmeye en az yetenekli olanların beyinleri üzerinde her zaman sürdürdüğü etkiyle de donanmış bulunan ve kendilerini tanıyanların hoşnutsuzluklarını ya da hor görmelerine uğrayanların üzerlerine çökmesini önlemek mümkün olmayan doğal cezalardan da yardım gören toplum; artık bütün bunların yanında, bir de bireylerin, adalet ve siyaset prensiplerince kararın, sonucuna katlanacak olanlara ait olması gereken kişisel işleri hakkında da emirler çıkarmak ve bunlara zorla itaat ettirmek yetkisine ihtiyacı olduğunu iddia etmesin.

İnsanın davranışına etki etmek için olumlu araçlar yerine kötü araçlara başvurmaktan daha sıkıntı veren, hatta saygınlıktan düşüren bir şey yoktur. Eğer zorla sağduyu veya ılımlılığa yöneltilmeye kalkışılan bireyler arasında, sağlam ve bağımsız karakterlerin yoğrulduğu hamurdan yapılmış kimseler varsa, bunlar boyunduruğa karşı kesinlikle isyan edeceklerdir. Böyle bir kimse başkalarının onu kendiişlerinde kontrol etmeye bir hakları bulunduğuna asla razı olmayacaklardır. Böyle gasp edilmiş bir otoritenin sözünü dinlememek ve onun emrettiği şeyin tam tersini yapmak, kolaylıkla bir yiğitlik ve cesaret eseri sayılmaya başlar. Tıpkı, II. Charles zamanında, Püritenlerin bağnaz ahlâkî hoşgörüsüzlüğünden dolayı çıkan kabalık modasında olduğu gibi, kötülerin ya da kendini bedensel arzulara kaptırmış kimselerin başkalarının gözlerinin önüne koydukları kötü örneklerden toplumu koruma gereği üzerine söylenenler konusunda zararlı bir etkisi olabileceği doğrudur. Fakat bizim şimdi bahsetmekte olduğumuz şey, başkalarına hiç zararı olmadan failin kendisine büyük zarar verdiği varsayılan davranıştır. Ve ben buna inananların bu kötü örneğin, bütünü bakımından, zararlı olmaktan çok faydalı olması gerektiğinden başka türlüünü nasıl düşünebileceklerini anlamıyorum. Çünkü kötü örnek yalnız kötü davranışı değil, aynı zamanda onun ıstırap verici ya da rezil edici neticelerini de göz önüne serer. Eğer davranış haklı olarak sansür edilirse, bütün durumlarda o hareketin yanı sıra, bu sonuçların varlığı da onunla birlikte sansür edilmiş olur.

Fakat bireyin hareket şeklinin özellikle kendine ait olan kısmına toplumun müdahalesi aleyhinde bütün delillerin

en kuvvetlisi, toplumun müdahale etmesi durumunda, büyük bir ihtimâlle, yanlış bir biçimde ve yerinde olmaya-
rak müdahale edeceğidir. Toplumsal ahlâk ve başkalarına
karşı sorumluluk konularında kamunun (yani büyük bir
çoğunluğun) düşüncesi, çoğu kez yanlış olsa da, yine de
doğru olabilir. Çünkü böyle sorunlarda onlardan sadece
kendi çıkarları hakkında herhangi bir hareket biçiminin,
alışkanlık hâline gelmesine izin verildiği takdirde, ken-
dilerine ne şekilde etkisi dokunabileceği üzerine karar
vermeleri istenir. Fakat bireyin kendine ait olan davranış
sorunlarında böyle bir çoğunluk tarafından azınlığa da-
yatılan düşüncenin doğru olması kadar yanlış olması da
ihtimâldir. Çünkü bu durumlarda kamuoyu demek, en iyi
ihtimâlle, bazı kimselerin “başkaları için iyi veya kötü olan
şey” hakkındaki düşüncesi demektir. Bu konuda halk bü-
yük bir ilgisizlikle davranır hareketlerini eleştirmekte ol-
dukları kimselerin zevkini ya da bir şeyin onlar için uygun
olup olmadığını hiç dikkate almaz, yalnız kendi tercihle-
rini dikkate alır. Hoşlanmadıkları herhangi bir davranışı
kendilerine bir zarar gibi kabul eden ve ona kendi duygu-
larına bir saygısızlık diye kızan birçok kimse vardır. Ör-
neğin, bağnaz bir dindarın, başkalarının dinî duygularına
saygısızlıkla suçlandığında “asıl onlar o iğrenç ibadet ve
davranışlarında ısrar ederek benim dinî duygularıma say-
gısızlık ediyorlar” diye karşılık verdiği bilinir. Fakat bir
kimsenin kendi düşüncesi hakkındaki duygusuyla onun
bu düşünceyi taşımasına kızan bir başkasının duygusu ara-
sında denklik yoktur. Bir hırsızın bir para kesesini aşırarak
arzusuyla kesenin sahibinin onun elinde bulundurmamak is-

teği arasında da eşitlik olmadığı gibi. Bir kimsenin zevki de, düşünce ve kesesi kadar kendi özel işidir.

Bütün kesin olmayan sorunlarda bireylerin tercih ve özgürlüğünü rahat bırakan ve onlardan sadece evrensel tecrübenin mahkûm ettiği davranış biçimlerinden kaçınmalarını isteyen ideal bir halk düşlemek herkes için kolaydır. Ama kendi müdahalesine böyle bir sınır koymuş bir halk nerede görülmüştür? Ya da evrensel tecrübeyi halkın hiç umursadığı var mıdır? Kişisel davranışa müdahalesinde, halkın, kendisinden başka türlü davranılmasının büyük suç oluşundan başka bir şey düşündüğü nadirdir. Bu yargılama ölçüsü, iyice gizlenemeyen başka bir kılık altında, bütün ahlâkçılar ile teorisyenlerin onda dokuzu tarafından insanlığa, dinin ve felsefenin emri budur diye sunulmaktadır. Bunlar yol gösterirken sebep göstermiyorlar. Bunların doğru olduklarını; çünkü kendilerinin o şeylerin doğru olduğunu hissettikleri için doğru olduklarını söylüyorlar. Zavallı halk, kendisine verilen bu talimatı uygulamaktan ve iyi ile kötü hakkındaki kendi kişisel duygularını, hele bunlarda oldukça da müttefik iseler, bütün herkes için mecbur kılmaktan başka ne yapabilir?

Burada işaret edilen kötülük yalnız teorik bir kötülük değildir. İhtimâl benden, bu zamanda bu memleket halkının bizzat kendi eğilimlerine, münasebetsiz bir şekilde ahlâk kuralları süsü verdikleri olayları birer birer açıklamam beklenir. Ben şimdiki ahlâk duygusunun sapkınlıkları hakkında bir deneme yazmıyorum ki. Bu öyle lâf arasında açıklanamayacak kadar ağır bir konudur. Böyle olmakla birlikte, benim hayalî kötülüklere karşı setler kurmakla uğraş-

madığımı ve savunduğum prensibin ciddî ve işlevsel önemi olduğunu göstermek için örnekler lâzımdır. Ahlâkî zabıta denebilecek şeyin sınırlarını, bireyin en tartışma götürmez şekilde yasal olan özgürlüğüne tecavüz edilinceye kadar genişletmenin, bütün insanî eğilimlerin en evrensel olanlarından biri olduğunu binlerce örnekle ispatlamak zor değildir.

İlk olarak insanların dince yaptıkları ve özellikle kaçındıkları şeyleri, sırf dinî düşünceleri kendilerinkinden farklı olan kimselerin aynen yapmadıklarından veya bunlardan kaçınmalarından dolayı besledikleri antipatileri bir düşününüz. Oldukça basit bir örnek olarak, Müslümanların nefretine, Hristiyanların domuz eti yemelerinden fazla zehir katan bir şey olmadığını hatırlatalım. Avrupalılar ile Hristiyanların, karın doyurmanın bu özel şekline Müslümanların yapmacık olmayan bir nefretle bakışlarından daha samimî bir nefretle baktıkları az hareket vardır. Bu, ilk başta, onların dinlerine aykırı olan bir davranıştır. Fakat bu durum hiçbir şekilde onların tiksintilerinin ne derecesini ne de çeşidini açıklayamaz. Çünkü onların dinince şarap da haram olup onu içmek bütün Müslümanlarca günah sayılır; ama iğrenç kabul edilmez. Onların “murdar hayvan” etinden iğrenmeleri, pislik düşüncesine karşı içgüdüsel bir antipatiye benzeyen o özel mahiyetidir ki, bir defa duygulara tamamen sindi mi kişisel düşünceleri yüzünden temizlikle hiçbir ilgisi olamayan kimselerde bile daima tahrik edici olarak görünür. Hintlilerde o kadar yoğun olan dinî bilinç duygusu bunun dikkate değer bir örneğidir. Şimdi, çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu bir toplumda, bu çoğunluğun, ülke sınırları içerisinde domuz eti yenmesine izin vermemekte kararlı olduğunu varsayalım.

Bu, Müslüman ülkelerde hiç de yeni bir şey sayılmaz.²⁴ Bu, kamuoyunun ahlâkî otoritesinin meşru kullanımı anlamına mı gelir? Değilse, neden? Domuz eti yeme âdeti böyle bir halk için hakikaten isyan ettirici bir şeydir. Onlar, aynı zamanda bunun Tanrı'nın sevmediği ve yasakladığı bir şey olduğuna da içtenlikle inanmaktadırlar. Yine bu yasağın dinî bir haksızlık diye kınanmasına da imkân yoktur. Başlangıcı dinî mahiyet taşıyabilir, fakat din adına zulmetme teşkil edemez; çünkü kimsenin dini domuz eti yemeyi farz kılmamıştır. Bu yasağı mahkûm etmek için savunulabilecek tek dayanak, bireylerin zevkleri ile kendilerine ait olan işlerine müdahale etmenin kamunun işi olmadığıdır.

Bize daha yakın bölgelere baktığımızda, İspanyolların ekseriyeti, Tanrı'ya Roma Kilisesi'ninkinden başka herhangi bir tarzda tapınmayı, Yüce Tanrı'ya karşı en büyük küfür sayar. Bu bakımdan İspanya topraklarında açıktan yapılan hiçbir ibadet yasal değildir. Bütün Güney Avrupa halkı evli bir keşişe sadece dine aykırı hareket eden değil; aynı zamanda namussuz, edepsiz, kaba ve iğrenç bir adam gözüyle bakarlar. Bu tamamen samimî olan duygular ve bunları Katolik olmayan insanlara zorla kabul ettir-

²⁴ Bombay Zerdüştlерinin olayı tam yerinde olan ilginç bir çrnek tir. İran'lı ateşe taparların kuşağından gelen bu çalışkan ve müteşebbis kabile, Halifelerin önünden anavatanlarından kaçarak Batı Hindistan'a geldiklerinde, Hintli hükümdar bunlara, sığır eti yememek şartıyla müsaade ettiler. daha sonra bu bölgeler islân fatihlerinin hâkimiyeti altına girince, bu fatihler de Zerdüştlere domuz eti yememek şartıyla müsamaha gösterdiler. İlkin otoriteye itaat olan şey, sonradan bir ikinci tabiat haline geldi ve Zerdüştiler hâlâ hem sığır etini hem de domuz etini yemezler. Kendi dinleri emretmemekle birlikte bu çifte sakınma, zamanlamaonların kabilesinin bir âdeti hâlini almıştır. Bilindiği gibi Doğu toplumlarında âdet bir din mesabesindedir (Ç. N.).

me teşebbüsü hakkında Protestanlar ne düşünürler? Hem, şayet insanlar başkalarının çıkarlarıyla ilgili olmayan işlerde birbirlerinin özgürlüklerine karışmakta haklı iseler, bu durumları hangi ilkeye uygun bir şekilde bertaraf etmek mümkün olur? Ya da Tanrı veya insanoğlunun gözünde bir rezalet saydıkları şeyleri ortadan kaldırmak istemelerinden dolayı insanlara kim kabahat bulabilir? Şahsî bir ahlâksızlık sayılan herhangi bir şeyi yasaklamak konusunda, bunun bu âdetleri onlara birer dinsizlik gözüyle bakanların gözlerinin önünden kaldırmak için yapılması durumundan daha güçlü bir kanıt gösterilemez. Din adına işkence yapanların mantığını kabul etmeye razı olarak; “biz başkalarına işkence edebiliriz çünkü hak yolundayız, onlar bize zulmetmemelidirler çünkü batıl yoldadırlar” demedikçe, bize uygulanmasına kaba bir haksızlık diye kızacağımız bir prensibi benimsemekten sakınmalıyız.

Yukarıdaki örneklerle, bizim aramızda imkânsız olan olaylardan alınmışlardır diyerek itiraz edilebilir. Bu ülkede kamuoyunun et yasakları koyması veya ibadet hususunda insanlara müdahale etmesi yahut da onların inanç ve eğilimlerine göre evlenmelerine veya evlenmemelerine karışması ihtimâl dâhilinde değildir denilebilir. Bununla birlikte bundan sonraki örnek, tehlikesini hiçbir şekilde tamamiyle atlamamış olduğumuz bir özgürlüğe müdahaleden alınacaktır. Her nerede Püritenler, New England bölgesinde²⁵ veya Commonwealth zamanında Büyük Britanya’da olduğu gibi yeterince güçlü olmuşlarsa, tüm genel ve hemen hemen tüm özel eğlenceleri; özellikle de

²⁵ Kuzey Amerika’da birkaç eyaletten oluşan bölgenin adı (Sadeleştiren).

müziği, dansı, toplu yarışma ve oyunları veya diğer eğlence toplantılarını ve tiyatroyu yasaklamaya teşebbüs etmiş ve bunda da çok başarılı olmuşlardır. Bu ülkede hâlâ, kendi ahlâk ve din anlayışlarına göre bu eğlenceleri ayıp sayan büyük insan kitleleri vardır. Bu insanların, İngiltere Krallığı'nın şimdiki sosyal ve siyasî durumunda etkili bir kuvvet olan orta sınıfa mensup olduklarından, bir gün parlamentoda çoğunluğa sahip olmaları hiç de imkânsız değildir. Toplumun geriye kalan kısmı, kendilerine izin verilecek eğlencelerin kendilerinden daha bağınaz olan Kalvinistler ile Metodistlerin dinî ve ahlâkî duygularına göre düzenlenmesini nasıl karşılayacaktır? Kesinlikle, toplumun bu saldırgan bağınaz üyelerine, "siz yalnız kendi işinize bakınız" demek istemeyecek midir? Kendilerinin hata saydıkları hiçbir zevki hiç kimsenin tatmaması iddiasında bulunan her hükümete ve her halka söylenmesi gereken şey de işte budur. Fakat iddianın esası kabul edilirse, çoğunluğun ya da ülkede daha ağır basan kuvvetin anlayışı içinde uygulanmasına hiç kimse makûl bir şekilde itiraz edemez. Şayet düşüş hâlinde, sayılan dinlerin pek sık yaptıkları üzere, New England'a ilk kez göç edip yerleşmiş olan kimselerinkine benzer dinî bir mezhep, kaybettiği etkinliği kazanmayı başaracak olursa, herkes o ilk New England göçmenlerinin anladıkları şekilde bir Hristiyan camiası düşüncesine uymaya şimdiden hazır olsun.

Son belirttiğimden daha olağan bir olayı göz önüne getirmek için şunu da belirteceğim: Günümüzde, siyasî halk kurumlarıyla bir arada ya da ayrı olmak üzere, toplumun demokratik bir şekilde kurulmasına doğru açıktan açığa

kuvvetli bir eğilim vardır. Hem toplumun hem de hükümetin en demokratik olduğu ve bu eğilimin en mükemmel şekilde gerçekleşmiş olduğu bir ülke olan Amerika Birleşik Devletleri'nde, kendilerince bütçeleri elverdiğinden daha masraflı veya gösterişli görülen her yaşam tarzını, hoş karşılamayan çoğunluğun duygularının oldukça etkili bir savurganlık yasağı kanunu gibi işlediği ve Birliğin birçok bölgesinde, çok büyük gelir sahibi olan biri için, bu gelire halk tarafından kötü görülmeyecek bir harcama yolu bulmanın gerçekten güç olduğu söyleniyor. Gerçi bu gibi sözler, mevcut olayları gösterme bakımından şüphesiz çok abartılı olsalar da, bunların tasvir ettiği şey, demokratik duygunun hem akla sığan hem de beklenen bir sonucudur. Sosyalist düşüncelerin çok daha geniş ölçüde yayılmasının sadece daha fazlalaştığını tasavvur etmemiz yeterlidir. O zaman çok küçük bir miktardan fazla mala ya da el emeğiyle kazanılmış olmayan herhangi bir gelire sahip olmak, çoğunluğun gözünde ayıp bir şey hâlini alabilir. Prensipte buna benzer düşünceler daha şimdiden işçi sınıfı arasında geniş bir surette hüküm sürmekte ve bu sınıfın fikrine yakın olanların, başka bir deyişle bu sınıfın kendi mensuplarının üzerinde ağır bir şekilde bas-kın olmaktadır. Bilinmektedir ki kötü işçiler (ki sanayinin birçok kolunda iş gücünün çoğunluğunu teşkil ederler), kendilerinin de iyi işçiler kadar ücret almaları gerektiğini kafalarına iyice yerleştirmişlerdir. Onlar, daha faydalı bir hizmet karşılığında kalifiye işçileri daha yüksek bir ücret almaktan ve işverenleri de böyle bir ücreti ödemekten alıkoymak üzere manevî bir güç kullanmakta; zaman zaman da bu güç maddî bir güç hâline gelebilmektedir. Eğer ka-

munun özel işler üzerinde herhangi bir yetkisi varsa ben o işçileri, kendilerine mensup olanlar üzerinde hak iddia etmekten dolayı suçlu tutmuyorum. Bu, kamunun insanlar üzerinde iddia ettiği otoritenin aynısını oluşturmaktadır.

Fakat varsayımlar üzerinde durmaya gerek yok. Bizim kendi zamanımızda özel yaşam üzerinde fiilen yapılmakta olan kaba özgürlük gaspları var. Hatta başarılı olma tehdidi gösteren daha büyük gasplar vardır. Kamunun yasalar yoluyla sadece yanlış saydığı her şeyi değil, aynı zamanda yanlış saydığı şeye el uzatabilmek için zararsız olduğunu kabul ettiği birçok şeyi de yasaklama konusunda sınırsız bir hakkı olduğunu iddia eden düşünceler ortaya konmaktadır.

Ayyaşlığı önleme adı altında, Amerika Birleşik Devletleri'nin yaklaşık yarısı büyüklüğünde bir İngiliz sömürgesinin halkı, mayalı içkileri, tıbbî amaçlar dışında herhangi bir amaçla kullanmaktan kanunla yasaklanmışlardır. Çünkü bu içkilerin satışının yasaklanması fiilen bunların kullanımının yasaklanması anlamına geliyor ve amaç da zaten budur. Yasa, adını aldığı devlet de dâhil olmak üzere onu daha önce kabul etmiş olan birçok devletlerde, uygulama imkânı olmayışı sebebiyle yürürlükten kaldırılmış olduğu hâlde, yine de İngiltere'de buna benzer bir yasa lehinde düşünceleri kışkırtmak üzere, insaniyetçi geçinen birçok kişi tarafından bir girişim başlamıştır ve büyük gayretle ileri götürülmesine çalışılmaktadır. Bu amaçla kurulan dernek yahut anıldığı isimle "Birlik", kendi sekreteriyle bir politikacının düşüncelerinin prensiplere dayanması gerektiğine inanan pek az İngiliz devlet

adamından biri arasında cereyan etmiş olan bir mektuplaşmanın açığa çıkarılması üzerine, oldukça şöhret kazanmıştır. Lord Stanley'in genel hayatının bazı kısımlarında göze çarpan birtakım iyi nitelikler görülmüştür. Adı geçenin isminin, bu mücadeleye karıştırılması işte bu gibi niteliklerin siyasî hayatta boy gösterenler arasında maalesef ne kadar nâdir olduğunu bilen kimselerin aslında Lord'a bağlanmış bulundukları ümitleri kuvvetlendirmek amacına yöneliktir. Birliğin ("eğilip bükülerek, yobazlığı ve zulmü haklı göstermek için kullanılabilecek olan herhangi bir ilkenin kabul edilmesinden son derece rahatsız" olacağını söyleyen) organı, böyle ilkeler ile derneğin ilkeleri arasında mevcut olan geniş ve aşılmaz duvarı göstermeye uğraşıyor. "Bana öyle geliyor ki" diyor, "düşünmeye, fikre ve vicdana ilişkin olan bütün işler yasama sahasının dışındadır ve bireye değil, sadece bizzat devlete verilmiş olan bir takdir yetkisine tâbi bulunan bütün toplumsal eylem, alışkanlık ve ilişkiye ait olan işler ise o sahanın içine girer."

Bu sözlerde grupların her ikisinden de ayrı olan bir üçüncü grup işlerin (yani sosyal olmayıp kişisel olan eylem ve alışkanlıkların) adı bile geçmiyor. Hâlbuki ispiertolu içkileri içme eylemi muhakkak ki bu gruba dâhildir. Bununla birlikte alkollü içkileri satmak ticarettir; ticaret ise sosyal bir faaliyettir. Fakat şikâyet edilen müdahale, satıcının özgürlüğüne değil, alıcının ve tüketicinin özgürlüğüne tecavüz edilmesidir. Zira devletin tüketicinin şarap almasını kasten imkânsızlaştırması ile onun şarap içmesini yasaklaması arasında hiçbir fark yoktur. Bununla birlikte sekreter diyor ki; "Benim sosyal haklarım başkasının sosyal eylemi

ile tecavüze uğradığı anda, ben bir vatandaş olarak bunda yaşamaya hakkım olduğunu iddia ediyorum.” Sonra bu “sosyal hakları” tarif için de şunları söylüyor: “Eğer benim toplumsal haklarıma tecavüz eden bir şey varsa, kesin olarak sert içki ticareti o haklarıma tecavüzdür. Sürekli olarak toplumsal karışıklık çıkarmakla ve bunu kamçılarla benim en başta gelen güvenlik hakkımı yok ediyor. O, benim ortadan kaldırılması için vergi ödediğim bir sefaletin ortaya çıkarılmasından bir kâr elde etmekle benim eşitlik hakkıma tecavüz ediyor. Benim yolumun etrafını tehlikelerle çevirerek, karşılıklı yardım ve ilişki talep etme hakkına sahip olduğum toplumu zayıf düşürmekle ve ahlâkını bozmakla, benim ahlâken ve fikren serbestçe gelişme hakkıma engel oluyor.” Belki de bir benzerinin şimdiye kadar hiçbir zaman kendine ayrı bir isim taktırmaya yol bulamamış olduğu bir “toplumsal haklar” teorisi bu. O hâlde bu teori şundan başka bir şey değildir: Her bireyin, diğer tüm bireyleri her açıdan tıpkı kendisi gibi davranmaya zorunlu tutma konusunda mutlak bir toplumsal hakkı vardır. Kim bunda en küçük bir kusur ederse, benim sosyal hakkıma saldırır ve beni yasama organından bu zararın giderilmesini istemekte haklı kılar.

Böyle müthiş bir ilke, özgürlüğe karşı herhangi bir müdahaleden çok daha tehlikelidir. Bunun özgürlüklere karşı haklı hâle getirmeyeceği hiçbir sınırlama yoktur. Başka bir deyişle özgürlüklere karşı yapılacak olan tüm saldırıları haklı kılan bir ilke anlamına gelir. Bu, toplumsal düşünceleri açığa vurmadan içinde gizli bir şekilde besleme özgürlüğü dışında, hiçbir özgürlüğe hak tanımaz. Çünkü benim

zararlı saydığım bir düşünce, bir kimsenin dudaklarından dışarı çıktığı anda Birlik tarafından bana verilen bütün "toplumsal haklara" karşı saldırı oluşturur. Bu öğreti insanlara ahlâkî, düşünsel ve hatta bedensel mükemmelleşme noktasında, her hak iddia edenin kendi ölçüsüne göre belirlenecek olan bir meşru yarar sağlar.

Bireyin hakkı olan özgürlüğü tehdit etmekle kalmayıp, aynı zamanda bu özgürlüğe karşı başarılı bir şekilde uygulamaya konmuş bulunan gayrimeşru müdahalenin diğer bir örneği de Sabbatarian Yasası'dır.²⁶ Hiç kuşkusuz, yaşam koşulları uygun olduğu takdirde haftada bir gün rutin günlük işlerden el çekmek, Musevilerden başkası için dinî zorunluluk olmamakla birlikte son derece yararlı bir alışkanlıktır. Ancak bu alışkanlığa, çalışan sınıflar arasında bu konuda genel bir mutabakat olmaksızın uymak mümkün olmadığına ve bazı kimseler çalışmakla başkalarını da aynı şekilde çalışmak zorunda bırakabileceklerine göre; yasanın, belirli bir günde çalışma hayatındaki büyük işleri tatil ederek bu alışkanlığa başkaları tarafından uyulmasını sağlaması uygun ve doğru olur. Fakat bu, bir kimsenin boş vaktini geçirmek için uğraşmayı uygun bulabileceği ve kendisinin seçeceği işlere uygulanamaz. Aynı şekilde eğlencelere konan yasal sınırları haklı gösterme konusunda da en küçük bir değeri yoktur. Gerçi insanların bir kısmının eğlenmesi, o gün diğer bir kısmının çalışmasıyla mümkün olur. Fakat bir çoğunluğun eğlenmesini sağlamak için bir azınlığın çalışmasına değer. Yeter ki bu

²⁶ Sabbatarian, haftanın yedinci günü olan Sept (Cumartesi) gününü mukaddes tutanlara verilen isim. Bu sıfat, bu düşüncedeolan Yahudiler için kullanılır (Ç. N.).

azınlık çalıştığı işleri serbestçe seçme ve gerektiğinde onlardan serbestçe vazgeçme hakkına sahip olsun. Haftalık ücretler 6 günlük bir çalışmanın karşılığı olduğuna göre, işçiler aynı haftalık ücret karşılığında Pazar günleri de çalışacak olsalar haftanın bir gününde bedava çalışmış oluruz diye düşünmekte haklıdırlar. Fakat işlerin en büyük kısmının tatil edildiği durumda, başkalarının eğlenmesi için çalışan az sayıdaki işçi, kazancında o oranda artış elde eder. Ancak çalışmamayı tercih ederse o işlerde çalışmayı devam ettirmek zorunda değildirler. Daha değişik bir çözüm arandığında, haftanın bir başka gününü de o sınıfa ait bir tatil günü olarak tespit etmek gerekebilir.

Şu hâlde pazar günü eğlencelerine sınır konmasında savunulması mümkün olan tek dayanak, o eğlencelerin dinsel olarak yanlış oldukları durumu olabilir ki bu, karşı konması kesinlikle mümkün olmayan bir yasaklama nedeni olur. Bilindiği gibi *Deorum injurioe Diis curoe*²⁷ diye bir ilke vardır. O hâlde Tanrı'ya karşı işlendiği varsayılan, ancak insanlığa karşı zarar oluşturmayan bir suçun intikamını almak için toplumun ya da onun memur kıldığı kişilerin elinde ilahî bir emrin bulunduğunu kanıtlamak gerekir. Bir başkasının dindar olmasının bir insanın görevi olduğu anlayışı din adına yapılagelmiş olan işkencelerin temelini oluşturmaktadır. Her ne kadar, pazar günü tren seferlerinin durdurulmasına kalkışılmasında, müzelerin o gün açık bulundurulmasına karşı çıkılmasında ve benzeri durumlarda kendini açığa vuran duygularda, eski zalimlerin acımasızlığı yoksa da, ortaya konan kafa yapısı te-

²⁷ "Tanrılara karşı işlenen suçlara Tanrılar karışır anlamına gelmektedir (Ç. N.).

melde aynıdır. Bu, zorbanın kendi dini izin vermiyor diye başkalarının, dinlerince mubah olan şeyleri yapmalarını hoşgörüyü karşılamama kararlılığıdır. Başka bir deyişle, bir dinsizi rahat bıraktığımızda, Tanrı'nın yalnız o dinsizin davranışını kötü görmekle kalmayıp bizi de günahkâr sayacağına inanmaktır.

İnsan özgürlüğüne az önem verilmesine ne kadar alışılmış olduğunu gösteren bu örneklerle, bu ülkenin basınının ne zaman ünlü Mormon²⁸ olayına işaret etmek gereği duysa, ortaya döktüğü işkence edebiyatını eklemekten kendimi alamıyorum. Alenî bir sahtekârlığın ürünü olup, kurucusunun olağanüstü özelliklerinden gelen saygınlığıyla bile ayakta duramayan sözde bir vahiy ve onun üzerine kurulmuş olan bir dine yüzbinlerce insanın inanması ve bu gazete, demiryolu ve elektrikli telgraf çağında bir toplumun temelini oluşturmuş olması durumu gibi umulmadık ve ibret verici bir olay üzerine pek çok şey söylemek mümkündür. Fakat burada bizi ilgilendiren nokta başka dinlerin olduğu gibi bu dinin de şehitlerinin olduğu, peygamberinin ve kurucusunun bu dini öğrettiği için bir halk kalabalığı tarafından öldürüldüğü, ona inanan bir kısım insanın da şiddet yoluyla yaşamlarını yitirmiş olduğu, doğup büyüdükları memleketten zorla kapı dışarı edildikleri gerçeğidir. Şimdi de çöl ortasında bir yere hapsedilmelerine rağmen, bu ülkede birçok kimsenin, Amerikan hükü-

²⁸ 1830 yılında New York eyaletinde Joseph Smith tarafından kurulmuş olan bir mezhep. Bu mezhep başlangıçta bir erkeğin birden fazla kadınla evlenmesini caiz sayıyordu. Ancak 1890 yılında Amerikan Kongresi'nin bunu yasaklamasından sonra çok evlilik alışkanlığı pratikte terk edilmiştir. Bu mezhebin şimdiki merkezi Utah'tadır (Ç. N.).

metnin onları zorla çoğunluğun düşüncesine uydurma çabasına destek vermeleri beni esas ilgilendiren husustur.

Mormon öğretisine karşı, alışılmış dinî hoşgörü sınırlarını bu şekilde hiçe sayan bir nefreti kışkırtan şey onun poligamiye cevaz vermesidir. Bu sistem, Müslüman, Hindu ve Çinliler için uygun görüldüğü hâlde, İngilizce konuşan ve Hristiyan bir mezhepten olduklarını söyleyenlere uygun görülmemektedir. Uygun görülmeyi bir kenara bırakın onlara karşı derin bir düşmanlık nedeni olabilmektedir. Mormonluk kurumu özgürlük ilkesi tarafından hiçbir şekilde desteklenemez. Bu kurum, topluluğun yarısının (kadınların) zincirlerini pekiştirmek, diğer yarısının (erkeklerin) kadınlara karşı borçlarını karşılıklık ilkesine göre ödemesine mâni olduğu için özgürlük ilkesine doğrudan bir saldırıdır. Hem bu hem de başka nedenlerden dolayı Mormonluk kurumuna benden daha derin bir biçimde karşı çıkan kimse yoktur. Böyle olmakla birlikte unutmamak gerekir ki bu evlilik, onunla ilgili olan ve ondan acı çekebilecekleri varsayılan kadınlar bakımından, diğer evlenme kurumları gibi isteğe bağlı bir sözleşmedir. Bu olay her ne kadar şaşılacak bir şey gibi görünse de, aslında birçok kadın hiç kocaya varmamak-tansa bir kocanın birkaç karısından biri olmayı tercih edebileceğini göstermektedir. Mormonların düşüncelerinden dolayı diğer ülkelerden bu tür evlilikleri tanımalarını ya da kendi halkının herhangi bir kısmını kendi kanunlarına tâbi tutmaktan vazgeçmelerini isteyen yoktur. Fakat genel düşünceye katılmayan bu insanlar, kendilerinden meşru olarak istenebileceğinden çok daha fazlasına teslimiyet gösterdikten, ülkelerini terk ederek dünyanın yaşanması

güç bir köşesine yerleştikten sonra, onların orada beğendikleri yasaların egemenliği altında yaşamalarına engel olmak zulümden başka neyle açıklanabilir? Bunlara zorla engel olunmasını anlamak mümkün değildir. Yanlış olsa dahi kendi inançlarında serbestçe yaşama hakkına sahip olmalıdırlar. Yeter ki başka uluslara saldırmassınlar ve kendilerinin yaşayış biçiminden hoşnut kalmayanlara oradan ayrılma konusunda tam bir özgürlük versinler.

Bazı yönlerden olağanüstü nitelikleri olan yeni bir yazar, kendisine medeniyet yolunda bir geri adım gibi görünen bu yaklaşıma son vermek için, bu çok kadınla evlenme taraftarı olan topluluğa karşı bir haçlı seferi değil de (kendi deyimiyse) bir medeniyetçiler savaşı açılmasını öneriyor. O âdet bana da medeniyet dışı görünüyor. Ancak hiçbir topluluğun bir diğersini medeni olmaya zorlama hakkı olduğunu zannetmiyorum. O kötü yasadaki sıkıntı çekenler diğer topluluklardan yardım istemedikleri sürece, onlarla kendi aralarında hiçbir bağlantı bulunmayan kimselerin, asıl doğrudan ilgili olanların hoşnut göründükleri bir duruma müdahale etmeleri ve buna bir son verilmesini istemeleri gerektiğini kabul edemem. Buna karşı tavsiyelerde bulunmak üzere isterlerse misyonerler gönderebilirler. Buna benzer öğretilerin kendi halkları arasında yayılmasına her türlü dürüst araçlarla (inananları susturmak bu dürüst araçlardan biri değildir) karşı koyabilirler.

Zamanında tüm dünya barbarlığın elindeyken, medeniyet barbarlığa karşı üstün gelmiştir. Barbarlığın, tamamen alt olmuşken, tekrar canlanıp medeniyeti istilâ etmesinden korkulduğunu söylemek çok abartılı bir tutum

olur. Yenilmiş düşmanın karşısında dayanamayarak diz çökebilen bir uygarlık, onu savunacak kimse kalmamış olacak kadar yozlaşmış olmalıdır. Bu tür bir uygarlığın papazında, öğretmeninde ya da tüm taraftarında onu savunacak güç, yetenek ve istek tükenmiş demektir. Şayet durum böyle ise bu uygarlık bir an önce ortadan kalsın daha iyi. Öyle bir uygarlık iflah olmaz. Batı Roma İmparatorluğunda olduğu gibi, enerjik barbarlar onu yok edip yerine bir yenisini kuruncaya kadar yakasını bir beladan kurtarayım derken daha kötüsüne kaptırarak bocalar durur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

UYGULAMALAR

Bu sayfalarda değinilen ilkelerin yönetim ve ahlâkın bütün türlerine iyi bir şekilde uygulanmasından bir yarar elde edilebilmesi için bu ilkelerin insanlar arasından etraflıca kabul edilmesi gerekmektedir. Ayrıntılı konulara temas etmeye niyet ettiğim birkaç mülâhazanın hedefi, ilkeleri sonuca götürmekten çok, onları örnekler ile açıklamaktır. Uygulama örnekleri olarak o kadar fazla çeşit sunmuyorum. Bu denemede ortaya konan doktrinin tamamı iki ilkeden ibarettir. Vereceğim örnekler de bu iki ilkenin anlam ve sınırlarını daha açık bir şekle sokmaya hizmet edecektir. Bir olaya, bu ilkelerden hangisinin uygulanabileceğinin kuşkulu olduğu durumlarda, ilkeler arasında dengeyi koruma konusunda vereceğim bu örneklerin faydası olabilir.

Bu ilkelerin birincisi şudur: Birey, başkasının çıkarını ilgilendirmediği sürece, kendi eylemlerinden dolayı topluma karşı sorumlu değildir. Başkaları bireye öğüt verebilir, uyarılarda bulunabilir ya da onu ikna edebilirler. Hatta, çıkarları gerektirdiğinde bireyden uzak durabilirler. Toplumun, bireyin hareketlerine karşı hoşnutsuzluğunu veya onun hareketini tasvip etmediğini ifade etmek için başvurabilecek en önemli önlemler bunlardır. İkinci ilke ise şudur: Birey, başkalarının çıkarları açısından zararlı olan eylemlerden dolayı sorumludur. Eğer toplum kendini korumak için bu cezalardan birinin veya diğerinin verilmesi gerektiği düşüncesini taşıyorsa, birey o eylemlerinden dolayı gerek toplumsal, gerekse yasal cezaya çarptırılabilir.

Öncelikle başkalarının çıkarlarına zarar verme veya zarar verme ihtimâlinin, tek başına toplumun müdahalesini haklı kıldığını hiçbir zaman düşünmemek gerekir. Pek çok durumda birey, meşru bir amaç izlerken zorunlu olarak ve bu sebeple meşrû olarak başkalarının acısına veya zararına neden olabilir. Ya da onların elde etmeyi makûl bir şekilde bekledikleri bir çıkarı engelleyebilir. Bireyler arasındaki çıkar zıtlaşmaları, çoğunlukla sosyal kurumların kötü oluşundan ileri gelir. Bu kurumlar ayakta kaldıkça da bu durum kaçınılmazdır. Bazıları da sosyal kurumların niteliği ne olursa olsun yine de sakınılması mümkün olmayan şeylerdir. Gereğinden fazla talibi bulunan bir meslek için rakipler arasında yapılan bir sınavda başarılı olan kişi, başkalarının kaybetmesinden, onların boşa giden emeğinden ve yok olan ümidinden kendisi için çıkar elde eder. Fakat herkes bilir ki, insanların kendi amaçla-

rını sonuçlarından ötürü hiç aksatmadan takip etmeleri, insanlığın genel çıkarları açısından daha yararlıdır. Bu bakımdan toplum, başarısız yarışmacılara, yarışmayı kaybetme sıkıntısından muaf olma konusunda ne yasal ne de ahlâkî hiçbir hak tanımaz. Toplum ancak genel çıkarlara aykırı bir yoldan başarıya gidildiği durumlarda (yani hile ya da zor yoluyla) müdahaleyi zorunlu görür.

Bunun gibi ticaret de sosyal bir eylem özelliği taşır. İnsanlara bir mal satma girişiminde bulunan kişi, başkalarının ya da genel olarak toplumun çıkarlarını etkileyen bir şey yapmış olur. Böylece onun hareketi, ilkesel olarak toplumun yetki çerçevesi içine girer. Bir zamanlar fiyatları tespit etmenin ve üretim işlerini düzenlemenin, devletin görevi olduğu iddiası bundandır. Fakat şimdi, malların hem ucuzluğunu hem de kalitesini en etkili biçimde sağlama yolunun, üreticileri ve tüccarları (tüketicilerin de taleplerini başka yerden temin etmekte serbest olmaları şeklinde ortaya çıkan bir kontrol altında) tamamen serbest bırakmaktan geçtiği kabul edilmektedir. Buna “serbest ticaret doktrini” derler. Bu, her ne kadar bu denemede ileri sürülen bireyin özgürlüğü ilkesi ile birleşiyor ise de aslında farklı temellere dayanmaktadır. Ticarete veya ticarî amaçlar için yapılan üretime uygulanan sınırlamalar gerçekten birer kısıtlamadır. Kısıtlama ise adı üzerinde kötü bir şeydir. Kısıtlama, toplumu insanların eylem biçimlerini sınırlandırmakla görevlendirir. Bu da aslında toplumun genel çıkarına zarar verdiği için yanlıştır. Bireyin özgürlüğü düşüncesi, “serbest ticaret doktrini” ile ilgilenmediği gibi, bu doktrinin sınırları hakkında ileri sürülen sorun-

larla da ilgilenmez. Meselâ “mallarda kalite düşürme yoluyla yapılan hileyi önlemek için devlet denetiminin ne kadarına cevaz vardır” ya da “tehlikeli işlerde çalıştırılan işçileri korumak için işverenleri ne dereceye kadar sağlık önlemleri almaya ve düzenlemeleri gerçekleştirmeye zorunlu tutmak gerekmektedir” türünden pek çok sorun bu çerçevede değerlendirilmez. Bu tür konular özgürlük anlayışını, insanları kendi hâllerine bırakmanın (şartlarda eşitlik olmak kaydıyla), onları kontrol etmekten daima daha iyi olması bakımından ilgilendirir. Fakat onların bu amaçlar için meşru bir surette kontrol altına alınabilmeleri durumu ilkesel olarak inkâr edilemez bir şeydir. Öte yandan ticarete müdahale konusu ile ilgili olup da gerçekte özgürlük sorunu olan konular da vardır. Örneğin, daha önce temas ettiğimiz Maine Yasası, Çin’e afyon ithâli yasağı, zehir satışının kayda bağlanması; kısaca belli bir malın elde edilmesini imkânsız kılmak veya zorlaştırmak amacına yönelik olarak yapılan tüm müdahaleler gibi. Bu müdahalelere, üretici veya tüccarın özgürlüğüne tecavüz olarak değil, tüketicinin özgürlüğüne tecavüz olarak bakılabilir.

Bu örneklerden biri olan zehir satışı, ortaya yeni bir durum çıkarıyor: Kolluk görevi denen şeyin uygun sınırları sorunu. Başka bir deyişle, suçun veya fiilin önlenmesi için özgürlüğe ne dereceye kadar müdahale edilebileceği sorunu. Suçu sonradan izlemek ve cezalandırmak kadar, suç işlenmeden önlemler almak da devletin itiraz edilmeyen görevlerindendir. Bununla birlikte devletin önleme görevi, özgürlüğün zararına olarak kötüye kullanılmaya, cezalandırma görevinden daha fazla müsaittir. Çünkü bir

insanın hareket serbestliğinin hemen hemen hiçbir bölümü yoktur ki, şu ya da bu türden bir suç işlemeyi kolaylaştığı intibasını inandırıcı bir şekilde uyandırması mümkün olmasın. Böyle olunca bir resmi makam veya özel bir kişi bile, bir kimsenin bir suç işlemeye hazırlandığını görünce suçu işleyinceye kadar kollarını kavuşturup bakmak zorunda değildir. Eğer insan öldürmenin dışında başka bir amaçla satın alınıp kullanılmasaydı, zehirlerin imâlini ve satışını yasaklamak yerinde olurdu. Hâlbuki zehirlere sadece zararlı değil, faydalı amaçlar için de ihtiyaç olabilir.

Bu durumlardan birine dokunmadan diğerine sınırlamalar koymak da mümkün değildir. Bunun gibi, kazalar karşısında insanları uyarmak kamu makamlarının temel görevlerinden biridir. Eğer resmi bir görevli ya da başka birisi, bir kişinin geçilmesi tehlikeli olduğu kesin olarak tespit edilmiş, fakat önceden kendisine bundan haber vermeye vakit bulunamamış bir köprüden geçmeye teşebbüs ettiğini görürlerse, o kişiyi tutup geri çevirebilirler. Bunda bireyin özgürlüğüne gerçek anlamda tecavüz yoktur. Çünkü özgürlük, bir kimsenin arzu ettiğini yapmasından ibarettir. O kişinin ise nehre düşmek arzusu yoktur. Bununla birlikte, ortada “mutlak” değil de “muhtemel” bir zarar tehlikesi söz konusu ise, kendisine bu tehlikeyi göze aldırtaabilecek olan güdünün yeterlilik derecesini başkası değil, ancak o kişinin kendisi takdir edebilir. Öyle ise, ben- ce bu taktirde o kimse (bir çocuk veya çılgın olmadıkça ya da aklını başından alan bir heyecanlanma veya bunalım hâlinde bulunmadıkça) tehlikeye karşı ikaz edilmeli, fakat buna karşılık zorla alıkonulmamalıdır.

Buna benzer görüşler, zehirlerin satışı gibi bir örneğe uygulanınca, bize mümkün düzenleme türleri arasında hangilerinin prensibe aykırı olduklarına veya olmadıklarına karar verme imkânını verir. Meselâ ilâcın üzerine tehlikeli olduğunu bildiren bir etiket yapıştırılması gibi bir önlem alınması, özgürlüğe tecavüz teşkil etmeksizin zorunlu kılınabilir. Satın alan kimse, aldığı şeyin zehirli özellikleri olduğunu bilir. Fakat bütün durumlarda bir doktor reçetesi istemek, o maddenin meşrû bir kullanım için elde edilmesini bazen imkânsız ve her zaman masraflı kılar. Zehirli maddeyi başka amaçlar için isteyenlerin özgürlüklerine engel teşkil etmeksizin zorlaştırmamanın, dolayısıyla suçu önlemenin tek yolu bence, Bentham'ın yerinde ifadesi ile, "önceden tesis edilen kanıt şart" denen şeyden geçer. Bu şart, sözleşmeler konusunda herkesin alışık olduğu gibi bir şeydir.

Yasanın, bir sözleşme yapıldığında onun gereğinin yerine getirilmesinin bir şartı olarak, imza veya şahitlerin ifadesi gibi bazı törenlere uyulmasını zorunlu kılması, yapılagelen bir alışkanlıktır ve bence doğrudur. Bunun amacı, ilerde bir çözümsüzlük ortaya çıktığında sözleşmenin gerçekleşmiş olduğunu, dolayısıyla mevcut şartlarda onu hükümsüz kılacak hiçbir şeyin olmadığını ispat etmek için elde bir kanıt bulundurmaktır. Bunun sonucu ise, sahte sözleşmelerin ya da gerçek sözleşmelerin itibarını sona erdirebilecek nitelikte anlaşmaların önüne büyük engel koymaktır. Suç işlemeye de yarayabilecek olan maddelerin satışına, buna benzer özellikte bazı zorunlu ihtiyati önlemler konabilir. Örneğin satıcı, satış işleminin yapıldığı zamanı,

alıcının isim ve adresini, satılan malın açık özelliklerini ve miktarını bir deftere kaydedebilir; alıcıya o maddeye neden ihtiyaç hissettiğini sorabilir ve cevabını da yazabilir. Reçetesiz satışlarda, o maddenin suç işleme amacıyla kullanılmasından kuşkulanan bir durum olduğunda (amacı satın alan kimseye anlatılmak üzere), tanık olarak üçüncü bir kişinin hazır bulundurulması şart koşulabilir. Genellikle bu gibi düzenlemeler, bir maddenin elde edilmesi için bir engel oluşturmaz. Ancak suçun peşinden koşulmasına gerek kalmaksızın, o maddenin uygunsuz olarak kullanılmasına karşı bir set oluşturur.

Toplumun, kendisine karşı işlenen suçları önceden alınan tedbirlerle önlemesi doğal bir haktır. Toplumun bu hakkı, “bireyin sadece kendisini ilgilendiren kötü fiillerine, önleme veya cezalandırma yoluyla karışmak uygun olmaz” ilkesine karşı kabul edilebilir sınırlamaları akla getirir. Örneğin sarhoşluk, yasal hüküm koymak yoluyla müdahaleye elverişli bir konu değildir. Fakat içkinin etkisiyle başkasına zarar vermekten dolayı önceden bir kez tutuklanmış olan bir kişinin özel bir yasal kayıt altına alınmasını; aynı suçu ikinci bir kez işlemesi durumunda da cezaya çarptırılmasını meşrû kabul ederim. Sarhoşluk bir kişiyi başkalarına kötülük yapmaya tahrik ediyorsa, o kişinin isteyerek sarhoş olması başkalarına karşı işlenmiş bir suçtur. Bunun gibi, devlet yardımı ile geçinen bir kişinin, tembelliği ile bir sözleşmeye aykırılık oluşturan tembelliklerin dışındaki tembellik de yasal bir cezalandırma konusu yapılamaz. Yapılırsa zulüm olur. Ama gerek tembelliğinden dolayı, gerekse kaçınılması mümkün olan bir sebepten dolayı şayet

bir adam, örneğin çocuklarını geçindirmek gibi başkalarına karşı olan yasal sorumluluklarını yerine getirmiyorsa, bu durumda onu çalışmaya zorlayarak sorumluluğunu yerine getirmesini sağlamakta bir sakınca yoktur.

Bunun gibi birçok eylem vardır ki doğrudan doğruya sadece failerin kendilerine zararlı olduğu için yasal olarak yasak kabul edilmemelidir. Ama açık bir şekilde yaptıkları zaman genel ahlâka bir tecavüz oluşturacağı için başkalarına karşı yapılan suçlar sınıfına girerler ve bu durumda yasaklanabilirler. Edebe aykırı hareketler bu türdendir. Bunlar konumuzla dolaylı olarak ilgili olduğu için üzerinde durmaya gerek görmüyorum. Çünkü kendi başına ne reddedilmiş olan ne de reddedilmiş sayılan birçok eylem vardır ki, onların da herkesin gözü önünde yapılmalarına aynı şekilde güçlü olarak itiraz edilebilir.

Diğer bir soru daha vardır ki, altını çizdiğimiz prensiplere uygun düşen bir cevap bulmak gerekir. Etkisi, onu gerçekleştirenle sınırlı olan bir davranışı gerçekleştirme konusunda faile tanınan özgürlük, aynı davranış konusunda öğütlerde bulunma ya da teşvik etme konusunda başkalarına da verilebilir mi? Bu sorunun çözümlenmesi oldukça güçtür. Başkalarını bir davranışı işlemeye davet eden kişinin durumu, bir insanın sadece kendine ait bulunan hareketleriyle ilgili değildir. Birisine nasihat vermek veya onu kandırmak için teklifte bulunmak sosyal bir eylemdir. Bundan dolayı tıpkı başkalarına dokunan diğer eylemler gibi bunun da sosyal denetime tâbi olduğu zannedilebilir. Ama bu konuda biraz düşünmek o ilk algılamayı düzeltir. Bu durum, her ne kadar bireysel özgürlük kapsamına gir-

miyorsa da bireysel özgürlük ilkesinin dayandığı faktörler burada yine de uygulanabilir. İnsanların sadece kendilerini ilgilendiren işlerde, kendi tercihlerine göre hareket etmelerine izin verilmesi gerektiğine göre; bunları gerçekleştirme konusunda birbirlerine danışmaları ve birbirlerini telkin etmeleri de serbest olmalıdır. Yapılmasına izin verilen şeyin yapılmasını tavsiye etmek de uygun bir şey olmalıdır. Olay, sadece teşvik eden kişinin kendi tavsiyesinden kişisel bir çıkar elde etmesi durumunda şüphe gerektirir. Örneğin bir kişinin, geçim amacı veya para kazanma kastıyla toplum ve devletin kötü olarak algıladığı bir şeyi yapmayı kendisine meslek edinmesi gibi. Bu durumda işe ciddi anlamda yeni ve zorlaştırıcı bir öge daha dâhil oluyor. O da toplumun huzur ve mutluluğu olarak kabul edilen şeylere zıt bir çıkarı olan ve yaşam tarzı genel çıkar aleyhine hareket etme temeline dayanan kesimlerin varlığıdır. Buna müdahale etmek gerekir mi, gerekmez mi? Örneğin zamparalığa da, kumar oynanmasına da hoşgörü gösterilmeli; ama kişilere kadın satıcılığı yapmak veya kumarhane işletmek açısından özgürlük verilmeli midir?

Bu durum, iki ilkenin arasında bulunan sınır çizgisinin tam üzerinde bulunan hâllerden birisidir ve iki ilkeden tamamen hangisine ait olduğu belli değildir. İki kesimin de kanıtları vardır. Hoşgörü yanlısı olanlar diyebilirler ki, herhangi bir şeyi meslek olarak yapmak ve onu ifa ederek geçinmek veya yarar sağlamak suç özelliği taşımaz. Bu iş ya sonuna kadar meşrû ya da hep yasak olmalıdır. Eğer şimdiye kadar savunduğumuz ilkeler doğru ise, yalnızca bireyi ilgilendiren herhangi bir şeyin kusur olduğuna

hükmetmek, toplumun, *toplum* sıfatıyla karışacağı bir iş değildir. Toplum, bu konuda tartışmadan öteye gidemez. Bir kişi başkalarını inandırmakta ne kadar özgür ise, başkaları da vazgeçirmekte o kadar özgür olmalıdır. Bu anlayışa karşı olanlar ise şunu ileri sürebilirler: Her ne kadar toplum ya da devlet, ıslah ve cezalandırma amaçları ile yalnızca bireyin çıkarını ilgilendiren davranışların iyi veya kötü olduğunu kendi otoritesine dayanarak kestirip atmaya yetkili değilse de, o davranışları kötü olarak görüyorsa onların kötü olup olmadığını hiç değilse tartışılabilir bir konu olarak kabul etmekte haklıdır. Bu böyle kabul edilince, teşvikçilerin samimî olmayan propagandalarının etkisini ortadan kaldırmaya girişmekle toplum ya da devlet haksız bir eylem gerçekleştirmiş olmaz. Tarafsız olmaları muhtemel o teşvikçiler ki herhangi bir tarafı salt kişisel çıkarları için tutarlar. İşleri, insanların eğilimlerini kendi çıkarları için tahrik eden kişilerin düzenbazlıklarına mâni olacak ve insanların kendi beğendiklerini içlerinden geldiği gibi yapmalarına imkân verecek şekilde bir düzene koymakla şüphesiz hiçbir şeyin kaybedilmiş ve hiçbir iyiliğin feda edilmiş olmayacağı ileri sürülebilir. Nitekim denilebilir ki, yasal olmayan kumar oyunları ile ilgili düzenlemeler savunulması mümkün olmayan şeylerdir; ancak insanların kendi evlerinde ya da kendi imkânlarıyla kurdukları ve yalnız üyelere ve onların misafirlerine açık olan yerlerde kumar oynamalarının serbest olması, halka açık olan yerlerde ise yasak olması gerekir. Yasağın hiçbir zaman etkili olmadığı; polise ne kadar geniş yetki verilirse verilsin kumarhanelerin başka isimler altında her zaman varlığını sürdürecekleri bir gerçektir. Fakat bunlar faali-

yetlerini bir derece gizli ve örtülü olarak devam ettirmeye zorunlu kılınabilir. Öyle ki, meraklılarından başka kimse bu kurumlar hakkında bir şey bilmesin ve toplum bundan daha fazlasını amaç edinmesin.

Bu konudaki kanıtlar çok güçlüdür. Ben bunların, asıl fail serbest bırakılırken suç ortağını cezalandırmadaki (kumarhane sahibini cezalandırıp, kumarcıları cezalandırmama) ahlâkî ilkesizliği haklı göstermeye yeterli olup olmadıklarına hüküm vermeye kalkışacak değilim. Basit alım satım işlemlerinde, buna benzer nedenlerle daha az müdahil olmak gerekir. Hemen hemen alınıp satılan her malın kullanılması da aşırıya kaçabilir ve satıcıların bu aşırılığı teşvik etmelerinden parasal bir çıkarları bulunmaktadır. Ama örneğin Maine Yasası lehinde olmak üzere hiçbir yasa buna dayandırılmaz. Çünkü sert içkileri satan tacirlerin, bu içkilerin aşırı tüketilmesinde bir çıkarları bulunmakla birlikte, o içkilerin makûl ölçüde kullanılmaları açısından bu tüccarlara mutlaka ihtiyaç vardır. Fakat bu tacirlerin aşırı tüketimi teşvik etmedeki çıkarları gerçek bir kötülüktür ve devletçe sınırlamalar koyulmasını ve garantiler istemesini haklı kılar. Çünkü bu haklı sebep olmasaydı bunlar yasal özgürlüğe birer engel oluştururdu.

Diğer bir konu da, devletin herhangi bir eylem türüne izin verdiği hâlde, bunu failin gerçek çıkarlarına aykırı kabul ettiği zaman bazı dolaylı önlemlerle engellemesinin gerekip gerekmediğidir. Örneğin sarhoş edici araçların fiyatını artırmak ya da satış yerlerini sınırlandırmak suretiyle talebi daraltmaya çalışmak gibi. Bunda, uygulamaya ait konuların çoğunda olduğu gibi, birçok ayırım yapmak

gerekir. Uyarıcı maddeleri, elde edilmelerini zorlaştırmak amacıyla yüksek vergiye tâbiî tutmakla, tamamen yasaklamak arasında küçük bir fark vardır. Yasaklanma, ancak hak edildiği taktirde meşru olabilir. Fiyattaki her artış, satın almaya gücü yetmeyen kişiler için bir yasak demektir. Güçleri yetenler için ise özel bir zevki tatmin ettikleri için yüklenen bir ceza olur. Onların devlete ve bireylere karşı yasal ve ahlâkî yükümlülüklerini yerine getirdikten sonra gelirlerini harcama tarzları ve zevklerini seçmeleri yalnızca kendi bilecekleri bir iştir ve kendi anlayışlarına bırakılmalıdır. Bu düşünceler ilk bakışta sakıncalı maddelerin gelir amacı ile vergiye konu edilmesini yargılar gibi gözükmektedir. Ama unutulmamalıdır ki, malî amaçlar için vergi tarhı yapmak mutlak olarak kaçınılmaz bir şeydir. Ülkelerin pek çoğunda bunun büyük bir kesiminin dolaylı olması lâzımdır. Dolayısıyla devlet bu vergileri koymamazlık edemez. Fakat bunlar bazı tüketim maddelerine bazı kimselerin yaklaşmalarına imkân bırakmayacak kadar yüksek de olabilir. Bu sebeple devlet vergi koyarken tüketicilerin en iyi hangi maddeleri kullanmadan yapabileceklerini dikkate almakla mükelleftir. Belli bir miktardan fazla kullanılmasının kesin olarak zararlı kabul edileceği maddeleri seçmek de devletin öncelikli bir görevidir. Bundan dolayı uyarıcı maddelere en fazla gelir elde edeceği noktaya kadar vergi oranını yükseltmek (devletin bu gelire ihtiyacının olması şartıyla) yalnızca meşru bir durum değil, aynı zamanda tasvip edilmesi gereken bir konudur.

Bu maddelerin satışının tekel oluşturması durumunda ise, sınırlama getirilmesinde güdülen amaca göre durum değişir. Tüm genel eğlence yerleri ve özellikle uyarıcı

maddelerin satıldığı eğlence yerleri için polisiye sınırlamaya ihtiyaç vardır. Çünkü topluma karşı işlenen suçların özellikle bu yerlerde işlenme potansiyeli bulunmaktadır. Bu nedenle bu maddeleri (orada tüketilmesi suretiyle) satma yetkisini etrafta iyi olarak bilinen veya ahlâklı olduklarına kefil olunan kişilere vermek; genel güvenliğin çizdiği sınırlar dâhilinde açılış ve kapanış saatleri belirlemek; işletmecinin katılımı ya da ihmâli sonucunda huzuru bozan olayların ortaya çıkması ve tekrar etmesi hâlinde veya o yerin yasal olmayan işlerin merkezi hâline gelmesi durumunda verilen ruhsatı geri almak uygun olur. Bunun dışında herhangi bir sınırlamanın ilkesel açıdan hakkaniyetli bir durum olacağını sanmıyorum. Bunun dışındaki bir sınırlama, yalnızca o yerlere gidilmesini zorlaştırmak ve gitmeyi teşvik eden fırsatları azaltmak amacıyla değil; aynı zamanda çalışan sınıflara açık biçimde çocuk ve vahşi muamelesi yapmak ve onları ileride özgürlüğün faydalarından yararlanabilmeleri için şimdilik sınırlandırarak eğitmek anlamına da gelir. Bu da özgür bir topluma yakışmaz. Hiçbir özgür ülkede, işçi sınıfının bu ilkelere göre yönetildiği ileri sürülemez. Özgürlüğe gereği gibi değer veren hiçbir kimse de onları özgürlüğe alıştırmak ve özgür fertler gibi yönetmek için böyle bir yönetime rıza gösteremez. Yukarıdaki iki şıkkın çıplak ifadesi bile, burada söz konusu edilebilecek herhangi bir olayda, bu tür çabaların sarf edilmiş olduğunu varsaymanın gereksiz olduğunu ispat eder. Toplumsal kurumlarımızın genel özgürlüğü, sınırlama sistemine ahlâkî bir eğitim aracı olarak etkide bulunmak için gerekli kontrolün kullanılmasına engeldir. Hâl böyle iken, baskıcı hükümet veya baba gibi idareci-

lik yapan hükümet sistemine ait şeylerin geleneklerimize sokulmaya çalışılması bu ülke kurumlarının tutarsızlıklar yığının olmasından ileri gelmektedir.

Bu denemede daha önce işaret ettiğimiz gibi, sadece bireyi ilgilendiren konularda “bireysel özgürlük”, çok sayıda bireye ait olan ve kendilerinden başka kimseyi ilgilendirmeyen işlerini karşılıklı anlaşarak düzenlemeleri özgürlüğünü de kapsar. İşin içine dâhil olan kişilerin hepsinin iradesi değişmeden kaldığı sürece bu konuda bir sorun ortaya çıkmaz. Ancak bazılarının iradesinin değişme olasılığı olduğuna göre, kendilerinin ilgili olduğu şeylerde bile birbirlerine karşı taahhüt altına girmeleri gerekir. Taahhüde girince de genel bir kural olarak bu taahhütlerin yerine getirilmesi gereklidir. Bununla birlikte her ülkenin yasalarında bu genel ilkenin bazı istisnalarının olduğu ihtimâl dâhilindedir. Kişilerin, üçüncü kişilerin haklarını ihlâl eden taahhütlerle bağlı olmamasından başka, bazen bir taahhüdün onların bizzat kendilerine zararlı olması da bundan kurtulmaları için yeterli bir sebep olarak kabul edilir. Örneğin bu ülkede ve diğer uygar ülkelerin pek çoğunda bir kişinin kendini satma taahhüdü veya kendisinin bir köle olarak satılmasına izin verme taahhüdü hiçbir zaman kabul edilmez. Böyle bir taahhüt, gerek yasalar, gerekse kamuoyu açısından hiçbir değer taşımaz. Kişinin kendi kaderine kendi dileğiyle tasarruf etme izninin kısıtlanmasının nedeni bellidir ve bu uç örnekte açık olarak görülmektedir. Bir kişinin işlerine, başkalarının hakkını korumak için yapılan müdahaleler dışında müdahale etmemenin sebebi özgürlüğüne saygı düşüncesidir. Onun her şeyi kendi isteğiyle seçmesi bu seçiminin onun tara-

fından arzu edilir veya hiç değilse katlanılır bir şey olduğunu gösterir. Onun mutluluğu da genellikle en iyi şekilde, ancak kendisinin bunu beğendiği yoldan aramada serbest bırakılmasıyla sağlanır. Ne var ki, o kişi kendisini bir esir olarak satmakla özgürlüğünden vazgeçmiş olur. Bu tek sözleşme dışında, özgürlüğünü artık gelecekte herhangi bir şekilde bir daha kullanmaktan feragat eder. Bu durumda kişi, kendi istediği gibi hareket etmesine izin verilmesini haklı gösteren asıl amacı kendi olayında ortadan kaldırmış olur. O artık özgür değildir. Tam tersine, bundan böyle bu durumda kendi isteğiyle kalmak istediğini varsaymaya uygun olmayan bir hâldedir.

Özgürlük ilkesi, bir kişinin “özgür olmamakta özgür olma”sını gerektiremez. Bir kişinin kendi özgürlüğünü başkasına devretmesine izin vermek özgürlük değildir. Bu özel örnekte görülen sonuçlar çok daha geniş uygulama alanına sahiptir. Bununla birlikte her yerde onlara hayatın gereklerinin koyduğu bir sınır vardır. Gerçi bu gerekler devamlı olarak bizim özgürlüğümüzden vazgeçmemizi değil, ancak özgürlüğün bu ve benzeri sınırlandırılmalarına rıza göstermememizi gerektirir. Bununla birlikte, kişilere sadece kendilerini ilgilendiren hususlarda kontrolsüz hareket serbestliğini emreden ilkenin bir gereği de, üçüncü kişileri ilgilendirmeyen konularda, birbirlerine karşı bağlanmış olanların birbirlerini temize çıkarabilmeleridir. Hatta isteğe bağlı bir temize çıkarma olmasa bile para ve parayla ilgili olan şeyler dışında bir kişinin bunlardan vazgeçme özgürlüğü olmaması gereklidir demeye cesaret edebileceği hiçbir sözleşme ve taahhüt bulunmamaktadır.

Baron Wilhelm von Humboldt, daha önce de bahsettiğim nefis denemesinde, kişisel ilişki veya hizmetleri içeren taahhütlerin yasal olarak sınırlı bir süreden öte asla bağlayıcı gücü olmaması gerektiğini savunur. Bu taahhütlerin en önemlisi olan evlilik konusunda Humboldt, evlilerden ikisinin de duyguları uyumlu olmadıkça evlilikten beklenen amaçların boşa çıkması gibi bir durum söz konusu olduğundan, evliliği feshetmek için taraflarından birinin açığa vurulmuş iradesinin yeterli olacağını düşünür. Bu husus, başka bir konuyla ilgilenirken yüzeysel biçimde değinilmek suretiyle geçirilmeyecek kadar önemli ve karmaşık konudur. Bu konuya burada sadece sorunu örnekle açıklamak gereği dolayısıyla değindim. Şayet Baron Humboldt'un bahsettiği konunun kısa ve özlü anlatımı ve genelliği onu bu olaydaki ayrıntıları tartışmaksızın sadece vardığı sonucu söylemekle yetinmemecburiyetinde bırakmamış olsaydı, hiç kuşkusuz kendisi de sorun hakkında basit dayanaklarla karar verilemeyeceğini kabul ederdi.

Bir kişi, ya açık bir vaatte bulunarak ya da eylemleri yoluyla belli bir tarzda hareket edeceğine güvenmesi için başkasına (yaşamının herhangi bir kısmını bu varsayıma bağlaması ve umutlarını bunun üzerine bina etmesi için) cesaret verdiği zaman bu kişi için o kimseye karşı yeni bazı ahlâkî borçlar doğar. Bunlar belki çığnenebilir, ama tanınamazlık edilemez. Bunun gibi, eğer iki taraf arasındaki ilişkiden başkaları için bazı sonuçlar ortaya çıkmışsa, o ilişki üçüncü kişileri özel bir duruma sokmuş demektir. Ya da evlenme durumunda olduğu gibi, başka canlıların doğmasına sebep olunmuşsa, bu durumda sözleşmenin

iki tarafı da üçüncü kişilere karşı borç altına girmiş demektir. Sözleşmenin devamı veya kesilmesi hem taraflar bakımından hem de üçüncü şahıslar bakımından önemlidir. Bu, hâsıl olan borçların kaçınan tarafın mutluluğuna malolacağı anlamına gelmez. Ne de ben böyle bir şeyi kabul ederim. Fakat o borçlar sorun içerisinde zorunlu bir öğedir. Eğer Humdoldt'un ileri sürdüğü gibi bu borçlar, tarafların taahhütten kurtulma konusundaki yasal serbestliklerinde hiçbir fark yapmasa bile (ben çok fark etmemesi gerektiğine inanıyorum) onların bu konudaki ahlâkî serbestliklerinde mutlaka büyük farka neden olur. Bu bakımdan başkalarının önemli çıkarlarına dokunabilecek bir adım atmaya karar vermeden önce, kişi bütün bu hâl ve şartları hesaba katmak zorundadır. Şayet bu çıkarlara, lââyık oldukları önemi vermezse doğacak zarardan dolayı ahlâkî açıdan sorumlu olur. Açık olan bu düşünceleri özgürlüğün genel ilkesinin daha iyi anlaşılması için ileri sürdüm. Aile ve çocuk konusunda bunlara herhangi bir gereksinim bulunduğu için değil. Aksine o konu, alışılmış olduğu gibi zaten güya sadece çocukların çıkarları için olup, büyüklerin çıkarları için hiç önemli değilmiş gibi tartışılmaktadır.

Kabul edilmiş genel ilkeler olmadığı için genellikle özgürlüğün, verilmesi gerektiği yerde esirgendiği, esirgenmesi gerektiği yerde de verildiğine önceden işaret etmiştik. Bugünkü Avrupa'da, özgürlük hissinin en güçlü bulunduğu durumlardan biri benim görüşüme göre, özgürlüğün hiç de yerinde kullanılmadığı bir durumdur. Bir kişi kendi işinde istediği gibi hareket etmekte özgür olma-

lıdır. Ama başkasının işi aynı zamanda benim de işimdir kılıfı altında bir başkasına da istediği gibi davranmakta serbest olmamalıdır. Devlet, her bireyin kendine ait olan şeylerde özgürlüğüne saygı göstermekle beraber, bir kişinin başkaları üzerindeki iktidarını nasıl kullandığını dikkatli bir şekilde kontrol etmekle de yükümlüdür.

Bu sorumluluğa, aile ilişkilerinde hemen hemen hiç uyulmamaktadır. Hâlbuki aile ilişkileri insanın mutluluğunu doğrudan etkilediği için diğer durumların hepsinden daha önemlidir. Erkeklerin eşleri üzerindeki baskıcı nüfuzundan burada uzun uzadıya söz etmeye gerek yoktur. Bu kötülüğü ortadan kaldırmak için kadınların da diğer bütün insanlar gibi aynı haklara ve aynı şekilde yasal korumaya sahip olmaları gerekir. Bu konuda yerleşik olan adaletsizliği savunanların kullandığı şey özgürlük müdafaası değildir. Aksine ortaya açık bir şekilde gücün savunucuları olarak çıkmaktadırlar. Gerçekte çocuklar konusunda yanlış kullanılan özgürlük anlayışı, devletin görevini yerine getirmesini engellemektedir. Öyle zannedersiniz ki bir insanın çocukları babanın mecazî değil, gerçek bir parçasıdır. Babanın çocuklar üzerindeki mutlak ve özel kontrolüne yasanın en küçük müdahalesine karşı kamuoyu son derecede hassastır. Hatta babanın kendini ilgilendiren hareket serbestisine karşı yapılan müdahaleye karşı gösterdiğinden çok daha hassasiyet gösterir.

İnsanoğlunun geneli, özgürlüğe güç ve nüfuzdan daha az itibar göstermektedir. Örneğin eğitim konusunu göz önünde bulunduralım. Devletin kendi vatandaşı olarak doğan her insanın belli bir seviyeye kadar eğitim görme-

sini istemesi ve bunu zorunlu kılması doğal bir şey değildir? Böyle olduğu hâlde bu gerçeği kabul etmekten ve söylemekten korkmayan var mıdır? Gerçi anne ve babanın dünyaya getirdiği çocuğa, başkalarına ve kendisine karşı görevlerini iyi yapmasını sağlayacak bir eğitim vermelerinin onların en kutsal görevlerinden biri olduğunu hemen hemen hiç kimse inkâr etmez. Ama bunun babanın bir görevi olduğunu herkes dile getirdiği hâlde, bu ülkede hemen hiç kimse onun, bu görevi yerine getirme konusunda zorunlu tutulmasını iştimize tahammül edemez. Ondan çocuğunun eğitimi temin etmesi için bir gayret ve fedakârlıkta bulunması isteneceğine, bu eğitim ücretsiz olarak verildiği hâlde bunu kabul edip etmemek onun iradesine bırakılıyor!. Bir çocuğun sadece vücudunun gıdasını değil, aynı zamanda zihninin muhtaç olduğu eğitim, öğretim ve terbiyeyi vermek de gerekir. Bunları verme konusunda makûl bir ümit var olmadan bir çocuğu dünyaya getirmek hem bu talihsiz çocuğa hem de topluma karşı ahlâkî bir cinayettir. Eğer anne ve baba çocuklarına karşı eğitim borçlarını yerine getirmezlerse, devlet bunu mümkün olduğu kadar (masrafı anne ve babaya ait olmak üzere) yaptırmak zorundadır. Maalesef bu gerçek toplumumuzda hâlâ kabul edilmeyen bir durum olarak durmaktadır.

Genel eğitimin zorunlu olması sorunluluğu bir kez kabul edilirse, devletin neyi nasıl öğreteceği sorunu kendiliğinden çözülür. Böylece şu sıralarda mezheplerin ve partilerin bir savaş meydanı hâline gelen ve eğitime sarf edilebilecek zaman ve emeğin eğitim konusu etrafındaki kavgalarla heba edilmesinden başka bir sonuç vermeyen

sorunlar da sona ermiş olur. Eğer devlet her çocuğa iyi bir eğitim verilmesini zorunlu kılmaya karar verirse, kendisini de bunu sağlamak zahmetinden kurtarmış olur. Eğitim ve terbiyeyi istedikleri yerden istedikleri tarzda elde etmeyi anne ve babaya bırakabilir. Kendisi de sadece yoksul kitlelerin çocuklarının okul ücretlerinin ödenmesine yardım etmekle yetinebilir. Devlet eğitime haklı olarak yöneltilecek itiraz, eğitimin devlet tarafından zorunlu kılınmasına değil, devlet tarafından sevk ve idare edilmesi konusudur. Halkın tüm eğitiminin ya da bunun herhangi bir kısmının devlet elinde olmasına herkes kadar ben de şiddetle karşıyım. Yaratılışın bireyselliği ile düşüncelerde ve hareket tarzlarındaki çeşitlenmenin önemi hakkında söylenmiş olan tüm şeyler, aynı açıdan ve daha büyük bir öneme sahip olarak eğitimdeki çeşitlenmeyi de kapsar. Genel bir devlet eğitimi, insanları birbirlerinin tıpatıp benzeri yapmak amacıyla onları kalıba dökmeye yarayan bir buluştur. Devletin, onları içine döktüğü kalıp ise, hükümette egemen olan gücün (bu güç ister bir hükümdar, ister bir ruhban sınıfı, bir aristokrasi veya yaşayan neslin çoğunluğu olsun) hoşuna giden bir şeydir. Oran açısından da o güç, etkili ve galip olduğu için düşünce üzerinde kurduğu baskı doğal olarak beden üzerinde de bir baskıya yol açar.

Devlet tarafından kurulan ve kontrol edilen bir eğitim, olsa olsa rekabet hâlindeki tarafları belli bir mükemmeliyet seviyesinde tutmak üzere örnek ve teşvikçi olmak amacıyla yapılmalıdır. Gerçekten, hükümet bu görevi yerine getirmediği zaman, toplumun uygun eğitim kurumlarını kendiliğinden hiçbir zaman temin edemeyecek veya

etmek istemeyecek kadar geri bir durumda olduğu zaman bu geçerlidir. Bu durumda, iki büyük kötülüğün nispeten daha iyi olanı gerçekleşmiş olur ve bunun bir gereğı olarak devlet okulların ve üniversitelerin yönetimini üzerine alır. Tıpkı ülkede büyük sanayi işlerini üstlenmeye elverişli özel girişim mevcut olmadığında, devletin büyük sermayeli şirketlerin işini kendisinin yüklenmesi gibi. Fakat eğer ülkede hükümetin kontrolü altında eğitim verebilecek özelliklerde yeterli sayıda insan varsa, bu kişiler aynı şekilde iyi bir eğitimi isteğe bağlı bir esas üzerinden vermeye talip olabilirler ve bunu başarabilirler. Bir yandan eğitimin yasayla zorunlu kılınması, diğer yandan eğitim ücretini veremeyenlere devlet tarafından yapılacak yardım bir araya gelince onların kazancı da teminat altına alınmış olur.

Yasayı uygulamaya koymakta başvurulacak araç, bütün çocukları kapsayan ve küçük yaşta başlayan genel sınavlardan başkası olamaz. Her çocuğun (kız veya oğlan) okumayı öğrenip öğrenmediğini anlamak için sınava tâbi tutulacağı bir yaş belirlenebilir. Eğer bir çocuğun okuma bilmediği tespit edilirse babası, yeterli bir mazereti olmadıkça gerekirse çalışarak ödeyeceğı bir para cezasına çarptırılabilir. Çocuk da masrafı ona ait olmak üzere bir okula konulabilir. Sınav, konuları gittikçe genişleyen bir alana yayılmış olarak yılda bir kez tekrar edilmelidir ve genel kültürde herkesin belli bir düzeyi mecburî bir şekilde elde etmesini, hatta bunu zihninde tutmasını mümkün kılacak tarzda olmalıdır. Bu asgarî düzeyden daha ilerisi için her konuda isteğe bağlı sınavlar olmalı, belli bir yeterlilik seviyesine gelen herkes bir diploma isteyebilmelidir. Devle-

tin bu düzenlemeler ile düşünce üzerinde uygun olmayan bir etki icra etmesini önlemek için (örneğin diller ve kullanılmaları gibi bilginin belli araçları dışında) bir sınavı geçmek için gereken bilgi, hatta yüksek sınav sınıflarında bile belli olaylardan ve pozitif bilimden ibaret olmalıdır. Din, siyaset veya diğer tartışmalı konular hakkındaki sınavlar, düşüncelerin doğruluğu veya yanlışlığı etrafında dönmemelidir. Sadece şöyle bir fikrin, şu sebeplere dayanılarak, şu yazarlar veya okullar ya da kiliseler tarafından savunulmakta olduğu etrafında cereyan etmelidir.

Böyle bir sistem altında yetişen nesil, bütün tartışmalı gerçekler çerçevesinde hiç de şimdikinden daha kötü durumda olmaz. Onlar yine şimdiki gibi ya resnâ kiliseye mensup ya da kiliseden bağımsız kişiler olarak yetişirler. Devlet sadece onların bir doktrine bağımlı iseler aydın birer bağımlı, bağımsız iseler aydın birer bağımsız olarak yetiştirilmelerine dikkat eder, o kadar. Başka şeyleri öğrendikleri aynı okullarda çocuklara, anne ve babalarının isteği üzerine din dersleri verilmesine hiçbir engel yoktur. Devletin tartışmalı konularda, vatandaşlarının düşünce ve kararlarını etkilemeyi gözetken bütün girişimleri kötüdür. Fakat devlet, bir kişinin, düşüncelerini (gidip dinlemeye değer bir ders veya konferans şeklinde) ifade edebilmesi için gereken bilgiye sahip olup olmadığını araştırmaya ve yeterlilik belgesi vermeye, yerinde olarak teşebbüs edebilir. Bir felsefe öğrencisinin, Kant ve Locke'den hangisi ile aynı düşüncede olursa olsun ya da onlardan hiçbiri ile düşünce beraberliği bulunmasın, bu iki felsefeden sınav vermesinin kaybettireceği bir şey oılmaz. Aksine kazanmış olur. Aynı şekilde Tanrı'yı ka-

bul etmeyen birini Hristiyanlığın dayandığı delillerden sınava tâbi tutmakta bir sakınca yoktur. Yeter ki kendisinden bunlara inandığını söylemesi istenmesin. Bununla birlikte kanımca, yüksek bilgi alanlarındaki sınavlar tamamen isteğe bağlı olmalıdır. Yeterlilik şartlarını bahane ederek herhangi bir kişinin mesleklere, hatta öğretmenlik mesleğine alınmamasına izin verilmesi, hükümetlerin eline tehlikeli bir yetki vermiştir. Onun için Wilhelm von Humboldt gibi ben de o düşüncedeyim ki, bilimsel unvanlar veya bilimsel veya meslekî öğrenime ait diğer resmî diplomalar sınav için başvuran ve başarılı olan herkese verilmelidir. Fakat bu gibi diplomalar, yarışmacılara o belgelere kamuoyu tarafından verilebilecek değerden başka hiçbir üstünlük vermemelidir.

Ahlâkî yükümlülükleri bulunduğu hâlde, anne ve babaların bu yükümlülüklerini yerine getirmemesi eğitim sorununa özgü değildir. Yersiz özgürlük anlayışları ile bu durumdaki sorumsuzluklar hoş görülemez. Bir çocuğu dünyaya getirme olayı, insanın yaşamı boyunca en sorumlu eylemlerinden birini oluşturur. Dünyaya getirilecek çocuk için istenen bir hayatın hiç değilse normal gereklerini sağlamadan bu sorumluluğu üstlenmek (yani çocuğun, bir bela mı yoksa bir nimet mi olacağı belli olmayan bir hayata sahip olmasına neden olmak) o çocuğa karşı bir cinayettir. Nüfusu fazla olan ya da nüfus fazlalığı tehlikesi bulunan bir ülkede, belli bir sayıdan fazla çocuk yapmak, dolayısıyla emeğin değerini düşürmek, emekleri ile geçinen kesimlere karşı ağır bir suçtur.

Avrupa'nın kıta kesimindeki bazı ülkelerinde, bir aileyi geçindirecek araçlara sahip olduklarını ispat etmedikçe ki-

şilere evlenme ruhsatı verilmez. Aslında bu, devletin meşrû yetkilerini aşıyor değildir. Bu gibi yasalara karşı özgürlüğe birer tecavüz oldukları yönünde bir itiraz ileri sürülemez. Böyle yasalar devletin zararlı bir eylemi (başkalarına zarar veren) yasaklamak için yaptığı bir müdahaledir. Bu tür yasalara konu olan zararlı eylemlerin, yasal yollardan cezaî bir yaptırıma bağlanmasa bile reddedilmesi ve toplumsal bir ayıp olarak kabul edilmesi gerekir. Ne yazık ki böyle olmasına rağmen, mevcut özgürlük düşünceleri, bireyin sadece kendisini ilgilendiren hususlardaki özgürlüğüne yapılan tecavüzlere kolayca boyun eğivermektedirler. Oysa bu düşünceler, göz yumulduğu taktirde hem bireyin kendisinden meydana gelecek olanların hayatlarını perişanlık ve yoksulluk içine atacak hem de başkalarına değişik kötülükler getirecek nitelikteki davranışlarını kaygıyla karşılama gereği görmezler. İnsanoğlunun özgürlüğe duyduğu garip saygıyı, özgürlüğe karşı olan tuhaf saygısızlıklarla karşılaştırdığınız ki, bir insanın başkalarına zarar vermeye mutlaka ihtiyacı vardır da, kimseye eziyet etmeden istediği gibi hareket etmeye hiç hakkı yoktur.

Hükümet müdahalesinin sınırları ile ilgili bulunan ve bu denemenin konusu ile yakın bir ilişkisi olmakla beraber ona tam anlamıyla dâhil olmayan büyük sorunlar yumağını en sona bıraktım. Bunlar öyle sorunlardır ki, müdahale aleyhinde ileri sürülen sebepler özgürlük ilkesi etrafında cereyan etmez. Bunlarda sorun, bireylerin hareketlerini sınırlamak değil, aksine bireylere yardımcı olmaktır. Burada üzerinde durulan husus, bir şeyin yapılmasını tek tek bireyler veya kendi istekleriyle bir araya gelerek ha-

reket eden topluluklara bırakmak yerine, onların yararına hükümete ya da hükümetin tayin edeceği kurumlara mı bırakmalıyız sorunudur.

Özgürlüğü sınırlandırmayan durumlar için hükümet müdahalesine üç sebepten dolayı itiraz edilebilir.

Birincisi, yapılacak işin bireyler tarafından daha iyi yapılmasının muhtemel olduğu durumlardır. Genel olarak denilebilir ki herhangi bir işin nasıl ve kimler tarafından yapılacağını en iyi bilenler o işle doğrudan ilgisi bulunan kimselerdir. Bu prensibe göre yasama gücünün ya da hükümet memurlarının sanayinin sıradan işlerine müdahaleleri kötü sayılmakta ve reddedilmektedir. Konunun bu boyutu ile ilgili olarak iktisatçılar birçok yazılar yazmış olup, konunun bu kısmı bu kitaptaki ilkelerle çok da ilgili değildir.

İkinci itiraz noktası, konumuzla daha yakından ilgilidir. Birçok durumda bireyler belirli bir işi hükümet memurları kadar iyi yapmayabilirler. Ne var ki, bu işlerin de bireyler tarafından yerine getirilmesi onların düşünsel eğitimlerine katkısı açısından tercih edilir bir durumdur. Bu durum bireylerin kullanılan yeteneklerini güçlendirmelelerinin ve muhakeme güçlerini geliştirmelerinin çok faydalı bir yoldur. Bu doğrultuda siyasî olmayan davalarda jüri usûlü ile yargılama yapılması, yerel yönetimler ve belediyeler gibi hür halk kurumlarının tesis edilmesi, sanayi kuruluşlarının ve toplumsal amacı olan teşebbüslerin bireylerin bizzat kurdukları ortaklıklar ve dernekler tarafından yönetilmeleri önemlidir. Bunlar temelde özgürlükle ilgili sorunlar olmaktan ziyade, gelişme ile ilgili sorunlardır. Bu konular millî eğitimle ilgili konular olup bunları tartışma-

nın yeri burası değildir. Çünkü bunlar esasen bir vatan-
daşın yetiştirilmesi ile ilgili konulardır. Hür bir milletin
siyasî olarak eğitilmesinin uygulamaya yönelik kısmıdır.
Yani, vatandaşları kişisel veya ailevî bencilliğin dar çerçe-
vesinden kurtarıp, ortak çıkar ve ortak işleri yürütebilme
anlayışına kavuşturan konulardır.

Bu eğitim vatandaşlara, kamu veya yarı-kamu çıkarı
güdüleriyle hareket etmeyi ve hareketlerinde bu çıkarları
birbirleriyle bütünleştiren bir alışkanlık geliştirmeyi öğre-
tir. Bu alışkanlıkların yokluğunda özgür bir anayasa yap-
manın ve onu muhafaza edebilmenin imkânı yoktur. Siyasî
özgürlüğün, yeterli yerel kaynaklara dayanmadığı ülkeler-
de çoğu kez tutunamayışı buna bir örnektir. Bu kitapta or-
taya konulan bireyselliğin faydaları göz önüne alındığında
yerel işlerin yerel halk tarafından, büyük sanayi teşebbüs-
lerinin de onların sermaye sahipleri tarafından idare edil-
mesinin en uygun olduğu söylenebilir. Hükümet işlemleri
her yerde birbirinin benzeri olmak eğilimindedir. Birey-
lerde ve onların kurmuş oldukları topluluk ve şirketlerde
ise sonsuz sayıda tecrübe çeşitliliği bulunur. Bu durumda
devletin yapabileceği en verimli şey, kendisini bu tecrübe-
lerin merkez deposu hâline getirmek ve bu birikimi etkin
bir şekilde etrafa yayarak dağıtmaktır. Devletin işi, kendisi
haricindeki tecrübeleri yasaklamak yerine, herkese başka-
larının tecrübelerinden yararlanma imkânını sağlamaktır.

Hükümet müdahalesinin kısılması lehindeki üçüncü
ve en önemli gerekçe, hükümetin gücünü gereksiz artır-
masının sakıncalı oluşudur. Hükümet tarafından yapıl-
makta olan görevlere eklenen her yeni görev, hüküme-

tin, kendisinden iyilik ve kötülük bekleyenler üzerindeki nüfuzunun daha geniş bir şekilde yaygın hâle gelmesinin zeminini hazırlar. Bu durum da halk arasında çeşitli emeller peşinde koşan insanların gitgide hükümetin ya da hükümet yolunda olan partinin dalkavukları haline gelmesine neden olur. Eğer yollar, demiryolları, bankalar, sigorta kuruluşları, anonim şirketler, üniversiteler, sosyal yardım kurumları hükümetin birer şubesi olsa idiler; bununla birlikte belediye teşekkülleri ve yerel yönetimler bütün iş kolları ile beraber merkezî idarenin birer dairesi hâlini alsaydı; bütün bu kurumların çalışanları hükümet tarafından tayin edilse, maaşları hükümet tarafından verilse, terfiler hükümet tarafından gerçekleştirilseydi; bu ülkede basın özgürlüğü ve yasama meclisi var olsa bile bu ülkenin hür olduğundan bahsetmek mümkün olmazdı. Bu ülke sadece kâğıt üzerinde hürdür. Böyle bir durumda idare mekanizmasının profesyonelce kurulmuş olması söz konusu kötülüğü daha da büyütürdü.

Son zamanlarda İngiltere’de sivil hükümet memurluklarına alınacak kimselerin zeki ve bilgili kimselerden seçilmesi amacıyla sınavlar düzenlenmesi teklif edilmiştir. Bu teklifin lehinde ve aleyhinde birçok şeyler yazılmış ve söylenmiştir. Bu teklifin aleyhinde olanlar, devlet memurunun gördüğü vazifenin yerine getirilmesi için yüksek yetenekler gerektirecek Kadar önemli olmadığını, yüksek kabiliyetlerin Serb mesleklerde ya da şirketlerin ve diğer kamu kurumlarının hizmetinde her zaman daha çekici bir iş bulabileceklerini savunmuşlardır. Eğer bu itiraz teklifin zorluğu göz önünde bulundurularak teklifin lehinde olan-

larca kullanılmış olsaydı buna şaşılmazdı. Bunun, teklifin aleyhinde olanlardan gelmiş olması hayli ilginçtir. İtiraz olarak ileri sürülen bu nokta teklif olarak ileri sürülen sistemin emniyet sübabıdır. Gerçekten de ülkenin bütün yüksek kabiliyetlerini hükümet içerisinde toplamak mümkün olsa idi, böyle bir sonucu mümkün kılan teklif hepimizi rahatsız ederdi. Eğer, organize olmayı, işbirliği içinde bulunmayı ve geniş bir muhakeme kabiliyetini gerektiren işler hükümet tarafından yapılıyor olsaydı ve hükümet daireleri toplumun en yetenekli insanlarından oluşmuş olsa idi, toplumun geriye kalan insanları her şeyi yalnız bu üstün yetenekli insanlardan beklerdi. Halk yapacağı bütün işlerde sevk ve idare olunmayı veya emir almayı bekler, kendi başına karar veremezdi. İdareciler dışındaki kabiliyetli kimseler ise ilerleyebilmek için bu yöneticilerin eline bakmaya mahkûm olurdu. Bu bürokrasinin safları arasına kabul edilmek; daha sonra da onun içinde yükselmek herkesin peşinde koştuğu biricik emel hâline gelirdi.

Böyle bir idarenin hüküm sürdüğü bir ülkede bürokratların dışında kalan halk, pratiğe yönelik tecrübeleri bulunmadığı için, bürokrasinin işleyiş biçimini eleştirme ve denetleme ehliyetine sahip olamazdı. Aynı zamanda, eğer baskıcı kurumlar içerisinde veya halk kurumlarının doğal işleyişinin neticesi olarak, tesadüfen hükümetin başına reform eğilimli bir idareci ya da idareciler iş başına geçse bile, bunlar bürokratlar sınıfının çıkarlarına aykırı herhangi bir reform gerçekleştiremezlerdi. Birçok ülkeyi gezip görmüşlerin anlattıklarına bakılacak olursa, Rusya'nın hazin hâli işte böyledir. Oradaki bürokratlar sınıfının kar-

şısında Çar'ın kendisi bile yeterince güçlü değildir. Belki onların herhangi birisini Sibirya'ya sürebilir, ama ülkesini onların arzularına karşı gelerek yönetemez. Çarın her fermanına karşı, bürokratların bu fermanın gereklerini yerine getirmeme tarzında kendini gösteren örtülü bir veto hakları vardır. Biraz daha ilerlemiş veya isyan ruhlu insanların daha yoğun olarak bulundukları toplumlarda her şeyin devlet tarafından kendileri için yapılmasını bekleyen veya en azından bir işin yapılması için onun nasıl yapılacağını dahi devlete soran, kendiliklerinden bir şey yapmaya alışmamış olan halk, başlarına gelen her fenalıktan devleti sorumlu tutar. Bu fenalıklar sabırlarını aşan bir noktaya ulaştınca da hükümete karşı ayaklanırlar. Bu ayaklanma sonucunda, hükümete milletten meşrû bir yetki almış ya da almamış başka birisi gelir. Bu kişi bürokratlarına emirler vermeye başlar. Ne var ki işler eskisinden çok da farklı olmayan bir tarzda devam eder. Çünkü başka hiç kimse onların yerini alacak kabiliyette olmadığı için bürokratlar sınıfı değişmeden kalır.

Kendi işlerini kendisi görmeye alışmış bir millette görülen manzara bundan çok farklıdır. Fransa'da halkın büyük bir kısmı askerlik hizmetine alınmış, en azından astsubaylık rütbesine sahip olmuş kimselerdir. Dolayısıyla her halk ayaklanmasında başa geçmek ve iyi kötü bir hareket plânı oluşturabilecek yetenekte birçok kimse bulmak mümkündür. Fransızların askerlik işlerindeki bu kabiliyetlerinin aynısını, Amerikalılar'da da, sivil işlerde görmek mümkündür. Amerikan toplumu hükümete kaldığı zamanlarda hemencecik bir hükümet kuruverme

kabiliyetine ve zekâsına sahip bir toplumdur. Her özgür millet işte böyle olmalıdır. Buna gücü yeten millet mutlaka özgür olur. Böyle bir millet, kendisini sırf merkezî idarenin inceliklerini bildikleri gerekçesi ile hiçbir kimse- nin veya zümrenin esaretine terk etmez. Böyle bir milletin varlığında hiçbir bürokrat sınıfı kendi isteklerini millete dikte ettiremez. Ne var ki, her işin bürokratlar eliyle görüldüğü yerlerde ise, bu sınıfın muhalif olduğu hiçbir şey asla gerçekleştirilemez. Böyle ülkelerin anayasası, milletin içindeki yetenekli kimselerin diğerleri üzerindeki idareci- lik görevlerini disiplinli bir şekilde yerine getirmesine ze- min hazırlayan bir yasadır. Son tahlilde bu yasa ne kadar mükemmel olur, toplumun en yetenekli kimselerini ken- dine çekmeye ve onları kendi çerçevesi içerisinde eğitme noktasında ne kadar başarı gösterirse, bürokrat sınıfının da içinde olduğu halkın esareti o denli tam olur. Çünkü yönetilenlerin yönetenlerin esiri oldukları gibi, yöneten- ler de kendi teşkilatlarının ve disiplinlerinin esiri olurlar. Bir Çin Mandarin'i (general), en mütevazı bir çiftçi kadar zorbalığın âleti ve kuklasıdır. Cizvit tarikatı, mensupları- nın ortak çıkarlarını korumak için kurulmuş olduğu hâl- de, her Cizvit, tarikatının itaatkâr bir kölesidir.

Şunu unutmamak gerekir ki memleketin bütün kabili- yetli insanların hükümet edenler kitlesi içine alınması er geç bu kitlenin fikrî aktivitelerini ve ilerilik vasfını öldürücü bir durumdur. Memurlar bilindiği gibi, birbirlerine bağı- dırlar ve her sistem gibi zorunlu olarak değişmeyen ilkeler ile iş görürler. Bu yüzden ya uyuşuk bir alışkanlık içerisine bürünürler ya da bu uyuşukluklarını terk ettikleri zaman-

larda da içlerinden bir kodamanın liderliğinde yarım yamalak işlerin üzerine atılma eğilimi taşırlar. Görünüşte zıt olan bu iki eğilimi engellemenin en önemli yolu, bizzat memur sınıfının yeteneklerini üst seviyelerde tutabilmek için yapılması gereken en önemli şey, bu sınıfın dışında bunlarla eşit yeteneklere sahip bir tenkit cihazının sürekli olarak varlığını sağlamaktır. Bundan dolayı, hükümet dışında böyle bir kurum oluşturmak ve bu kurumu büyük sorunları sağlıklı bir şekilde muhakeme edecek imkânlarla donatmak şarttır. Eğer biz memurlar heyetimizin sürekli olarak yetenekli ve verimli olmasını istiyorsak, özellikle bu heyetin yenilikler meydana getirebilecek ve bunları uygulayabilecek güçte olmasını arzuluyorsak, eğer bürokrasimizin pedantokrazi²⁹ hâline dönüşerek soysuzlaşmasını istemiyorsak, insanları idare etmek için gerekli özelliklerin hepsini bu heyetin taşı-mamasına dikkat etmek durumundayız.

İnsan özgürlüğü ve ilerlemesini tehlikeye düşüren noktayı belirlemek, yönetme sanatının en zor yönlerinden birisidir. Toplumun mutluluğu önündeki engelleri kaldırmak için kurulmuş olan yönetim mekanizmasının faydadan çok zarar getirmeye başladığı noktanın tespiti gerçekten de kolay değildir. İşlerin lüzumundan fazlasını hükümete yaptırmaksızın merkezileşmenin sağlanması çok güçtür. Bu durum ile ilgili olarak birçok görüşün göz önünde tutulması gerekli olup, kesin bir ilke konamaz. Ancak, kanaatimce mutluluğu getiren esas ilke, göz önünde tutulması gereken önemli ideal, güçlüklerle karşılaşınca ne yapılması gerektiğini gösteren en önemli ölçü, şu şekilde ifade edilebilir:

²⁹ Pedantokrazi: Bilgiçlik taslamanın bir meslek ve sistem haline gelişi (Ç. N.).

Verimliliği bozmamak şartı ile gücü mümkün olduğunca dağıtmak; buna karşılık bilgiyi imkânın elverdiği ölçüde merkezde toplamak ve merkezden yaymak. Böylelikle yerel idarelerde, aynen New England Eyaletlerinde olduğu gibi, doğrudan doğruya ilgili şahıslara bırakılması faydasız olan işlerde yerel halk tarafından seçilen temsilciler arasında bir işbölümü yapılabilir. Ancak bunun yanında yerel işlerin her dairesinde hükümetin bir şubesini teşkil eden ve merkeze bağlı olan bir teftiş makamı da bulunmalıdır. Bu denetleme organı şu işleri yerine getirmelidir: Hükümet işlerinin söz konusu yerel bölgede sevk ve idaresi; yabancı ülkelerde yapılan buna benzer işlerle ilgili bilgilerin bir elde toplanması; siyasî bilginin genel ilkelerinden edinilecek bilginin bir elde toplanmasının sağlanması. Bu merkezî organın bütün yapılanları bilmeye hakkı olmalıdır. Aynı zamanda esas görevi de bir yerde edinilen bilgiyi diğer yerlerin istifadesine hazır bulundurmak olmalıdır.

Bu denetleme organı, yüksek makamı ve geniş gözlemlene sahası sayesinde yerel bölgeye mahsus dar görüşlerden ve pinti düşüncelerden kendini kurtarır. Bundan dolayıdır ki bu organın tavsiyelerinin nüfuzu da kolay olur. Ne var ki, bana göre bu organın pratikteki yetkisi yerel memurların kanunlara uyması konusunda uyarılması ile sınırlı olmalıdır. Genel yasalarda yeri olmayan konular için ise yerel görevliler kendi seçmenlerine karşı sorumlu olmak kaydı ile kendi düşüncelerine göre hareket etmekte serbest bırakılmalıdırlar. Bu kimseler yasalara aykırı hareketleri için hukukî olarak sorumlu olmalıdırlar. Yasalar ise yasama meclisi tarafından konmalı, hükümet sadece bu yasaların yerine getirilmesine nezaret etmelidir. Eğer ya-

salar gereği gibi uygulanmıyorsa, hükümet duruma göre ya yasa yürütmek için mahkemelere başvurmalı ya da bu görevlilerin işlerini bırakmaları hususunda seçmenlere başvurmalıdır. Yoksullara Yardım Dairesi'nin, tüm ülkede Yoksulluk Vergisi³⁰ uygulamakla görevli olanlar üzerinde yapılmasına memur olduğu merkezî denetleme işi buna örnek olarak verilebilir. Bu daire, yalnız yerel bölgelerde değil, tüm toplumda derin bir biçimde kökleşmiş bulunan kötü yönetim alışkanlıklarını gidermek için kullanılmıştır. Bu dairenin kullandığı denetleme sınırını biraz aşan doğru ve özel yetkiler bir zorunluluk idi. Çünkü hiçbir bölgenin, kötü yönetim yüzünden kendisinin ve başka bölgelerin çalışan insanların maddî ve manevî durumunu bozmaya, bu bölgeleri yoksulluk yuvası hâline getirmeye hakkı yoktur. Yoksullara Yardım Dairesi'nin sahip olduğu (fakat kamuoyunun bu konudaki hassasiyetleri yüzünden çok az kullanabildiği) idarî zorlama ve ikincil yasama yetkileri, birinci derecede bir ulusal çıkar söz konusu olduğunda tamamen yerindedir. Ne var ki, bu yetki yalnız yerel çıkarların denetlenmesi için kullanılsa idi, o zaman tamamen yersiz olurdu. Fakat tüm yerel bölgeler için bilgi toplamak ve bu bölgelere bilgi vermek üzere bir merkezî organın bulunması, idarenin tüm şubeleri için eşit derecede önemli ve gereklidir. Bir hükümet bireyin çabasını ve gelişmesini engellemeyen, aksine buna yardım eden, bunu teşvik eden türden ne kadar çaba sarf etse azdır.

Kötülük ne zaman ve nasıl mı başlar? Hükümetin, bireyin ve özel teşebbüsün güçlerini ve faaliyetlerini hareke-

³⁰ İngiltere'de VIII. Henry döneminde yoksullara yardım amacıyla konulmuş vergiler (Ç. N.).

te geçirmek yerine, kendisinin bunların yerine güç kazanması ve faaliyete geçmesi ile başlar. Ayrıca kötülük, hükümetin bilgi ve tavsiye vermek ve ara sıra da uyarılarda bulunmak yerine, bireyleri ve özel teşebbüsü elini kolunu bağlayan kayıtlara mahkûm etmesiyle ya da onlara kenarlara çekilmelerini emrederek işleri kendi eline alması ile başlar. Bir devletin değeri, nihayetinde o devleti oluşturan bireylerin değerleri toplamından ibarettir. Bireylerin fikren gelişip yükselmelerindeki faydaları, biraz da yönetim ustalığına ya da yönetme konusundaki kolaycılığa feda ederek arka plana atan, hayırlı maksatlar için bile olsa halkı kendi elinde itaatkâr birer alet olarak görüp onları cüceleştiren bir devlet, işin sonunda küçük insanlarla gerçekten büyük hiçbir şeyin başarılamayacağını anlayacaktır. Bu devlet, uğruna her şeyi feda ettiği makine mükemmelliğinin, kendisine sonunda hiçbir şey sağlamadığını; bunun da makine daha iyi işlesin diye uzaklaştırmış olduğu hayatî gücün yokluğundan ileri geldiğini fark edecektir.

1806 - 1873

John Stuart Mill

...herhangi bir düşünce susmaya mahkûm edilse bile; bu düşünce, bizim kesin olarak bilebileceğimiz şeylere rağmen, doğru olabilir. Bunu kabul etmemek yanılmaz olduğumuzu zannetmektir.

...susturulan düşünce yanlış dahi olsa, bunda hakikatin bir kısmının bulunması mümkündür. Nitekim, pek çok defa böyle olmuştur. Yani, herhangi bir konuda çoğunluğun paylaştığı düşünce veya üstün gelen düşünce nadiren hakikatin tamamı olabilir. O hâlde, hakikatin geriye kalan kısmın tamamlanması ihtimâli ancak karışık düşüncelerin çarpışması yoluyla gerçekleşir.

...doğruluğu inkâr edilemez kabul edilen düşünce yalnız doğru değil, aynı zamanda gerçeğin bütünü bile olsa, o düşünceye kuvvetle ve ciddi olarak itiraz edilmesine katlanılması gerekir. Hatta bu düşünceye bilfiil itiraz edilmelidir. Aksi hâlde, onu değişmez bir hakikat diye anlayanların çoğu, gerçek sebeplerini pek az anlayarak o düşünceye bir peşin hüküm tarzında inanır.

LiBeRtE
liberteyayincılık

 liberte.
com.
tr

ISBN 978-975-6877-99-5

9 789756 877999